

АНО «Информационно-исследовательский центр
нематериального культурного
наследия народа саха»
Союз писателей Республики Саха (Якутия)
Национальная библиотека Республики Саха (Якутия)

Сочиняю на родном языке

*Произведения детей
коренных народов Якутии*

Якутск
ИЦ НБ РС(Я)
2023

УДК 821(=1.571.56-81)
ББК 84(21)
С69

*Книга издана в ходе реализации социально-ориентированного проекта
«Культурный код народов Якутии» при поддержке гранта Главы Якутии
в рамках государственной программы РС(Я)
«Сохранение и развитие государственных и официальных языков в РС(Я)
на 2020–2024 годы»*

Составитель
А.А. Кузьмина

Художник
Е.Д. Садовникова

Сочиняю на родном языке : произведения коренных народов Якутии / Информационно-исследовательский центр нематериального культурного наследия народа саха ; Союз писателей Республики Саха (Якутия), Национальная библиотека Республики Саха (Якутия) ; составитель А.А. Кузьмина ; художник Е.Д. Садовникова ; редакторы текстов: на якутском языке А. Ф. Саввинова, на долганском языке Н. А. Илларионова, П. И. Туприна [и др.]. – Якутск : ИЦ НБ РС(Я), 2023. – 144 с.

Агентство СІР НБР Саха

В книгу вошли художественные произведения, статьи школьников на якутском, юкагирском, долганском, чукотском, эвенском, эвенкийском языках. Дети разных возрастов в первых писательских опытах затронули сокровенные темы о культурной традиции, этнографии, жизни в тайге, фольклоре и мифах, переосмысленных согласно современному миру. Также в статьях раскрывают яркие образы людей, которые внесли вклад в развитие культурного наследия родного края.

Книга предназначена для широкого круга читателей, может использоваться как учебное пособие для изучения родного языка, литературы, культуры, фольклора, этнографии.

УДК 821(=1.571.56-81)
ББК 84(21)

© Кузьмина А.А., составление, 2023
©Национальная библиотека РС(Я), оформление, 2023

ПРЕДИСЛОВИЕ

Дорогой наш юный друг! Вы открыли особенную книгу, составленную из произведений ваших ровесников и студентов. В сборник вошли работы на языках коренных народов нашей многонациональной республики — на якутском, юкагирском, эвенкийском, эвенском, чукотском и долганском.

Родной язык — это начало всех начал, основа духовности, культуры, традиций, бесценное богатство любого народа.

Книга появилась на свет, благодаря проекту «Культурный код народов Якутии», победившему в конкурсе Грантов Главы РС(Я). В рамках проекта были организованы мастер-классы, конкурсы по писательскому мастерству и ораторскому искусству, что, безусловно, содействует развитию и поддержке чтения, говорения и сочинения на родном языке. Вышли передачи и статьи о культурном наследии, этнографии, языке, фольклоре и литературе. Организаторами мероприятий выступили Научно-исследовательский институт чтения Национальной библиотеки РС(Я), Союз писателей РС(Я) и АНО «Информационно-исследовательский центр нематериального культурного наследия народа саха».

В творчестве юных писателей нашли отражение духовное богатство фольклор и традиции, исконные занятия и уклад жизни народов Севера. Радует, что юное поколение стремится сохранить родной язык, культуру и древние истоки своего народа.

Мир прекрасен и разнообразен, благодаря многообразию культур многочисленных народов, живущих на этой Земле, хранящих свои традиции, берегущих язык предков. Пусть не прерывается серебряная нить, связывающая человека со своим родом.

Особую благодарность выражаем всем, кто поддержал данный проект и принимал участие в его реализации, осознавая важность и актуальность сохранения родного языка.

Варвара Корякина,
член Союза писателей РС(Я)

ААН ТЫЛ

Ийэ тылбыт билинни түөрэккэй соҕус балаһыанньатыгар хараан-ныыр хамсааһын — тирээн турар биир сытыы кыһалҕабыт.

Күндү Сахабыт сириҥ ыччата! Эһиги, Саха Өрөспүүбүлүкэтин судаарыстыбаннай уонна төрүт омуктарын (официальной) тылларын харыстааһын, сайыннарыы судаарыстыбаннай бырагыраама чэрчитинэн, Ил Дархан Ғыраанын үбүн өйөбүлүнэн үлэлээбит бырайыак иитинэн тахсыбыт хомуурунньугу тутан олоробут. Кинигэбэ СӨ суруйааччыларын Сојууһа, Национальной бибилэтиэкэтэ, «Саха өйүн-санаатын баайын уонна култууратын сырдатар-чинчийэр киин» кэмиэрчэскэйэ суох автономнай тэрилтэ ыппыт **«Өбүгэ үөрэбэ — омук баайа»** күрэскэ кирибит үлэлэр сүүмэрдэнэн табыстылар. Күрэс сүрүн сыала — төрүт олохтоох омуктар: долган, эбээн, эбэнки, чукча, дьүкээгир, саха — ийэ тылларынан айар, суруйар дьөбүрдээх оҕолорун, ыччатын айымньылаах үлэлэрин көбүлээһин буолар. Хас биирдии тылга туспа эспир үлэлээтэ, методической ыйыы, сүбэ-ама онордо.

Онон кинигэ ийэ тылынан ааҕыыны үксэтиигэ, төрөөбүт дойдуга тапталы инэриигэ хайа эмэ өттүнэн кылааты киллэриэ диэн баба санааттан табыста. Маны тэнэ, бырайыак чэрчитинэн, төрүт култуураны, устуоруйаны, тылы, литератураны көрдөрөр биэриилэр уонна <http://sakhaetigentyla.ru/> саайпытыгар ыстатыйалар табыстылар. Төрөөбүт тылынан ааҕар, санааны сайа этэр, айымньыны айар, чочуйар дьөбүрү сайыннараҕа анал үөрэхтэр буоллулар, аман өс уонна сахалыы дебат күрэстэрэ ытылыннылар. Араатардар күрэстэрэ эбээн, эбэнки, чукча оҕолоругар өрөспүүбүлүкэбэ аан маннайгытын ытылынна. Үчүгэйэ диэн бу бырайыак уопсастыбаннай үлэбэ көбүлээһин быһыытынан тэриллэр буолан, ураты суоллаах уонна суолталаах. Оҕолоор, эһиги ийэ тылгытынан айымньылары ааҕын, айын, суруйун, санарын-инэрин оччоҕо сүүһүнэн, тыһыынчанан үйэлэри унуордаан кэлбит норуоккут өйүн-сүрэбин баайын инэриниэххит, өлбөт-сүппэт үйэлиэххит, кистэлэнин арыйыаххыт!

Бырайыагы өйөөбүт, кыттыбыт бары дьонно-сэргэбэ, ыччакка хас биирдиигитигэр барба махталбытын тириэрдэбит.

Ангелина Кузьмина,
*тыл билимин хандьыдаата,
СӨ суруйааччыларын уонна
Арасыйа суруналыыстарын
Сојуустарын чилиэнэ*

АЙАР ҮЛЭ ААРТЫГЫН СЭГЭТЭН

Этин, чабылбан, ардах хайдах баар буолбуттара (остуоруйа)

Михайлова Алгыстаана,
Амма улуунун П.И. Яковлев аатынан
Амма Наахара орто оскуолатын
5-с кылааһын үөрэнээччитэ

Мин эһэм, эбэм төрүү иликтэринэ, кинилэр эһэлэрэ, эбэлэрэ төрүү иликтэринэ, былыыр-былыр аттар бары үөһэ халлаанна олороллоро үһү. Кинилэр бары сырдык, үрүн дьүһүннээхтэр, көтөр кынаттаахтар, сүүстэрин ортотугар биир муостаахтар эбит. Бу аттар аналлара — орто дойду дьонугар көмөлөһүү, дьон илдьитин үтүө санаалаах Үрүн айыыларга тиэрдии.

Арай биирдэ биир үчүгэйкээн алааска тобус ат аһыы, мэччийэ, сынньана түспүттэр. Кинилэр тото-хана аһаан баран, күөх окко сынньана сыппыттар, утуйан да ылбыттар. Ол утуйа сыттахарына, биир уол ынах көрдүү сылдыбыт. Кини бараммат баайдаах ыал хамначчыта эбит. Арай көрдөбүнэ: кынаттаах, түргэн атахтаах кыыллар утуйа сыталлар эбит. Уол барахсан олус үөрбүт: «Көмөлөстөхтөрүнэ бу дьикти кыыллар көмөлөһүөхтэрин сөп эбит», — дии санаабыт. Уонна оргууй кинилэргэ хааман тийибит. Уһугуннарыан куттанан, аттыларыгар тийиэн, оргууй сынсыан ытыы ололбут. Ону истэн дьөһөгөй оҕолоро уһуктан кэлбиттэр. Айыы аттара буолан, аһыныгас сүрэхтээхтэр эбит.

Хамначыт уолу дэлби аһыммыттар. Саамай улахан Ат киһилии санарбыт:

— Нөрүөн нөргүй, уолчаан, туох буолан ытаатын, туохтан хоргуттун?

Уол барахсан ытыы-ытыы бэйэтин уустук, кыһалбалаах олобун кэпсээбит. Тойоно эппитин онорботобуна, сатаабатабына кыһыл кымньыынан охсуллар эбит. Билигин хамначыт уол барахсан оҕолоох ынабын сүтэрэн, көрдүү сылдыар эбит. Кутталыттан дьэйтигэр барбатаҕа үс хоммут.

Айыы аттара уол кэпсээнин истэн дэлби санаарбаабыттар, уолу аһыммыттар. Сотору кэмминэн сүбэлэһэн баран эппиттэр:

— Эн биһиэхэ баппат баайдаах тойонун ханна олорорун эт. Биһиги кинини үөһэ халлаанна ильдэ тахсан үлэлэтиэхпит. Оттон эн кини баайын бэйэбэр ылаар уонна бэйэн курдук кыаҕа суох дьонно көмөлөһөөр, — диэбиттэр.

Уол үөрүүтүттэн өрө ыстана түспүт. Тойонун дьэтин ыйан биэрбит. Дьөһөгөй оҕолоро эппит сорудахтарын үөрэ-көтө толоруох буолбут.

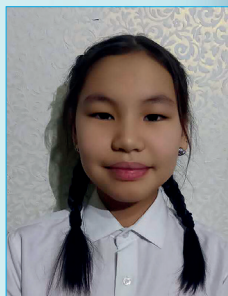
Көтөр кынаттаах, үрүн өннөөх, аһыныгас сүрэхтээх аттар баппат баайдаах, куһаҕан майгылаах баайы хаһытаппытынан халлаанна ильдэ тахсыбыттар. Сыарбалаах оҕунунан таһаҕас таһар үлэни анаабыттар.

Уол үөрэ-көтө баай киһи ынахтарын кыаммат дьонно түнэпит, дэлби үөрдүбүт. Оттон баппат баайдаах, куһаҕан майгылаах баайбыт ытыы-ытыы оҕунун кыһыл кымньыытынан охсор, оччоҕо оҕус ыарахан тэлиэгэтин соһор эбит. Ол кэмнэ орто дойдуга олохтоохторугар этиннээх, чабылбаннаах ардах түһэр эбит. Баай харабын уута ардах, тэлиэгэ тыаһа этин, кымньыынан охсоро чабылбан буолар эбит. Ол аайы орто дойдуга олохтоохторугар элбэх сир астаах, күөх үүнээйилээх сайын аһар эбит.

Ити курдук Айыы аттара абырыы сылдыаллара эбитэ үһү.

Дьүкээбил хайдах үөскээбитэ (остуоруйа)

Ноговицына Мичийэ,
Үөһээ Дьааны улууһун И.И. Котельников аатынан
Дулбалаах орто оскуолатын
6-с кылааһын үөрэнээччитэ

Былыыр-былыр хоту дойдуга эмээхсиннээх оҕонньор олорбуттара эбитэ үһү. Кинилэр кырдыахтарыгар диэри оҕоломмотохтор: Айыылартан куруук оҕо көрдөһө сатыыр эбиттэр да, баҕа санаалара туолбатах.

Арай биирдэ оҕонньор ырыых-ыраах бултуу барбыт. Ол сылдьан мунан хаалбыт. Тыаҕа олус өр дьэтигэр тиэрдэр суолу көрдүү сатаабыт да булбатах, дэлби сылайбыт-элэйбит. Арай түүн буолуута харанаҕа туох эрэ уота сандаарарын көрө биэрбит. Бу туох дьикти, кэрэ уота оонньоото диэн олус соһуйбут. Уонна уот күлүмүрдүүр сирин диэки хаама турбут. Өр дуу, өтөр дуу хаампыт, уокка тийэн кэлбит. Арай көрбүтэ, доҕоор, биир үчүгэйкээн баҕайы кып-кыра кыыс оҕо уотунан сандаара сытар эбит. Оҕонньор олус соһуйбут, оҕону ылан баран салгыы дьэитин көрдүү баран испит. Өр дуу, өтөр дуу хааман өтөбө турар сиригэр тийэн кэлбит.

Эмээхсин оҕонньорун көрөн үөрүүтэ үксээбит, оҕону көрөн дьоло элбээбит. Бу оҕону бэйэлэрин оҕолорун курдук ииппиттэр, Айыылар бэлэхтээбит кыыстарын Дьүкээбил диэн ааттаабыттар. Дьүкээбил оҕо оҕо курдук буолбакка, күнүнэн улаатар эбит. Биир ыйынан уон саастаах оҕо буола улааппыт. Кыыс олус кэрэ, ону таһынан майгылаах үтүөтэ, үлэһит бэрдэ. Дьүкээбил биир этиэхтэн эриэккэс дьобурдаах, ол — үнкүү. Үнкүүлээтэбинэ уотунан сандаара, араас өнүнэн күлүмүрдүү түһэр эбит. Ол иһин дьон көрүө, ымсыырыа диэн, баар-суох оҕолоруттан харыстаан, Дьүкээбил үнкүүлүүрүн бобор эбиттэр. Ол эрэри кыыс үнкүүлүүрүн олус сөбүлүүр буолан, түүн харангардабына, дьоно утуйдахтарына кистээн үнкүүлүүр буолбут. Хамсаннабын аайы уот сандаара, араас өнүнэн күлүмүрдүү түһэрин ыраахтан дьон көрө охсон, туох дьикти уотай диэн көрдөөн буларга санаммыттар. Эмээхсиннээх оҕонньор өтөхтөрүгэр араас ыраах

сиртэн дьон бөбөтө тийэн кэлбиттэр. Дьүкээбил үнкүүтүн көрөн олус сөхпүттэр-махтайбыттар, сорохтор бу кыыска ым-сыыран, ылан барыахтарын бабарбыттар. Бу кэннэ сэрии сабаламмыт. Ол гынан баран ким да кыайбатах, ким да хотторботох, ким да өлбөтөх, ким да сүппэтэх. Айыылар кыыһыран, биэрбит оҕолорун төттөрү бэйэлэригэр ылбыттар. Онтон ыла Дьүкээбил халлаанна үнкүүлүүр буолбут. Халлаантан Дьүкээбили ким да былдыаспат. Дьон сөбө-махтайа одуулуур эрэ буолбуттар үһү.

Билигин биһиги эмиэ Дьүкээбил үнкүүтүн көрөн олус үөрөбит, астынабыт.

Улахан киһи

(кэпсээн)

Рожина Айталина,

Үөһээ Дьааны улууһун И.И. Котельников аатынан

Дулбалаах орто оскуолатын

6-с кылааһын үөрэнээччитэ

Былыр биир таас үрэхтээх, туруук хайалардаах сиргэ түөлбэнэн олорор эрдэхтэринэ, кимэ-туга, хантан кэлбитэ этиллибэт, сүдү күүстээх, айылбаттан айдарыылаах аата-суола ааттаммат киһи олорон ааспыта эбитэ үһү. Ол киһи дьон ынгырыытынан сылдьан, дьонно-сэргэбэ туһаны аҕалар эбит. Кинини Улахан киһи диэн ааттыахха.

Биир сайынны сарсыарда, Улахан киһи аһаан-сиэн бүтэн олортобуна, ыксаабыт киһи киирэн кэлбит уонна тыын быһаҕаһынан этэн субуруппут:

— Үтүө күнүнэн буолуохтун, мин эйиэхэ көрдөһүүлээх тийэн кэллим. Биир баар-суох соботох кыһым, көмүс чыычаабым ыарахан ыарыыга ылларда, ону эмтээтэххинэ эн эрэ эмтиэн, абыраатаххына эн эрэ абырыан! — диэбит.

Улахан киһи саната-ингэтэ суох таннан, малын-салын хомунан барсар.

Өөр да өр айаннаан тийээллэр. Тийээт, аал уоттарын оттон, алгыс этэн баран, Улахан киһи оҕону эмтээн киирэн барар. Балабан иһигэр кими да киллэрбэккэ, үс түүннээх күнү быһа эмитиэр. Онтон дьэ, сылайан-элэйэн, тахсан кэлэр. Кэнниттэн кыыс

оџо барахсан тахсан кэлэр. Ийэлээх аџа үөрүүлэриттэн кыыстарын үрдүгэр түһэллэр. Улахан киһиэхэ махталлара мунура суох буолбут. Кинилэр оџолорун эрэ буолбакка, олохторун эмиэ быыһаатаџа дии. Улахан киһиэхэ махтал тыл этэн, илии тутуурдаан, өттүк харалаан атаараллар.

Былыр биһиэхэ, сахаларга, итинник сүдү күүстээх дьон төрөөн-ууһаан ааспыттар эбит.

Үөдэй Боотур уонна хайа иччитэ

(остуоруйа)

Петров Максимилиан,
Владимирова Дайаана,
Кельцинов Дмитрий,
Осипов Артем,
Сухарева Анна,
Григорьева Розанна,
*Ханалас улууһун
Үөдэй орто оскуолатын
6-с кылааһын
үөрэнээччилэрэ*

Былыргы кэмнэргэ Хомпоруун Хотой улуу өрүс биэрэгэр хайаттан дьол тааһын аџалан хаалларбыт. Этин эппит, чабылбан чабылыйбыт, дохсун ардах түспүт. Сыл-хонук аастабын аайы бу таастан таас хайа үүнэн тахсыбыт. Ол кэмнэртэн бу хайаџа дьон-сэргэ олохсуйан олорор буолбуттар.

Бу кэрэ айылџалаах дойдуга ыраас сүүрүктээх үрүйэ устара, көмүс балыктар онно оонньууллара. Кулааһай, мэччэкэ, тайах таптаан тохтуур тыалаах, саарба, тиин, куобах олохсуйар ойуурдаах, улар, куртуйах хонор хонуулаах, үрдүк хайатыттан суккуруу тохтор күрүлгэннээх эбит.

Маннык үтүө сиргэ ойуур тыаџа бултаан, дирин далайга балыктаан Үөдэй Боотур олорбута эбитэ үһү. Кини таптыыр кыһын улахан күүстээх хайа иччитэ уоран-талаан илдьэ барбыт. Кыһын көрдүү сылдьан Үөдэй Боотур үрүн сылгыны көрбүт. Арай сылгыта киһилии саңаран барбыт:

— Үөдэй Боотур, мин эйиэхэ көмөлөһүөм, кыыскын ый тахсыыта булуон, — диэбит. Иккиэн аллара түспүттэр.

Күн хайаба саһыта, ый тахсыта уол хайа хаспабар кыыс ыллыырын истибит. Хаспахха киирэр ааны дохсун күрүлгэн мэхэйдирэ. Үрүн сылгы кистээтин кытта, күрүлгэн түһэрэ тохтоон хаалбыт. Хайа курустаал аана курдары көстөр эбит. Уол батыйатынан таас ааны хайа охсубут. Кыыс ыллыырын тохтоон, уолу көрө түспүт. Тийээн баран көрбүтэ — кыыһа дэлби ообуй обус илимигэр иилистэн турар эбит. Уол ону быһа тардан кыыһы быһаабыт. Ол кэмнэ хайа иччитэ тийээн кэлбит. Үөдэй Боотур хайа иччитин кытта сэттэ күн охсуспуттар. Балыктар устан тохтообуттар, чыычаахтар ыллаабат буолбуттар, сэттэ күн халлаан күнэ тахсыбатах. Дэлби сылайан сынньанарга санаммыттар. Үөдэй Боотур улахан таас үрдүгэр олорбут. Ол таас ойуутугар туос тууйаска хайа иччитин өлүүтэ баарын көрбүт. Эмискэ үөһэнэн хотой ааһан иһэн туос тууйаһы бырахпыт. Тууйас иһиттэн тахсыбыт ообуй обус баһын биһиги уолбут батыйатынан биірде быһа охсон кэбиспит. Ону кытта хайа иччитэ хайа ыстанан сүтэн хаалбыт.

Уол кыайбыт үөрүүтүгэр хайаба күн уонна ый бэлиэтин хаалларбыт. Кыыһын илдээ дойдутун булбут. Онтон ыла Үөдэй Боотур Хомпоруун Хотойго махтала мунура суох. Кыыстаах уол сылгы, сүөһү ииттэн дьоллоохтук олорбуттара үһү.

Тулайах Эһэчээн

(кэпсээн)

Стручкова Сардаана,
Амма улууһун Е.А. Шишигин аатынан
Сатабай орто оскуолатын
6-с кылааһын үөрэнээччитэ

Хара тыа устун Эһэ баран истэ. Арай көрбүтэ — тиит анныгар кырачаан эһэ оҕото ытыы олорор эбит. Соторутаабыта оҕотун сүтэрбит сүрэх баастаах тыһы ийэ Эһэ барахсан оҕону аһынна. Чугаһаан кэлэн Эһэчээн тымныы муннун салаата, саллайбыт төбөтүн имэрийдэ, буор-сыыс буолбут түүтүн тэбээтэ. Оҕо дьоллонон, үөрэн, кыарабас харахтара кылабачыйда. Ийэтин булбуттуу сананан, бу күннэргэ эрэи-муну көрбүт сүрэбэ үөрэн толугуруу

мөбүстэ. Тулаайах Эһэчээн уп-улахан, сьп-сылаас, сьп-сьп-набас Эһэбэ сьһынна. Кини симпит харабар икки хонуктаабыта буолбут алдьархай бу баардыы көһүннэ.

Ол манньк этэ. Хара санаалаах куһабан дьон кинилэр суолларын булбуттара, хас да күн экирэтиспиттэрэ. Ийэтэ суолун муннаран, араастаан эрийэ-буруйа сүүрэн-хааман куоталлара. Онтон биир күн өстөөхтөрө ситэн кэлбиттэрэ. Ийэтэ эрэйдээх оботун аппа сиргэ кистээн баран, атын сир диэки сүүрэ турбута. Хара санаалаахтар ситэн ытан өлөрбүттэр этэ. Эһэчээн кутталыттан мээнэ сүүрбүтэ. Тугу да аһаабакка аччыктаан ыксаабыта. Күөлгэ киирэн уу испитэ. Арыый хараба сырдаабыта. Ийэтин суохтаан ытыы-ытыы тыаба мээнэ сылдыбыта. Түүн дэлби дьагдьайбыта. Мас анныгар олороохтообута. Дьол уонна сор сиэттиһэ сылдыаллар дииллэринии, киниэхэ абыйах хонуктаабыта оботун сүтэрбит ийэ Эһэ бу түбэстэ.

Эһэчээн ыанньыйбыт эмиийи булан эмэн соппойон барда. Ийэ сылаас үүтүн кытта сэниэ, күүс-уох киирэн истэ. Сылайбыт, тонмут этэ-хаана ирэн, сылаанньыйан, устунан нухарыйан барда. Эһэ оҕону ыксары кууста, хаһан да сүтэриэм суоҕа диэбиттии сүрөбүр тутта.

Муус манан чыычаах

(кэпсээн)

Елисева Таисия,

Амма улуунун Е.А. Шишигин аатынан

Сатабай орто оскуолатын

6-с кылааһын үөрэнээччитэ

Ааспыт саас мин балтым тэлгэһэттэн муус манан чыычаабы булбута. Киһиттэн куттамат курдук, көтө сатаабат этэ. Кып-кырачаан сытыы тумустааба, көрүөхтэн кэрэ, чочуйан онорбут курдук, илибирэс үрүн кынаттааба.

Дьэ дьоно бары кэрэхсээн көрбүппүт, тобо көппөтүн таайа сатаабыппыт. Онтон ийэм, арааһа, тугун эрэ тоһуппут быһыылаах диэн сэрэйбитэ. Балтым чыычаабын чинчийэн көрбүтэ, кырдык, кыната төрдүнэн тостубут эбит. Ийэбит билэр бэтэринээригэр эрийэн ыйыталаспыта. Аҕабыт хордуон хоруопка булан

биэрбитэ, чыычаахпытын онно уган, бэтэринээргэ барбыппыт. Бэтэринээр кыыс чыычаахпыт кынатын сэрэнэн көннөрбүтэ уонна бэрэбээскилээбитэ. Сотору чыычаахпыт үтүөрэн барыбытын үөрдүбүтэ.

Дэриэбинэбэ биһиэхэ үчүгэйкээн муус манан чыычаах баарын бары истибиттэрэ. Бастаан оҕолор көрөөрү сыбыытаабытара, онтон кэлин улахан да дьон сылдьар этилэр. Сорохтор чыычаахпытыгар ас кэһиилээх кэллэлэрэ. Көрбүт дьон бары сэргииллэрэ, туох көрүн буоллаҕай диэн муодаргыыллара. Урут манник көтөр кынаттаах баара биллибэт эбит. Аны дьүһүнэ кэрэтэ эмиэ дыкти. Онон сайын устатыгар биһиги чыычаахпыт элбэх «ыалдьыттана» сылдыбыта, бары чыычаабы кытта хаартыскаҕа түһүөхтэрин баҕараллара.

Бу чыычаахпытыттан сылтаан, балтыбыныын энциклопедиялары аахпыппыт, интэриниэти көрбүппүт. Биһиги иитэр көтөрбүт курдугу булбатахпыт. Түмүгэр, арааһа, альбинос быһыылаах диэн сэрэйбиппит. Айылбаҕа араас дыкти элбэх буоллаҕа. Манник ураты чыычаах үчүгэйгэ көстөрө буолуо диэн үөрэбит эрэ.

Күөл

(кэпсээн)

Иванов Никита-Сандал,

Сунтаар улууһун

Илимниир сүрүн уопсай үөрэхтээһин оскуолатын

6-с кылааһын үөрэнээччитэ

Урут сэрии кэнниттэн тонон, ачыктаан өлөр этилэр. Биир дэриэбинэбэ улахан дьие кэргэн олохтор. Сэттэ оҕолоохтор эбит. Аҕалара сэриигэ өлбүт. Оҕолоро — үс уол, түөрт кыыс.

Биир тымныы, хаардаах, тыаллаах күн улахан уол Миисэ быраатынаан Арыяанныын бултуу барбыттар. Үтээннэригэр тийэн оһох оттубуттар. Ийэлэрэ атын кыраларын кытта дьибэ хаалан, ас астыыр түбүгэр түспүт. Арай ол сырыттахарына кыра кыыс Оруоһа: «Ийээ, ийээ, көрүүй, күөлтэн дьоннор тахсан кэллилэр», — диэбит. Ийэлэрэ ону истээт, куттанан туох баар түннүгү саптарбыт, ааны лип гына хатаабыт. Оҕолорун чуумпурдан утута сытыартаабыт. Бэйэтэ түргэнник хомунан, оҕо-

лорун таһыгар өр тыыммакка иһиллээбит курдук сытан, утуян хаалбыт. Арай түһээтэбинэ, уолаттара Миисэлээх Арыяан күөлгэ киирэн иһэллэр эбит. Сарсыарда сырдаан эрдэбинэ уһуктан, уолаттарын күүтэ сатаабыт да, кэлбэтэхтэр. Көрдүү күөлгэ барбыт. Баран иһэн, бабар, үүтээннэригэр буолуохтара диэн онно таарыйбыт да, суохтарын көрөн сүрэхэ ыалдьыбыт...

Уһун тымныы бүтэн, өрүстэр, күөллэр муустара ууллуута, ытыс саҕа дэриэбинэ дьоно соботоһ эмээхсин күөлгэ киирэн, уолаттары булбут сураһын олус ыарыылаахтык истибиттэрэ... (дьин олоххо буолбут номоххо олобуран суруллубут кэпсээн. Кырамда — олох былыргы күөл. Былыр тумат омуктары сахалар кэлэн сэриилээн кырган кэбиспиттэр, өлүктэрин күөлгэ тимирдибиттэр диэн кэпсииллэрэ. Ол дьон уһуохтара хойукка диэри күөлтөн тахсаллара үһү, онон хойут кырамталаах күөл диэн ааттанар буолбут, онтон Кырамда диэн ааттаммыт. Элбэх балыктаах. Билигин куйуурдаан, илимнээн собону сииллэр).

Курууска сибиинньэ

(кэпсээн)

Степанов Эльдар,

Томпо улууһун

Кириэс Халдыаайы орто оскуолатын

6-с кылааһын үөрэнээччитэ

Хаһан эрэ Курууска диэн ааттаах сибиинньэ олоро сылдыбыта. Кини ийэлээх аҕатын уонна эдьийдээх быраатын кытта пиэрмэҕэ олорор этэ. Вася диэн уол ийэтинин пиэрмэҕэ бара сылдьан биир сибиинньэни сөбүлүү көрбүт, иитэ ылыахха диэн ийэтитэн көрдөспүт. Ийэтэ бэйэн көрөн, аһатан иитэр буоллаххына эрэ ылабыт диэбит. Ити буолан кинилэр сибиинньэни атыыласпыттар. Вася кинини Курууска диэн ааттаабыт, наһаа сөбүлүүр, таптыыр эбит. Сибиинньэтин ытыс үрдүгэр түһэрэн, бэйэтэ аһатар, көрөр, оонһуур. Курууска — Вася саамай чугас доһоро.

Биирдэ уол сибиинньэтин кытта тэлгэхэҕэ оонһуу сылдыбыттара. Сасыһан оонһуур кэмнэригэр Курууска сүтэн хаалбыта. Вася хомойбута, ытаабыта, сүөм түспүтэ. Кини атын ыал-

лартан наар сибиинньэбин көрбүккүт дуо диэн ыйытара. Ийэтэ кинини уоскута сатыыра. Вася син биир Куруусканы ахтар, саныыр этэ, иһигэр ас да киирбэт буолбута.

Биир күн кини ийэтин кытта отоннуу барбыттара. Ол сылдьан уол ийэтиттэн хаалан, мунаан хаалбыта. Уол ытыы олордобуна, көрдүүр сибиинньэтэ аттыгар тийээн кэлбитэ! Соһуччу үөрүү диэн маны этэр буоллахтара. Вася атаба сири билбэт буола үөрбүтэ, Куруускатын батыспыта. Ол иһэн кинини көрдүү сылдьар ийэтин көрсүбүтэ. Ийэтэ Васяны көрөн мөхпүтэ уонна хаһан да итинник хаалыма диэбитэ. Эмискэ Куруусканы көрөн соһуйбута:

— Айан киһитэ аргыстаах, суол киһитэ добордоох дииллэрини буоллубут дии. Курууска, санаабытын туттун, сирдээ эрэ суолбут устун.

Ол кэнниттэн Вася сибиинньэтин өссө күүскэ, харабын харатын курдук, харыстыыр буолбута.

Добор (кэпсээн)

Анисимова Күннэй,
Үөһээ Бүлүү улуусун М.А. Алексеев аатынан
лиссэй-интэринээт
7-с «Б» кылааһын үөрэнээччитэ

Уһун кыһын бүтэн, кэтэһиилээх саас кэллэ. Добор күн сири көрбүтэ биир ый буолла. Кини аттыгар ийэтэ уонна үс бииргэ төрөөбүттэрэ бааллар.

Бүгүн сарсыарда улахан убайдарын «Үчүгэй булчут ыттар тахсыһылар», — диэн кэпсэтэ-кэпсэтэ икки акыгнаспыт киһи кэлэн илдьэ бардылар. Ийэтэ барахсан оболорун сайыспыттыы, ыйылаабытынан хаалан хаалла. Кыра быраатыныын ийэлэрин хоонньугар утуяан буккураатылар.

Саһа күн үүннэ. Хаһаайына биир эдэрчи уһун киһини батыһыннаран аһалла. Бастаан ол киһи Добор быраатын кутуругуттан таннары ыйаата. Онтон Добору ыйаата. Ити аата булчут киһи сиэринэн билгэлээтэ. «Чэ, бу маһанын ылар эбиппин,» — диэн баран, Добору хоонньугар уктан кэбистэ. Добор саһа ха-

haайынын кытта массынанан айаннаан сана сиргэ кэллэ. Кинини төгүүйэ сылдьан бары олус таптаатылар. Үүт иһэртилэр.

Биир үтөө күн Дoбору таһырдыа таһаардылар. Ыт күн уотуттан хараба саатта. Күнү санардыы көрбүт буолан, сардананы сыр-сан билбэт сиригэр кэлэн хаалла. Сана хаһаайыннарын көрдүү сатаата. Кинилэр сыттарыгар маарынныыр сыт суох. Олус улахан тыастаах көлөлөр сирилэтэн ааһаллар. Аллара түстэ, хахха сири булан, онно саста. Халлаан харанарда, тымныйда. Дoбор олус куттанна. Куттаннар дабаны сылайбыта, тонмута бэрт буолан, утуян хаалла. Түүлүгэр ийэтин сылаас хоонньугар сытар.

Уһуктубута — сарсыарда буолбут. Улахан тыастаах көлөлөр сүүрэллэр. Кини туох баар хорсунун киллэрэн ньирилэс уулуссаны туоруурга быһаарынна. Арай туораан истэбинэ, биир улахан массыына көлүөһэлэрэ бу иһэллэр эбит! Куотар сир суох. Массыына эмискэ хорус гынна, туормас тыаһа кычыгыраата. Массыына иһиттэн бүтэни куоластаах киһи:

— Хайыа! — диэн хаһытаабытынан ойон түстэ. — Ээ, бу ыалларым ыттарын оҕото муна сылдьар эбит, илдээн биэриэххэ, — диэтэ. Дoбору хоннобор уктан массыынаба киллэрдэ. Хаһаайыныгар аҕалан биэрдэ. Иччитэ махтанна, илии тутуста. Дoбор сана хаһаайыттарын сытын биллэ. Бу сыты аны хаһан да сүтэриэ суох буолан бэйэтигэр тылын биэрдэ. Өрүү күнү ба-тыһыа, кини олобун тухары сырдыкка, кэрэбэ тардыаба.

Киһиргиибин диэн кирсиң быстаарай...

(кэпсээн)

Максимов Ариан,

Чурапчы улууһун Н.Д. Субуруускай аатынан

Болтоно орто оскуолатын

7-с кылааһын үөрэнээччитэ

Ванялаах Дима икки ардыларынан уу тэстибэт добордуулар. Уолаттар иккиэн бииргэ үөрэнэллэр. Тапсаллар эрэри, мас көнө майгылаах Ваня, Дима майгытын биир өрүтүн соччо биһирээбэт. Дoборо олус киһиргэс.

Биир өрөбүл күн Ваня Димаба оонньуу барда. Дoборо элбэх оонньуурдаабынан киһиргээн табыста, эбиитин төлөпүнүнэн көөчүктэннэ:

— Миэхэ дьонум сана төлөпүөн бэлэхтээтилэр, эйиэхэ төлөпүөнүн да суох.

Ваня иһигэр ымсыырда. Мин да алааспар күн тыгыа, мин да төлөпүөннэниэм дии санаата. Онтон бириэмэ ырааппытын көрөн:

— Дьиэлээтим, уроук аабар кэм буолбут. Сарсынны хонтуруолунай үлэбэ бэлэмнэниэм этэ, — диэтэ.

— Мин онно бэлэмнэмэккэ даҕаны «биэс» сыананы ылабын, — диэн Дима киһиргээтэ.

Сарсынны күнүгэр хонтуруолунай үлэбэ Дима «үһү», оттон Ваня «биэс» сыананы ыллылар. Дима иһигэр кыһыйа санаата.

Сотору кэминэн сүүрүүгэ күрэс ыытыллар буолла. Дима табаарыстарыгар:

— Мин барыгытын таах ааһан иһэн кыайабын, — диэн үгэһинэн киһиргээтэ.

Онуоха табаарыстара:

— Сэрэн эрэ, сэнээбиккиттэн сэттэбин ылаайабын. Киһиргиибин диэн кирсин быстаарай, — диэн көбдүүэрэ түстүлэр.

Сүүрүүгэ уолаттар бары кинини ситэн аастылар. Дима бүтэһик кэллэ.

— Хайа, доҕоор, киһиргиирин эрэ бэрт этэ дии, бүтэһик кэлин дуу? — диэн уолаттар эбэлээхтик ыйыттылар.

Дима туох да диир кыаҕа суох буолан, мах бэрдэрдэ уонна киһиргиир куһаҕанын дьэ өйдөөтө.

Оҕолоор, киһиргиир омсолообун өйдүүбүн, өбүгэлэрбит былыр-былыргыттан илдэ кэлбит сэмэй уонна сиэрдээх быһыыларын тутуһуобун!

Бары эйэлээхтик

(остуоруйа)

Егорова Яна,

Амма улуусун П.И. Яковлев аатынан

Амма Наахара орто оскуолатын

7-с кылааһын үөрэнээччитэ

Былыр-былыр, хаһыс үйэбэ, хаһыс сылга буолбута чопчу биллибэт, оморбуттара эбитэ үһү сүдү кыыллар. Ол кыыллар бэйэ-бэйэлэрин билсэн-көрсөн дьэ сүрдээх кыыллар эбит.

Биир күн Тураах көтөн кэлэн:

— Эниги туох буолуоххутун баҕарабытый? — диэн ыйыппыт.

Тайах кыыл өрүү учуутал буолуон баҕарара, оттон эһэ уонна бөрө луохтуур буолуохпут диэбиттэр.

Саһыл обургу:

— Мин албыннаан да олоруом, үлэ наадата суох, — диэбит. Кини тайабы күлүү гыммыт. Ол кэнниттэн мөккүһэн барбыттар. Тайах хомойон харабын уутун нэһиилэ туттуммут, ону саһыл көрөн баран өһүргэммит дии санаабыт.

Өр-өтөр буолбатах, Куобах ойуоккалаан кэлбит:

— Хайа, бу туох буоллугут? — диэн ыйыппыт. Саһыл уонна тайах тугу да хоруйдаабатахтар.

Арай эһэлээх бөрө куобахха кэпсээбиттэр. Маны истэн-көрөн олорбут тураах бэйэтин буруйдана санаабыт. Бары хомойон тарҕаспыттар.

Тайах эппитин курдук биир сылынан учуутал буолбут. Кыыллары, кинилэр оҕолорун үөрэтэн барбыт. Оттон эһэлээх бөрө эчэйбит кыыллары эмтээн барбыттар. Олох балысханлык сайдан баран испит. Кыыллар төрөөн-ууһаан элбээбиттэр, бары эйэлээхтик олорбуттар, бэйэ-бэйэлэригэр көмөлөһөллөр эбит.

Арай саһыл обургу туспа, хара тыаларынан, систэринэн албыннаан аһаан-сиэн сылдыбыт. Ол курдук сылдьан кини издээннэ түбэспит.

Куобах саһыл туох буолбутун ыйыппытыгар тураах эппит:

— Саһыл өрүү албыннырыттан, сымыйалырыттан абаран, кинини хотой бааһырдыбыт.

— Оо, бу издээни! Көмөлөһүөбүн! — диэбит тайах. Онуоха эһэ эппит:

— Тайах, кини эйигин хайдах курдук күлүү гыммытай, хомопутай?

— Кырдьык даҕаны, — диэбиттэр бары. Ол онон хаалбыт.

Саһыл бааһа оспутун кэннэ кыылларга кэлбит. Кыыллар кинини кытта биир күн кэпсэппэтэхтэр, икки күн кэпсэппэтэхтэр. Үһүс күннэригэр саһыл ыксаан кэлэн көрдөспүт-ааттаспыт:

— Бырастыыгынын, сыһа быһыыламмыйт эбиппин. Соботох сылдьар сор-мун эбит. Аны куһаҕаннык быһыыланыам суоҕа. Бары бииргэ сылдьарбыт үчүгэй эбит, — диэн элэ-была тылын эппит, андаҕайбыт.

Кыыллар бырастыы гыммыттар. Онтон ыла бары бииргэ эйэлээхтик олорбуттар.

Харана олох хара дьэбэрэтэ

(кэлсээн)

Алиева Рада,

Мэнэ Ханалас улууһун С.З. Борисов аатынан

Тыыллыма орто оскуолатын

7-с кылааһын үөрэнээччитэ

Кыһынны аам-даам тымныылар сатыылаан тураллар. Икки атахтаах, иннинэн сирэйдээх мээнэ таһырдыа тахсыбат үлүгэрэ буолбут. Ол да буоллар, Сэмэнчик хамначыт буолан, хайыабай, иһирдьэ-таһырдыа тахсан үлэлиирэ-хамныыра үгүс. Тойоно Тот Тотооноп икки кыыстаах, биир уоллаах уонна биэс хамначчыттаах. Сэмэнчик барахсан хотонтон өнүйбэт. Сарсыардаттан кизэһэннэ диэри билбитэ эрэ хотон. Сайынын арай оттоон хара атабаस्ताбылтан бэрт аһыйах кэмнэ да буоллар босхолоноро, күөххэ үктэнэн хараба сырдыыра.

Тотооноп кыргыттара Даайыстаах Маайа сүгүн сылдыбыт этилэр. Наар хамначчыттары дьээбэлээн, онон-манан киирэн элбэхтик ээхтэрин ылаллара. Аккаастыыр диэни билбэт муннаахтарга бабарбыттарын толортороллоро.

Биирдэ Сэмэнчик эрдэ туран, ойбонно сүөһүлэри уулата барда. Хата, халлаан тымныыта арыый намыраабыт. Тыала сытыы буолан, киһи сирэийин чыпчахайынан биэртэлиир курдук. Сүөһүлэр хаар ыллыгынан аа-дьуо хааман истилэр. Арай утары ким эрэ иһэр эбит. Көрбүтэ — Куоста учуутал эбит.

— Сэмэнчик, тойонун аах бааллар дуо? — диэн ыйытта.

— Бааллар..., — аат эрэ харата хардарда.

— Билэбин дуо, Сэмэнчик? Сотору дьаданылар былаастара кэлэрин. Оччобуна эн хамначчыт буолан бүтэбин. Оскуолаба эгин үөрэниэн этэ буоллаба..., — дии-дии учуутал Куоста тохтоло суох кутан-симэн барда. Куоста сүрдээх аһыныгас учуутал. Кини дьаданы оҕолору үөрэтиэн бабарар да, дьыалата-куолута ситэри табыллыбакка сылдыар. Куостаттан ынахтар сиргэнэн, туора хаамтылар. Тон хаары кэһэ-кэһэ уулуур сирдэрин диэки бара турдулар. Сэмэнчик хайдах эрэ үөрэ иһиттэ уонна Куостаба мичээрдээтэ. Учуутал оҕо саннын таптайбахтаат,

бара турда. Уолчаан ыксаан сүөһүлэригэр сүүрдэ. Санаатыгар кынаттаммыт курдук буолла. Тотооноптортон бара охсубут киһи... Көнгүл олоххо наһаа баҕарар. Ол баҕата туолуон сөп эбит. Сэмэнчик оскуолаҕа үөрэниэ, тулаайах да буоллар, бэйэтин көрүнүө. Хаһан эмэ сырдык сыдыаайан кэлэрин кэтэһэр... Кини да олоҕор күн тыгыа...

Арай, хоту диэки...

(кэпсээн)

Ефремова Виолетта,

Үөһээ Бүлүү улууһун

М.А. Алексеев аатынан лиссий-интэринээт

9-с «А» кылааһын үөрэнээччитэ

Ньургун Николаевич үөрүүтүттэн сүрэбэ айаҕар тахсыах курдук буолла, ону холоонноох доборун кытта үллэстээри дьиэтин иһигэр сарылаабытынан көтөн түстэ:

— Надя, тизргэн таһын көрбүтүн дуо? — көрүдүөргэ көрсө түһээт ыйытта. Маны барытын судургутук кэргэммэр хайдах этэбин дии санаат, уталыппакка кэпсээнин саҕалаата:

— Сарсыарда эн тура иликкинэ хотонно тахсаммын ынахтарбын уулата бардым. Сарсыардааны туман унуоргу тыа көстүбэт ғына будулҕан буолан турбута. Киһи-сүөһү тыына салгынна үрүн бырастыына курдук туналыйан тахсара. Дьэ, өтөрүнэн буолбатах тымныылар кэлбиттэр эбит! Чапаевтар тастарынан сүөһүбүн үрэн иһэбин. Арай көрбүтүм, ыраах хатын кэннигэр биэс миэтэрэ үрдүктээх биһиги кыылларбыт тураллар эбит. Элбэхтэр уонна оту сылгы курдук хаары хаһан сииллэр, — дииэн сонунун кэпсии олоҕордобуна, эмээхсинэ күлэн тохтоото.

— Оо, дьэ, саат! Саат! Сымыйалаама, Ньургун! Ол ханна көрбүккүнүй, биэс миэтэрэ үрдүктээх, өссө отунан аһыыр кыылы? Саатар, тайах диэрийий.

— Бүт эрэ, Надя! Мамоннары (сэлии) көрбүтүм, биһиги мамоннарбытын!

— Нуу, дьэ, түөһэйбит эбикин дии, оҕонньо-ор!

— Итэбэйбэт буоллаххына тахсан көр эрэ. Хайдах сирэй-дэнэргин көрүөхпүт.

Сотору собус буолан баран Надя дублэнкатын кэтэн баран, мамоннары көрө табыста.

— Ньургун, тугуй ити? Хантан кэлбит абааһыларый? — Надя омоннаахтык соһуйан, хараба кэнээтэ. Ньургун Николаевич учуонай эбит. Ол иһин туох да толкуйдааһына суох этэн кэбистэ:

— Бырайыакпытын олоххо киллэрбиппит түмүгэ.

— Хайыа, Ньургун, тугу гынабытый? Бу кыыл орто дойдуга суох буолбута ыраатта дии, хайдах...

— Биһиги үлэбитин, айбыппытын тобо суох гына сатаатын? Мамоннар экологиябытын тупсарыахтара, сирбитин сойутуохтара.

— Ол хайдах?

— Мамоннар суох буолааттарын кытта, сирбит итийэн барбыта. Тобо диэтэххэ, 18 туонналаах кыыллар хаары, сири иһирдьэ тэпсэн, сир киинин сойуталлара. Билигин итинник ыарахан кыыл суох, ол иһин хаарбыт уулан тас араҥаба хаалан хаалар, — диэн өйдөтө турдабына, таһырдыа саа тыаһа иһилиннэ. Ньургун Николаевич сүрэбэ тохтоон ыларга дылы гынна, иккиэн түннүккэ сүүрэн тийдилэр.

— Надя, мин бардыым!

— Кэбис, ханна бардын? Барыма! — диэн Надя часкыырын кытта Ньургун сонун сулбу тардан ылан, танныбакка эрэ таһырдыа сүүрдэ.

Кини кэнниттэн ойобо сырыста. Иккиэн хатыннаах сиргэ тийбиттэрэ — өлбүт, муоһа суох мамонт хаан-билик буолан сытар эбит.

— Браконьердар... — диэн сибигинэйэн эттэ.

— Көмүскүөххэ, буруйдаабы булуохха наада!

— Сөпкө этэбин.. Хоту диэки кистиэххэ наада. Онно эрэ кыайан олороллоро буолуо.

— Бардыбыт! Дьонно кэпсиэххэ, биһиэхэ көмөлөһүөхтэрэ.

Сотору собус буолан баран мамоннар баалларын туһунан киһи барыта билбитэ. Браконьердары тутан хаайыыга укпуттара. Ол кэннэ Ньургун Николаевич булчут уоллуун мамоннары Бүлүү өрүс сабаланытыгар, улуу хайа хоту өттүгэр киллэрэн баран ыталаабыттара. Хоту диэки кистэммит мамоннары аны ким да көрбөтөбө.

Ким билэр, бабар, билиннэ диэри ханна эрэ хоту күүлэйдии сылдьаллара буолаарай...

Сэгэй баай уолаттара (остуоруйа)

Яковлев Антон,
Өрөспүүбүлүкэтээби лиссий-интэринээт
10-с кылааһын үөрэнээччитэ,
Дьокуускай куорат

Былыыр-былыр тобус томтордоох Чурапчы туонатыгар олорбута эбитэ үһү Сэгэй баай диэн алаас мунунан сүөһүлээх, сыһыи мунунан сылгылаах баай киһи. Кини үс уол оҕону иитэн, киһи-хара гынан улаатыннар-быта эбитэ үһү. Улаханнара Ньюргун барытын көрөр-билэр, тобуллаҕас толкуйдаах, сайдыылаах эр бэрдэ эбит. Оттон орто уола Бэргэн быыппастыгас быччыннаах, оту-маһы кытта тустар, хорсун-хоодуот, күүстээх-уохтаах эрэт эбит. Ылгын уола Сандал аһыныгас майгылаах, дьонно-сэргэбэ үтөө сыһыаннаах, олус үлэһит уол эбит. Сэгэй баай улахан уолаттарын хараба хайгыы, сүрэбэ сылаанныйа көрөр, кинилэринэн киэн туттар. Оттон кыра уолун улаханник аахайбат, көйгө уола эбит. Улахан уолаттар үксүн булка сылдьаллар, боотурдары кытта тустан, күннэрин барыыллар. Оттон кыра уол Сандал дьээтин-уотун көрөр, сүөһүтүн-сылгытын маньыр. Ол курдук эн-мин дэһэн олорбуттар, уолаттар борбуйдарын көтөхпүттэр.

Арай биирдэ аана суох алдьархай ааннаабыт, иинэ суох иэдээн иэнигийбит, суостаах-суодаллаах Чаахый бөбө кэлэн сирдэрин-уоттарын күл-көмөр онорон, сылгыларын-сүөһүлэрин үүрэн барбыт. Сэгэй баай улахан уолаттарын ыныран ылбыт: «Хотойдорум, эрэллэrim, Чаахый бабайы кэлэн атабаастаан барда, баайбын-дуолбун үүрэн илтэ. Оҕолорум эрэ буолларгыт баранныт иэстэһин, сылгыбын-сүөһүбүн төнүннэрин. Боотурдаргытын илдэ барын, үтөө аттары талан ылын!» Уолаттар халын сэриилэрин хомунан айанна туруммуттар.

Барбыттарын кэннэ хаар түһэн үстэ ууллубут, үс төгүрүк сыл ааспыт, туох да сурах-садьык иһиллибэтэх. Кыра уол туран эппит:

— Абаа, мин убайдарбын көрдүү барыам, сүөһүгүн-аскын төнүннэриэм.

— Убайдарын кыайбатахтарын эн кыайаары гынабын дуо?

Дьизэбин-уоккун, ордубут сүөһүгүн көр, — хардарбыт онуоха аҕата. Онтон өйдөөн көрбүтэ: уола үс сыл иһигэр быччыннара быыппастыбыт, хараҕа уоттаммыт, боотур киэптэммит, туттара-хаптара сылбырҕа, сангарара-инэрэрэ да олохтоох буолбут эбит. Ол иһин Сэгэй баай, санаатын уларытан, кыра уолун ыраах айанна атаарбыт.

Сандал дьоруо атын миинэн көтүтэн испит. Арай көрбүтэ — тайҕа хаһаайына тыатааҕы дирин аппаҕа түһэн, сатаан тахсыбакка күнэ-ыйа харааран сытар эбит. Уол мас кэрдэн, тахсарыгар көмөлөспүт. Салгыы көтүтэн испит.

Арай ийэ чыычаах айманарын истэр. Тийбитэ — оҕолоро уйаларыттан түһэн хаалбыттар, ону саһыл сиэри тула көтө сылдьар эбит. Сандал чыычаах оҕолорун быыһыыр, салгыы айанныыр.

Өр-өтөр буолбат, Чаахый дойдутугар тийэн кэлэр. Чаахый орулаабытынан ойон тахсар, үс түүннээх күнү быһа охсуһаллар. Төрдүс күнүгэр өлбөт үөстээх Чаахый Сандалы сотору-сотору бүдүрүтэр буолар. Онуоха чыычаах кэлэн ыллыыр: «Саха эрэтэ, Чурапчы туйгуна, таах сыраҕын-сылбаҕын бараама. Чаахый обургу өлөр үөһэ бу турар хайа анараа өттүгэр мэччийэ сылдьар таба муоһугар баайыллыбыт мөһөөччүккэ хараҕаламмыт үрүмэччигэ баар. Ол үрүмэччини өлөрө иликкинэ Чаахый абааһы сүүс ғына бытарыйбыт унуоҕа силбэһэ туруо, сэймэктэммит этэ-сиинэ оһо туруо». Онуоха, хантан да кэлбитэ биллибэккэ, тыатааҕы бааданнаан баар буолбут. Хайа унуор лабыкталаан аһы сылдьар таба муоһун туура тардан бырахпытыгар, лыах көтөн тахсыбыт. Чыычаах хап-сабар көтөн тийэн, лыаҕы сиэн кэбиспит. Чаахый көрдөрөн туран сэниэтэ эстибит, кыччаан-аччаан сир үөнүгэр кубулуйбут. Үтүө сүрэхтээх Сандал убайдарын быһаабыт, боотурдарын босхолообут. Кини куолаһын истэннэр, хаһаайыннарын билэннэр сыһыы мунунан сыспай сизэллээбэ, алаас мунунан сүөһүтэ сүүрэн кэлбиттэр. Үөрүү-көтүү буолбут, дьизэлэрин диэки туһаайан айанныы турбуттар.

Аптаах чуораан

(кэлсээн)

Прокопьев Гаврил,
Сунтаар улуунун
А.К. Акимов аатынан
Күүкэй орто оскуолатын
10-с кылааһын үөрэнээччитэ

Былыыр-былыр олорбуттар үһү Сэмэн оҕонньор уонна Настаа эмээхсин. Кинилэр үөрэҕи үөрэммэтэх, билии диэни билбэтэх кыаммат ыаллар эбит. Ол гынан баран олохторун устата элбэҕи билбит-көрбүт дьон. Күн-дьыл ааһан, кырдьан, кыаммат буолар саастара тийиэн кэлбит. Ол тухары биир да оҕолоро суох. Сэмэн оҕонньор сирин-уотун олус харыстыыр, харайар киһи эбит. Оттуур сирин, балыктыыр күөлүн куруук үрүҥ ас илгэтинэн күндүлүүрэ. Настаа эмээхсин барахсан куруук эрдэ туран сүөһүлэрин көрөр-харайар, дьиэ ис-тас үлэтин үлэлиир. Бу саха ыала сарсыарда күн тахсыыта ойон туран, күн кириэр диэри үлэлиллэр.

Күһүн. Биир үтүө күн Сэмэн оҕонньор алааһын көрө сылдьар. Ол сылдьан көрбүтэ: улахан хатын таһыгар, саһарбыт сэбирдэхтэр быыстарыгар тимир чуораан сытар эбит. Оҕонньор чуорааны ылар уонна дьиэтин диэки аргыый хаама турар. Дьиэтигэр бу чугаһаан иһэн суолга утары баай Сүөдэри көрсө түһэр. Сүөдэр тимир-тамыр сирэйинэн кини диэки көрөн туран этэр:

— Нөрүөн нөргүй, Сэмэн! Хаһан иэскин төлүүгүн? Күн-дьыл ыраатта.

Сэмэн соһуйбуттуу этэр:

— Дорообо, Сүөдэр! Хайа, бэҕэһээ эрэ иэс ылбытым дии эйгиттэн, ону бүгүн төттөрү биэрэбин дуо? Оппун атыылаа-тахпына, кыһын төннөрүөм диэбитим дии.

— Кыһын буолуо ыраах, оттон миэхэ харчы билигин наада.

Сэмэн сизэбигэр уктубут чуораанын саныыр уонна этэр:

— Бай! Сүөдэр, миэхэ сити харчыгынааҕар сыаналаах мал баар.

— Тугуй ол?

— Онтукам дьиэбэр хаалбыт эбит, баран көрүөххэ.

Сүөдэр сөбүлэхэр уонна иккиэн Сэмэн дьиэтигэр бараллар.

Тийбиттэрэ — Настаа барахсан үлэли сылдьар эбит. Сэмэн ойобун ынырар уонна кулгаабар тугу эрэ сибигинийэн этэр, ол бириэмэбэ Сүөдэр кыыһырбыт сирэйдээх дьыэ таһын көрөр-истэр, ол туран кэргэнниилэр тугу сибигинэһэллэрин иһиллиир, таайа сатыыр. Сэмэн кэпсэтэн бүтэн баран Сүөдэрин дьыэбэ ыныран киллэрэр. Сүөдэр ыксаабыт, кыыһырбыт куолаһынан этэр:

— Хайа, ханна баарый сыаналаах малын?

Сэмэн сиэбиттэн чуораанын таһаарар уонна:

— Бу баар аптаах чуораан, — диир. Сүөдэр кыыһыраар:

— Миигин акаары дии саныыгын дуо? Иэскин биэр!

Онуоха Сэмэн сэрэнэн этэр:

— Уоскуй эрэ уонна көр, сип-сибилигин оһоһо эт баар буолуо.

Сүөдэр арыый уоскуйан, киһитин диэки көрөр, онуоха анараата аргый хааман кэлэн этэр:

— Хараххын бука диэн симп. Симпэтэххинэ, сатаныа суоҕа.

Сүөдэр харабын симэр уонна арааһы бары саныы турар. Сэмэн чуораанын үстэ тыаһатар. Арай оһоһ үөлэһинэн куһуогунан сиикэй эт түһэр. Сүөдэр соһуйан мэктиэтигэр миэстэтиттэн миэтэрэ курдук ыстанар, харабын аһар, сүрдээгин соһуйар.

— Кырдьык даһаны, эчи дьыибэтин, эт баар буолла. Хайдах манна кэлэн түстэ? Тугу эрэ албыннаатын ээ, эн миигин, Сэмэн? — диир.

— Тоҕо мин эйигин албынныахпыный, ити барыта аптаах чуораан бэлэбэ диибин дии! Итэбэйбэт буоллаххына оччоҕо түннүгү көр уонна хараххын сабыма, билигин ардах түһүө.

Сэмэн чуораанын эмиэ үстэ тыаһатар, онуоха түннүккэ уу курулаан түһэн киирэн барар. Сүөдэр саната суох аллайан көрөн туран баран албыннаспыт куолаһынан этэр:

— Дьэ, Сэмэн, дьикти аптаах чуорааннын миэхэ биэр, оччоҕо иэскин суох гыным.

— Бу чуораан эн иэскинээбэр сыаналаах, баайын аһаарын биэрдэххинэ биирдэ биэриэм.

Онуоха Сүөдэр иһин тутта-тутта күлэр уонна сөбүлэһэр. Ол кэнниттэн Сүөдэр баайын аһаарын Сэмэннээх Настааҕа биэрэн баран, аптаах чуораанын сэрэнэн имэрийэн көрө-көрө, дьизтин диэки бара турар. Сэмэн Сүөдэр чуорааны илдьэ дьыэтигэр баран эрэрин одуулуу көрөн туран Настааны ыныран:

— Эмээхсиэн, эти бэркэ үөлэһинэн түһэрдин уонна күөл уутун түннүккэ солуурунан ыстын ээ, барахсаным, — дии-дии күлэр.

Ол күнтэн ыла Сэмэн уонна Настаа дьоллоохтук олорбуттар, баай Сүөдэртэн тиксибит баайдарынан оҕо иттэ ылбыттар.

Баай Сүөдэр аптаах чуораанна албыннатан баран, кыһыран аахсарга сананар. Сэмэннээх Настаа оҕо иттэ ылбыттарын туһунан истэн баран, уһун түүнү быһа толкуйдуур. Ол эрэн Сэмэннээби аһынар уонна албыннаппыт баайын аахсыбатаҕа үһү.

Хойутаан кэмсини

(кэпсээн)

Винокуров Владимир,

Орто Халыма улуһун

Г.Г. Софронов аатынан

Өлөөкө Күөл орто оскуолатын

11-с кылаас үөрэнээччитэ

Төлөөр алааска олорбута эбитэ үһү Баһылай оҕонньор диэн баай кырдыаҕас. Алаас мунунан сылгылаах, хонуу мунунан хороҕор муостаах эрэри, оҕото соботох, көрдөр хараҕын дьүккэтэ, көтүрдэр тиһин миилэтэ, хараҕын харатын, кулгааҕын кулукутун курдук харыстыыр уола — Миитээ. Миитээ кыра сааһыттан атаахтык иитиллибитэ, тугу баҕарбыта барыта баар буолан иһэрэ, тугу эппитэ барыта туолан иһэрэ. Ол иһин санаабытын сүрэх-быар ыарыыта оностубакка улааппыта. Баай оҕото буолан тугу да үлэлээбэтэ, күөх көппөлөөн тугу да сатаабата. Ол эрэн онтуттан олох саатар сирэйэ суох этэ.

Миитээ санаатыгар, кини эрэ киһи киэнэ килбиэннээбэ курдуга. Ол иһин сиртэн быкпакка сылдьан дьону сэниир, кырдыаҕаһы-кыамматы баһа-атаҕа суох баттыыр, үүнэ-тэһиинэ суох үктүүр, сутуругар сокуоннаах, ытыһыгар ыйаахтаах буола улааппыта. Оттон аҕата оҕотун таптаан олох буойбакка, мөхпөккө дьон сыһыатын этэллэрин хоноруутугар да хоннорбокко, уола халлаан хабарҕатынан, муора тобугунан буола улаатан эрэрин куйатыгар-манкытыгар да оҕустарбакка сылдыбыта.

Туох барыта туомнаах диэбиккэ дылы, Баһылай оҕонньор кырдыар сааһыгар туйахпын хатарар киһим диэн эрэнэ саныыр уола, топпутун тобуга уйумуна, кэлбити кытта кэлсэр, барбыты кытта барсар чэпчэки быһыыта, киһиргэс майгыта баһы-

йан, арыгыһыт, хаартыһыт, уоруйах буолбутун туһунан сурах аар-саарга аатырбыта. Баһылай оҕонньор киһи кэпсэппэт, ыт үрбэт киһитэ буолбута. Миитээ туора дьонно эрэ буолбакка, оннооҕор, төрөппүт аҕатыгар хахай тириитин кэтэн ыар ыалдыт, нүһэр хоноһо буолан куттуура. Баһылай оҕонньор мутугунан быраҕар мунур үйэтигэр улахан сыыһаны онорбутун кырдьан баран дьэ өйдөөн, киэн көхсө кыараан, уһун санаата кылгаан, барар сирэ баҕана үүтэ, кэлэр сирэ кэлии үүтэ буолбута. Үйэтин тухары муспут баайын-дуолун уола ый ыһыаҕа онорон, аҕата барахсан ытыһын эрэ соттон хаалбыта. Урут атаҕастаабыт, баттаабыт дьаданыларыгар эриэн ыт элэгэ, күөрт ыт күлүүтэ буолан сүөм түспүтэ, күнэ хараарбыта.

Оттон Миитээ үтэһэтэ туолан, онорбут куһаҕаныгар сэтэ-сэ-лээнэ ситэн, киһи аатыттан ааһан өлбүт сураҕа иһиллибитэ. Баһылай оҕонньор бытыгын быһа үктээн эрэ баран хон мэйиитин өйдөөн кэмсиммитин да иһин, хараҕын уутунан суунарыгар эрэ тийбитэ. Маны этэн эрдэхтэрэ «Оҕобун сөпкө иитиэн — олоххор дьоллоох буолуон» диэн.

Бардыбыт, олонхо дойдутугар...

(кэпсээн)

Поротова Вилена,

Сунтаар улууһун

П.Х. Староватов аатынан

Элгээйи орто оскуолатын

11-с «А» кылааһын үөрэнээччитэ

— Айаал, кинигэни аах, — учуутал соруйар тылларыттан соһуйбут Айаал уһуктан кэллэ. Айаал уроукка олорон сылаарҕаан утуйан хаалбыт эбит.

— Дьэ, Айаал, бүгүңнү уроукка манньк утуйа сытан тугу систистин? Бүтүн ахсыс кылаас үөрэнээччитэ бачча сааскар диэри биир да дойдун суруйааччытын билбэккин. Саатар, бу бэлэм олонхону тиһэҕэр диэри аах, баҕар, тугу эмэ туһалааҕы билсэн, сэргизэн.

Киэһэ Айаал дьиэтигэр олорон учуутала биэрбит олонхотун ылан ааҕан көрдө. Тулуйа-тулуйа, симириктии-симириктии өйдүүр-өйдөөбөт тылларын биир күдьүс ааҕа сатаата. Бүтэһигэр:

«Манна туох киһи сэргиирэ баарый? Боотурдар да боотурдар, абааһылар да абааһылар, барыта биир кэм...». Кинигэ аабыл-лыбакка хаалбыт хас даҕаны сирэйин арыян көрдө: «Чэ, кэбис, түүн буолла, утуйуох». Ол оннук оронугар тийбэккэ, остуолугар олорон түүл-бит курдук өй-мэй буолан барда...

Арай өндөс гынан өйдөөн көрбүтэ — дьэитигэр олорбот эбит: остуола, устуула суохтар. Бэйэтэ буоллаҕына, киэн нэлэмэн алаас ортотугар сытар.

— Бай, бу мин ханна..? — Айаал тура тэбинэн тула туох баарын одуулуур. Көрбүтэ — субу аттыгар алаады курдук төп-төгүрүк күөл баар эбит, оттон унуор ойуур кытылыгар балаҕан турар.

— Нок, итиннэ барыахха, ким эмэ баара дуу? Тугу эмэ билээхтиирэ дуу?

Уол сорунна да, саарбахтыы турбата. Сүүрэн кэриэтэ балаҕанна тийдэ. Онно тийбитэ, арай оҕонньордоох эмээхсин ытаһа олороллор эбит.

— Үтүө күнүнэн. Хайа, бу туохтан хомойо олоробут? — Айаал ыйытар.

— Дорообо буоллун. Хомойбоккобут, кыыспытын, Кэрэчээнэ Куобутун, абааһы бухатыыра уоран илдэ барда, — иэдэһин устун түһэр хараҕын уутун туора сотто-сотто оҕонньор хоруйдаата.

Айаал итэҕэйбэтэхтии соһуйан:

— Абааһы?! Биһиги дойдубутугар абааһы суох! Ойуурга тахсан муммута буолуо, — диэн баран тахсаары аан диэки атылаата. Кэнниттэн оҕонньордоох эмээхсин ыйыттылар:

— Уолчаан, аатын кимий?

— Айаал.

— Айаал, эн орто дойду бухатыыра, кыыспытын булан биэриий! Көрдөһөбүт-ааттаһабыт...

Айаал көмөлөһүөн баҕарбытын да иһин, тугу гынай? Ойуур диэки мэнээх сүүрэ турда. Арыый уоскуйан, хаамарын бытаарта. Арай ол иһэн көрдөбүнэ үүтээн турар, ол аттыгар кыыс үнкүүлүү сылдьар. Айаал «Хата, сүтэрбит кыыстарын буллум», — ди и санаан, кыыһы ааттаан ыгыраары гыммыта — кыыһа биир харахтаах, биир токур атахтаах, туора-маары үүммүт тиистээх айахтаах буолан соһутта.

— Бай, бу туох куһаҕан кыыһай? — диэн баран чугаһаата. — Кыыс, манна Кэрэчээнэ Куо диэн ааттаах кыыс сүппүт, ону көрбөтөбүн дуо?

Кыыс күлэн чачыгыраата:

— Мин? Көрбүтүм? — өссө иэрийэ-иэрийэ күллэ. — Бу иннигэр турабын дии.

Уол соһуйда «кэрэтэ суох Кэрэчээнэ эбит» диэн санаан ылла:

— Эйигин ийэлээх аҕан көрдүүллэр.

Ону истээт, кыыс үүтээнгэ ыстанна уонна сүтэн хаалла, бэрт соторунан үүтээн ааныгар кэрэттэн кэрэ дьүһүннээх, уп-уһун суһуохтаах кып-кырасыабай кыыс көһүннэ.

— Хайа, бардыбыт дуо?

Айаал кыыс олус кэрэтиттэн симиттэн умса көрдө. Кыыһы илииттэн сиэтэн кэлбит алааһын диэки бардылар. Ол баран иһэн ойуур быыһыгар баар ырааһыйаҕа тахсан кэллилэр. Арай онно Айаалтан икки төбөнөн үрдүк бухатыыр бэрдэ турар эбит.

— Хантан хааннаах, кимтэн төрүттээх дьон буолабыт? — бухатыырдар тураан сөҥ куолаһынан ыйытта. — Бу мин сириим, манна биир да тыынар тыыннаах, тэбэр сүрэхтээх үктэниэ суохтаах, киэр барын! — диэн хоруйун күүппэккэ эрэ эттэ.

— Бырастыы гын, кыыһырыма, ону биһиги билбэтэхпит... — Айаал алы гыннараары ааттаһардыы сангаран эрдэбинэ:

— Бу уол аан дойдуга аатырбыт бастын бухатыыр. Ама, билбэтэбин дуу? — диэн кыыһа быһа түстэ .

— Эээ... албын! Оччотугар мин Мургун Хоһуун Боотур диэн бу дойдуга бастын бухатыырбын! Охсуһоох! — диэт Айаалга утары сүүрдэ. Хас үктэннэбин аайы сири титирэтэр киппэ бухатыырдан куттанан уол туора ыстанна, оннук экирэттиһэн ходуһаны биир гына сүүрдүлэр. Ол сырса сырыттаһарына, кыыһы үһээ дойду абааһыта уоран илдэ баран хаалар. Айаал куота сылдьан ходуһа кытытыгар улахан таас турарын өйдөөн көрөр. Ону көрдө көрбүтүнэн, кынаабытынан сүүрэр. Экирэтээччитэ, тутум хаалбакка, саппай уопсар. Таас чуһаабытыгар уолбут эмискэ туора ойор. Бухатыыр буоллабына хара күүһүнэн, туох баар ыйааһынынан сүүһүн хаба ортотунан дьапталҕа тааска баран кэтиллэр. Таһа буоллабына икки гына хайдар. Айаал Мургун Хоһуун оннук дөһөн сыттабына илиитин атабын хамнаабат гына үөт маһынан баайар. Ити мучумаан кэннэ тыын ылан, дьэ өйдөөн көрбүтэ — кыыһа суох эбит. Айаал ходуһаны барытын уһаты-туора сыыйда, кэрийдэ даҕаны, кыыһа суоллуун сойбут, бэйэлиин сүтэн хаалбыт.

— Уорбуттар! — хантан эрэ сана иһилиннэ. Айаал ким сангарарын булаары уна-ханас көрдө да, ким да суох. Онтон өй ылан аллара төнкөс гынна: Мургун Хоһуун санара сытар эбит.

— Өйдөннүн дуо? — чугаһаан чохчос гынаат ыйытар. — Кыыһы ким уорда?

— Үөһээ дойду абааһыта Борунуй! Кыыһы ханна илдыбитин билэбин, миигин сүөрдэххинэ көмөлөһүөм. Мин дьинэр барыттан бары күүстээхпин, ол гынан баран ити үөт маһы кыайбаппын.

Айаал толкуйдуу барбакка, бухатыыры сүөрдэ. Ол кэннэ иккиэн уордарбыт кыыстарын быыһы Борунуй абааһыга бардылар. Хааман-хааман, өр дуу, өтөр дуу буолбакка, үөһээ дойдуга тийдилэр. Абааһы бухатыырын уорабайыгар киирдэ киирээт үөгүлээтилэр:

— Үөһээ дойду абааһыта Борунуй, биһиги Кэрэчээнэ Куо кыыһы быыһы кэллибит!

— Орто дойду бухатыырдар, мин диэтэх мунур ааттаах үөһээ дойду Борунуй бухатыыра өйдөөбөтүм, эһиги тоҕо миэхэ кэллигит! Сүтүктээбит кэрэ куоһут, сурах хоту иһиттэххэ, аллараа дойду абааһыларыгар баар, — диэт сүөдэллэн туран кэллэ.

— Албынчык! Билэбит, Кэрэчээнэ Куону миигиттэн эн уорбутун, — диэн Айаал хорсунун киллэрэн баайсан турда.

— Бу маны этэбин дуо? — Борунуйдара абааһы кыыһын ыйан көрдөрдө.

Айааллаах Мургуун сүтүктэрин булбуттуу ойон турдулар, тэбис-тэннэ:

— Ээ, бу! — диэтилэр.

— Ак-каарылар, бу абааһы кыыһа дии! — диэн баран уолаттары туох эрэ ураһас дуомунан даллах гыннаран аллараа дойдуга бырахта.

Мургуун уонна Айаал аллараа дойдуга баар буола түстүлэр. Бу дойдулара кэлтэгэй ыйдаах, кэриэс-борук күннээх, барык-сарыкка баһыйтарбыт бэрт санныыар дойду эбит.

— Айаал бухатыыр, көр эрэ, ол абааһы бухатыырын таас уорабайа турар!

Айаал көрдөгүнэ дьиэбэ маарыннаабат таас хайа турарга дылы:

— На, хайа дии!

Хайата-дьиэтэ биллибэт сымара тааска ыкса кэлбиттэрэ аттыгар улахан да улахан олох маска алаа харахтаах, туора муостаах абааһы суодаллан олорор эбит.

— Аллараа дойду абааһыта, биһиги орто дойду бухатыырдарыт. Кэрэчээнэ Куо кыыһы быыһы кэллибит, — диэн Мургуун Хоһуун чолойуобунан чолойон, хантайыабынан хантайан туран хаһытаата.

— Мин Алаа Харах диэн аллараа дойду ааттаах бухатыырабын, Кэрэчээнэ Куону дьиэбэр кэлэн кэлэбэйдиин-кэлэбэйдиин кэбидэхтэрин аайы биэрбэппин! — диэт таһыгар баар таастар хамсыахтарыгар диэри сатарытан күллэ. — Кэлэбэйдээн, тирээн бүппүт буоллаххытына, миигин кытта охсуһун!

Мургун бухатыыр Айаал диэки ааттаспыттыы көрдө:

— Айаал бухатыыр, эн миигиннээбэр күүстээххин, миигин кыайбыт үтүөлээххин, ол иһин эн охсус, оттон мин Кэрэчээнэ Куону көрдүү бардым.

— Ээээ... — эрэ диэн хаалла Айаал. Мургун Хоһуун сүүрү турда.

— Бу эн миигин кытта охсуһабын? — абааһы Айаалы мыймыттыы, сэнээбиттии өнгөйөн көрдө.

— Оттон... аһаа... мин... — диэн Айаал нэһиилэ ыган таһаарда. Ону истэн абааһы бухатыыра охтон түһэ-түһэ күллэ. Алларастыырын быһыгар харабыттан уу бычалыйа-бычалыйа сутуругунан охсурбаланна. Күлбүт омунугар таастары барытын хамсатта. Бүтэһик тыын ылытыгар оройугар таас түһэн дөйөн хаалла. Ити кэмнэ Мургун Хоһуун кыһы булан аҕалла.

— Оо, Айаал бухатыыр, абааһы бухатыырын бэлиэр кыайдын дуо? — сөхпүттүү-махтайбыттыы уолу көрдө.

— Махтанабын, орто дойду бухатыырдара! — Кэрэчээнэ Куо кэмчиэрийэ эттэ.

— Чэ, бардыбыт, ыксыахха! — дэһэн абааһы урабайыттан тахсан эрдэхтэринэ Алаа Харахтара, хаһыныраат, өйдөнөн туран кэллэ. Сарайбытынан, сарылаабытынан сырсан кэлбитигэр Кэрэчээнэ Куо, хатаннык хаһытыты түһээт, сүүнэ улахан абааһыны охтуор диэри оройго оҕуста, эбиитин ситэ дөйбөтө быһылаах диэбиттии, эргиллэ биэрээт, тэбэн саайда. Ону көрөн Айааллаах Мургун Хоһуун айахтарын эрэ атан хааллылар. Оннук айахтарын аппытынан абааһы дьиэтиттэн табыстылар. Айаал өй булан:

— Ээ, арба, биһиги орто дойдуга хайдах тахсабыт? — диэн дьонуттан ыйытта.

— Билигин тахсыахпыт, — уоскутта бухатыыр. Уонна күүскэ иһиридэ.

Арай халлаантан икки ат сүүрэн түстэ. Биир ата муус манан, оттон биирэ куп-кугас. Айааллаах Кэрэчээнэ манан akka, оттон Мургун кугаска олордулар. Аттар кынаттаах кэриэтэ сүүрдүлэр, кыл түгэнинэн орто дойдуга баар буола түстүлэр. Уолаттар

кыыһы ийэлээх абатыгар төнүннэрдилэр. Ол үөрүүтүгэр ыһыах ыстылар. Үрүн ас бөбөтө кэчигирээтэ, арыылаах алаадьы үк-сээтэ, ырыа-тойук тарбанна.

— Айаал , тур эрэ, оскуолабар хойутаатын дии, — уол эмискэ ийэтин санатын иһиттэ. Харабын аспыта — хоһугар олорор эбит. Бу барыта түүл буолбутуттан Айаал хомойуон дуу, үөрүөн дуу билбэккэ олордо.

* * *

Бу түүл кэнниттэн Айаал уол үөрэбэр кыһаллар буолла. Өссө биirdэ олонхо дойдутугар бараары олонхолору анаан булан, аабар идэлэннэ...

ЫСТАТЫАЛАР

Энэм кэпсээнэ

Винокуров Афанасий,
Кэбээйи улуунун
Н.П. Егоров аатынан
Мастаах орто оскуолатын
7-с кылааһын үөрэнээччитэ

Мин энэм Николаев Афанасий Нифонтович — 1941 с. олунньу 8 күнүгэр Хомустаах күөл кыстык өтөбөр аас-туор кэмигэр төрөөбүт киһи. Арыылаахха каникулбар эбэтэр сайын оттоһо бардахпына, маннык кэпсээннээх буолар. Дьоно кыайан иитиэ суох туруктаахтарын көрөн, Кучантан таайа Слепцов Гаврил Семенович кэлэн иитэ ылбыт. Оччолорго ийэтэ Яковлевтарга сүөһү көрөн олорбут.

Энэм төрөөбүт сириттэн чугас, аакка-суолга киирбит Кучан диэн сир хайдах ааттаммытын туһунан бу курдук кэпсиир: былыыр-былыр, арааһа, кыргыс үйэтэ буоллаҕа буолуо, тонустар аан бастаан олохсуйбуттар эбит. Тонустар, арааһа, көһөн дуу эбэтэр куотан дуу кэлбиттэр. Бу сир наһаа кустаабын иһин Кучары диэн ааттаабыттара кэлин Кучан диэн аакка кубулуйбут. Эбэҕэ, бэттэх Алыһардаах өтөбөр, Ытык диэн сиргэ биир киһи оноһонунан ыппыта хойукка диэри турбута эбитэ үһү. Ити Арыылаахтан икки дуу, балтараа дуу көстөөх сир. Элгээн баһын сабардыыр аарыма тиит мас этэ. Кинилэр биир күүстээх-уохтаах киһилэрэ баараҕай тииккэ оноһонун ытан хаалларбыта өр турбута диэн кэпсииллэрэ. Кэлин ол тиит сууллан түспүт. Ол сир аттыгар дьон батыяны, оноһону буларбыт дииллэр эбит.

Бу энээр сүдү дьон сылдыбыттар: боотурдар да, ойууттар да. Былыр сүрдээх иччилээх сир диэн кэпсииллэрэ. Алаастан, Баҕадыаттан оттуу киирбит дьону сүгүн утуппата диэн кэпсииллэрин кыра оҕо сылдьан истэр эбит. Иччилэр оттуу, бултуу кэлбит дьону тоҕо кэллигит диэн үүртэлиир эбиттэр. Кэнники, бу былаас буолбутун кэннэ, ол туһунан туох да иһиллибэт буолбут.

Эһэм түүлүн туһунан эмиэ кэпсиир. Холобур, түүлүгэр сана танаһы таныннабына, ыалдьар эбит. Эргэ танаһы кэттэххинэ — этэннэ сылдыабын. Эһэни көрдөххүнэ, ойуун сүрэ диэн буолар. Кыыс оҕо төрөөрү гыннабына, кыптыыйы, уол оҕоҕо түүлбэр быһабы, сааны буларым, билбэт сирбэр тийээн ыалга аһаа-тахпына бултуйабын диэн оҕонньор үөрэ-көтө тугу билэрин кэпсээччи. Эһэм оҕонньор былыргыны кэпсиирин маннык сурукка тihэр санаа бу куонкуруска кыттыы кэнниттэн киирдэ. Оҕолоор, уруккуну-ааспыты кырдыабастан ыйыталаһан-тоқкоолоһон сурукка киллэриэххэ, үйэтитиэххэ!

Дойду дьонунан сурабырар

Окорокова Анна,

Амма улууһун Е.А. Шишигин аатынан

Сатабай орто оскуолатын

8-с кылааһын үөрэнээччитэ

Мин төрөөбүт нэһилиэгим Сатабай ырыаба ылламмыт, хоһоонно хоһуйуллубут кэрэ көстүүлээх, дирин историялаах Суола үрэх үрдүгэр, Амма уонна Мэнэ Ханалас улуустарын ыпсытыгар турар. Былыр Үөһээ Моорук диэн Мэнэ Ханалас нэһилиэгэ эбит. «Чиргэл сиргэ чэгиэн мас үүнэр» дииллэринии, биһиги Сатабайбыт үтүкэн дьон үөскээбит сирдэрэ. Бу суруйуубар мин Окороковтар аҕа уустарын кэпсээннэ киирбит кэрэ дьонун, бэйэм хаан урууларым тустарынан кэпсиэхпин баҕарабын.

«Төрүттэрбит чаччы төрүт-уус, чаччы улуу дьон диэн өйдүөхтээхпит. Кинилэр ааттарынан биһиги сокуоннайдык киэн туттуохтаахпыт», — диэн суруйар улахан учуонай Г.В. Попов-Аба Уос Дьорбо (1680–1765), Идэлги Боотур сиэнэ, былыргы үһү-йээннэргэ үгүстүк кэпсэнэр. Окороковтар өбүгэлэрэ — Аба Уос

Дьорбо уола өбүйбэхтиир Бойдукаан диэн бухатыыр киһи. Сатабай дьоно үксүлэрэ кини 9 ойобуттан төрүттээхтэр диэн кырдыабастар кэпсииллэр.

Биһиги төрүппүтүгэр Собоуоха Сэмэн-Сэмэн Уокаракап диэн ааттаах-суоллаах от охсооччу, хорсун-хоодуот санаатынан кулуба Чэлгиэн Искирээбинни дьулаппыт киһи баар эбит. Собоуоха атах баайыылаах ат түргэнин саба түргэннээх, икки хотуур суолун сабаны биирдэ дайбыыр, күннэ 8 гааны охсор, чугас эргин тэннээбэ суох эбит. Аны 5 холунунан ыныырданар, Охотскайтан 2 суукканан айаннаан кэлэр аттааба үһү. Кулуба үчүгэй тылынан көрдөһөн бу ааттаах аты икки akka атастаһан ылбыт. Ону таһынан Окороков биэс уолугар биэс бастын кылаастаах дойдуну бизириэх буолан эрэннэрбит. Онон биһиги төрүппүт Собоуоха Сэмэн бэйэтин бэрдинэн сөхтөрөн кулубаттан Үөһээ Моорук саамай бастын сирдэрин ылан Окороковтары тэниппит, баай-талым олохтообут.

Өрөбөлүүссүйэ, гражданскай сэрии Сатабай сис ыаллара Окороковтар чуумпу, үүт-тураан дьоллоох олохторун огдолуппута. Онон холобурунан, Прокопий Окороков-Боруоктаах Борокуоппай уолаттарын ыар дьылбалара буолуон сөп. 1922 с. Үөһээ Моорук (Сатабай) маннайгы өрөпкүөмэ Семен Прокопьевич Окороков-Ээмэй Сэмэн диэн уолларын Соморсун Арыылаабар бандьыыттар ынырыктык сордоон-муннаан, сэймэктээн өлөрбүттэр. Оттон учуутал семинариятын бүтэрбит Афанасий Прокопьевич-Амсай Хоноһой 1921 с. Бүтэйдээххэ үрүн ыстаабыгар суруксуттаабыт. Кини саха бастакы интеллигенциятын кытта ыкса алтыспыт, киэн билиилээх, диринг өйдөөх киһинэн биллэрэ. Туох да хааннаах дьайыыны онорбута биллибэт, хата бэйэтин нэһилиэгин дьонун араначчылаан, эрдэттэн сэрэтэрэ үһү. Кыра уоллара Мөрүөн Суолускай диэн аатынан биллэр бэйиэт этэ. Кини хас да хоһооно уостан түспэт ырыа буолан ыллана сылдыбыттар. Окороковтар сайылыктарыгар Маган Атыырга Абабаттан Мөрүөн доботторо, кэрэ чуор куоластарынан, кылыгырас кылыһахтарынан номоххо киирбит ырыаһыттар, Христофор Максимов уонна Устин Нохсоороп, Алтантан артыыс идэлээх, кэлин Саха тыйаатырын дириэктэринэн үлэлээбит Гаврил Борисович Пономарев кэлэн хонон-өрөөн бараллара. Ыччаты түмэн араас испэктээкиллэри туруораллара. Ылаллыы Тарабай нэһилиэгин ыччата бэйиэт Иван Арбитаны кытта чугастык билсэрэ. Устин Нохсоороп, Иван Арбита уонна Мөрүөн Суолускай олобо суох буруйданан репрессияламмыттара. Ити курдук хаһан эрэ ньиргийэн абай

олорбут улахан дьизэ кэргэн дьоллоох олобун былаас уларыяр уот холоруга үнтү ытыйбыта.

Аан дойду иккис сэриитэ биһиги аймагы эмиэ хаарыйбыта. Аба дойду Улуу сэриитигэр Огороковтартан 26 туруу дьоммут саа-саадах тутан өстөөбү утары сэриилэспиттэрэ. Олортон 8 киһи сэрии толоонуттан эргиллибэтэбэ. Григорий Михайлович Огороков — мин эһэм бииргэ төрөөбүт убайа. Фронна артиллерийскай расчет хамандыыра этэ. 1943 с. Харьков куораты ниэмэстэр төгүрүйбүттэр. Артиллеристар 4 суукка устата хорсуннук турууласпыттар: ньиэмэстэр 11 таанкаларын, 2 пушканы, 3 бронетранспортеру, 8 автомассыынаны үлтүрүппүттэр, 50 саллааты өлөрбүттэр. Дьоно бары өлбүттэр, Григорий бааһырбыт, ол эрээри тиһэх снаряда хаалыар диэри сэриилэспит. 2 таанканы, бронетранспортеру уонна 30-ча автоматчигы суох онорбут. Тэнэ суох киирсиигэ, 20 сааһын туолар сарсыардатыгар, 1943 с. кулун тутар 15 күнүгэр, сырдык тыына быстыбыт. Сураба суох сүппүтүн туһунан биллэри кэлбит. 1968 с. суруналыыс Степан Кошурка сурунаалга хорсун артиллерист көмүллүбүт блиндаһын туһунан суруйан, мин дьонум убайдарын дьылбатын билбиттэр. Кини туһунан ССРС маршала И.С. Конев: «Якутский народ может гордиться своим славным сыном артиллеристом Григорием Огороковым», — диэн суруйбута. Ити курдук, мин хаан уруу дьонум Ийэ дойду көмүскэлигэр бэйэлэрин кылааттарын киллэрбиттэринэн киэн туттабын. Огороковтар былыр-былыргыттан күүстээх, тэтиэнэх дьонунан аатыраллара. Ол туһунан элбэх сэһэннэр, номохтор бааллар. Мин аҕам эһэтин, Михаил Семенович Огороков-Борофон Мэхээлэ, туһунан сэһэргээччи. Дьон кэпсээнинэн, кини анаар күүстээх киһи эбитэ үһү, ол аата 500-чэкэ киилэни көтөбөр кыахтаах дьон ахсааныгар киирэр эбит. Аны тоҕо Борофон диэн ааттаммыта эмиэ туспа остуоруйалаах. Гражданскай сэрии сабаана Дед Курашов хамандыырдаах кыһыл этэрээт Саһыл Сыһыыттан Сатабайынан ааспыт. Олохтоохтортон көлүнэр аттарын хомуйбуттар. Биһиги эһэбиттэн соботох атын тура тутан ылбыттар уонна Уус Алдан Борофонун диэки айанныы турбуттар. Эһэбит баар-суох көлүнэр көлөтүн хайаан да төнүннэрэр санаалаах кэннилэриттэн түһүнэн кэбиспит. Ол курдук Борофонно тийэн кэлбиттэр. Курашов оонньууну-көрү тэрийбит. Эһэбитин маста тардыс диэбиттэр. Барыларын кыайбытыгар анны иккилии киһини олордубуттар. Оннук хас да паа-

раны кыайбытын кэннэ Курашов Мэхээлэни илиитин өрө ууннаран баран: «Борофон чөмпүйүөн! Борофон чөмпүйүөн!» — дии-дии түһүлгэни эргитэ сылдыбыт. Онтон ыла эһэбит Борофон Мэхээлэ диэн ааттаммыт.

Мин аймахтарбар күүстээх дьон, саха маннайгы үөрэхтээхтэрэ, учууталлара, бэйиэт Мирон Суолускай, Ийэ дойдутун туһугар олобун толук уурбут дьоруой-артиллерист Григорий Окороков, сэрииттэн эргиллэн кэлбит уонна сэрии толоонугар охтубут, сураҕа суох сүппүт, ол эээри Улуу Кыайыыны аҕалсыбыт рядовой саллааттар баалларыттан астынабын. Окороковтар олохторун кэпсээнэ Сатаҕай нэһилиэгин, Амма улуунун, Саха Өрөспүүбүлүкэтин устуоруйатын сорҕото буолар.

Окороковтар былыр-былыргыттан күүстээх, тэтиэнэх дьонунан аатыраллара. Ол туһунан элбэх сэхэннэр, номохтор бааллар. Мин аҕам эһэтин, Михаил Семенович Окороков-Борофон Мэхээлэ, туһунан сэхэргээччи. Дьон кэпсээнинэн, кини анаар күүстээх киһи эбитэ үһү, ол аата 500-чэкэ киилэни көтөбөр кыахтаах дьон ахсааныгар киирэр эбит. Аны тоҕо Борофон диэн ааттаммыта эмиэ туспа остуоруйалаах. Гражданскай сэрии саҕана Дед Курашов хамандыырдаах кыһыл этэрээт Саһыл Сыһыыттан Сатаҕайынан ааспыт. Олохтоохтортон көлүнэр аттарын хомуйбуттар. Биһиги эһэбиттэн соботох атын тура тутан ылбыттар уонна Уус Алдан Борофонун диэки айанныы турбуттар. Эһэбит баар-суох көлүнэр көлөтүн хайаан да төнүннэрэр санаалаах кэннилэриттэн түһүнэн кэбиспит. Ол курдук Борофонно тийэн кэлбиттэр. Курашов ооньууну-көрү тэрийбит. Эһэбитин маста тардыс диэбиттэр. Барыларын кыайбытыгар анны иккилии киһини олордубуттар. Оннук хас да паараны кыайбытын кэннэ Курашов Мэхээлэни илиитин өрө ууннаран баран: «Борофон чөмпүйүөн! Борофон чөмпүйүөн!» — дии-дии түһүлгэни эргитэ сылдыбыт. Онтон ыла эһэбит Борофон Мэхээлэ диэн ааттаммыт.

Мин аймахтарбар күүстээх дьон, саха маннайгы үөрэхтээхтэрэ, учууталлара, бэйиэт Мирон Суолускай, Ийэ дойдутун туһугар олобун толук уурбут дьоруой-артиллерист Григорий Окороков, сэрииттэн эргиллэн кэлбит уонна сэрии толоонугар охтубут, сураҕа суох сүппүт, ол эээри Улуу Кыайыыны аҕалсыбыт рядовой саллааттар баалларыттан астынабын. Окороковтар олохторун кэпсээнэ Сатаҕай нэһилиэгин, Амма улуунун, Саха Өрөспүүбүлүкэтин устуоруйатын сорҕото буолар.

Сэри кэмин оџолоро

Шишигин Александр,
Амма улууһун Е.А. Шишигин аатынан
Сатаџай орто оскуолатын
8-с кылааһын үөрэнээччитэ

Аџа дойду сэриитигэр Сатаџай нэһилиэ-гиттэн барыта 101 киһи ынырыллан, сорох-торо уоттаах кыргыһыларга кыттыбыттар, сорохторо үлэ фронугар сылдыбыттар. Кинилэри солбуйан, холкуос үлэтигэр кыр-дыџастар, дыахталлар уонна оџолор хаал-быттар. Кинилэр холобура суох хорсун үлэлэрин сэрии кэн-ниттэн туттарыллыбыт Сталин төбөлөөх «1941–1945 сс. Аџа дойду сэриитин кэмигэр килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээллэр туоһулууллар. Оннук мэтээлинэн Сатаџайтан 118 киһи наџараа-даламмыт, ол иһигэр оџолор эмиэ бааллар. Улахан дыону кытта тэннэ оџолор холкуос араас үлэтигэр сылдыбыттар. Ол кур-дук, сайын кыралар оџурукка, обургу оџолор окко, пиэрмэџэ үлэлиллэрэ.

Мин аџабынан уонна ийэбинэн хос эһэлэрим, эбэлэрим сэ-рии ыарахан сылларыгар, төһө да кыра саастаах буоллаллар, тыылга бэйэлэрин курдук оџолору кытта «Барыта — Кыайыы туһугар» диэн санаалаах холкуос үлэтигэр күүстэрэ кыайа-рынан көмөлөспүттэрэ, Улуу Кыайыыны уһансыбыттара.

Аџабынан хос эһэм Шишигин Антон Ефимович (22.05.1935–14.06.2005)

Эһэм, суоппар куурсун бүтэрэн баран, 27 сыл холкуоска таһаџас, уу, үүт таһар массыыналарга суоппарынан үлэлээбитэ. Холкуос биир биллэр-көстөр механизатора этэ. «1941–1945 сс. Аџа дойдуну көмүскүүр Улуу сэриигэ килбиэннээх үлэтин иһин», Кыайыы үбүлүйүн, «Үлэ бэтэрээнэ» мэтээллэринэн наџараа-даламмыта. Сатаџай нэһилиэтин Бочуоттаах олохтооџо.

Эбэм кэпсэнинэн, Антон Ефимович төрөппүттэрэ сэрии иннигэр, бу дойдуга от-мас үүммэккэ, Сатаџайтан хас да ыал буолан от сии Уус Майаџа көһөн барбыттар. Аџата өлбүтүн кэн-нэ ийэтигэр 4 оџо хаалбыт. Эһэм аах сэрии сылларыгар туора

дойдуга тулаайах хаалан, олус эрэйдээхтик оморбуттар. Оолортон улаханнара буолан, туох баар дьэ тас үлэтин толоро, холкуос үлэтигэр эмиэ сылдыбыт. Сатабайга кэлэн, Алтан оскуолатыгар маннайгы кылаастан сатыы сылдыан үөрэммит. Күһүн-саас ууну-хаары ортотунан, кыһынын тымныыны, тыалы аахсыбакка, 12 биэрэстэлээх сиргэ үөрэнэ барара. Сайынын улахан дьону кытта тэннэ окко үлэлэхэр эбит. Эһэм сэрии кэмигэр кыайыы туһугар үлэлээбит үлэтэ сыаналанан, 12 саастаа-бар 1947 с. «1941–1945 сс. Аҕа дойду сэриитин кэмигэр килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн наҕараадаламмыт.

**Аҕабынан хос эбэм Стручкова Варвара Степановна
(07.05.1936)**

Эбэм биэнсийэҕэ тахсыар диэри дьыссаакка оолорго ас буһарбыта. 8 оһону төрөтөн, иитэн дьон онорбута. Оолоруттан 2 уола Саха Өрөспүүбүлүкэтин үтүөлээх үлэһиттэрэ, 3 оһото үлэ туһуннара. Эбэм, элбэх оолоох буолан, Ийэ килбиэнэ («Материнская слава») мэтээлинэн наҕараадаламмыта.

Сэрии кэмигэр 7 сааһыттан холкуоска оуруокка үлэлээбит. Үлэлиир киһиэхэ нуорма 44 кыраам лэппиэскэ биэрэллэрэ. Оуруокка хаппыыста, моркуоп, луук, хортуоппуй уонна сэбирдэх табах үүннэрэр этилэр. Ол туһунан эбэм маннык кэпсиир: «Сайыны, сааһы быһа үлэлиирбит. Саас сир хорутарга оуос сиэтэн, түүннэри үлэлиир буоларбыт. Сайын оуруокка ууну түүн кутарбыт, 4–5 чаастан киһэ үлэлиирбит. Сарсыарданан дьэҕэ кэлэн кыратык утуһарбыт. Дьонум 10 чааска туруоран үлэбэр ытталлара. Онтон 10 сааспыттан окко үлэҕэ барбытым, бугул түгэбин харбыырбыт. От үүммэккэ, ыраах Нуотара, Нуокуйа үрэхтэригэр, Уус Майа чугаһыгар тийэ оттуурбут. 16 сааспыттан холкуостаах буолбутум.

Биһиги үөрэнэр кэммитигэр Алтан сэттэ кылаастаах оскуола-лаах этэ. Оскуолаҕа үөрэнэр кэммитигэр эрэй бөбөнөн сылдыар-быт. Алтанна кыра оолор сарсыарда 4 чаастан барарбыт, тонон, ачыктаан аҕай биэрэрбит. Сорох оолорбут ыарыһах буолан, эрдэ өлбүттэрэ. Хаарыан оолорбутун аһыан ытаһар этибит».

Дьэ, ити курдук, мин хос эбэм сэрии сағаннааҕы оһо сааһын аһтар. Кини 86 саастаах, 83 сааһыгар «Сэрии кэмин оһото» диэн бэлиэни туппута.

**Ийэбинэн хос эхэм Михайлов Василий Максимович
(15.03.1935)**

Эхэм история учуутала идэлээх. Суола, Сатабай, Чакыр оскуолаларыгар, Алтан 15-с нүөмэрдээх СПТУ-гар учууталлаабыт уонна дириэктэрдээбит. 1985–1990 сс. Сатабайга олохтоох сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн, онтон «Алтан» сопуоска партком сэкэрэтээринэн үтүө суобастаахтык үлэлээбит.

Эхэм 1935 сыллаахха кулун тутар 15 күнүгэр Бүлүү оройуонун 1 Күүлэт нэһилиэгин учаастагар дьаданы дьизэ кэргэннэ 12-с оҕонон төрөөбүт. Кыра сааһыгар төгүрүк тулаайах хаалбыт. Бүлүү куоратын орто оскуолатын бүтэриэр диэри кыһынын интэрнээккэ иитиллибит. Сайынын ыалтан ыалга оҕо, сүөһү көрөн киһи буолбут. Холкуоска окко үлэлиир эбит. Ити бириэмэбэ холкуос таах соботоох биир убайа эрэ тыыннаах хаалбыт. Атыттара сэрии ыар тыынын тулуйбакка, аччык аас-туор кыһалбатыттан ыалдьан олохтон туораабыттар. Эхэм Василий Максимович, сэрии кэмигэр уонна кэнниттэн ийэтэ-аҕата суох тулаайах оҕо, интэринээт баар буолан тыыннаах хаалбыт, сэбиэскэй былаас көмөтүнэн үөрэхтэнэн бочуоттанар үлэһит буолбут.

Эхэм Василий Максимович 84 сааһыгар «Сэрии оҕото» бэлиэни туппута, билигин 86 саастаах.

**Ийэбинэн хос эбэм Петрова Анна Николаевна
(23.01.1935–2000)**

Эбэм Мэнэ Хангалас Бүтэйдээбэр төрөөбүт-үөскээбит. Педагогическай үлэ бэтэрээнэ, алын кылаас учуутала этэ. Сатабай элбэх көлүөнэ оҕотун ааһарга-суруйарга үөрэппитэ. 5 оҕо ама-рах ийэтэ этэ. «1941–1945 сс. Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэриигэ килбиэннээх үлэтин иһин», Кыайыы үбүлүөйүн мэтээллэринэн наһараадаламмыт.

Аҕата Петров Николай Семенович холкуос араас үлэтигэр үлэлиирэ. Ийэтэ сүөһү көрүүтүгэр үлэлээбитэ. Сэрии кэмигэр убайынаан иккиэ эбиттэр. Ити сылларга аччык диэн хайдабын билбиттэр, соробор күннэ биирдэ аһыыллар, соробор олох да аһаабат эбиттэр. Ити кэмнэ ийэлэрэ бэйэтин үлэтин таһынан хамначчыт курдук ыал сүөһүтүн көрөөхтүүрү үһү. Ол иһин кыра бурдук, ас тобоҕо бэрсэллэр эбит. Ону ийэлэрэ эрэйдээх оҕолоругар нуормалаан сиэтэрэ. Аччык олохтон убайа сотору-сотору ыалдьара, атаҕа бааһыра. Эбэм убайынаан иккиэн аччыктаан ытыыллара. Арыый улаатан бараннар бурдук ичигэстиир уон-

на быталыыр эбиттэр. Кизэһэтин бурдуктарын хатараанһаа хатараллара, көмөлөөн тардаллара. Аҕалара күһүн Ааллаах Үүнгэ таһаҕас таһыытыгар барара уонна саас биирдэ кэлэрэ. Онон эбэм аах кыһыны бэрт эрэйинэн туорууллара. Ол иһин эбэм Анна Николаевна баҕарар баҕата — оҕолорбутугар аны хаһан да аччык олох эргиллибэтин диэн этэ. Аччык оҕолор барахсаттар сайынын улахан дьонно көмөлөһөн холкуоска үлэлииллэрэ. 1947 с. оҕолор үлэлэрэ сыаналанан, эбэм эмиэ мэтээлинэн наҕараадаламмыта.

1941–1945 с. Аҕа дойду сэриитигэр Кыайыы — бүтүн сэбиэскэй норуот кыайыыта буолар. Фронна уонна тыылга биһиги дьоммут бэйэлэрин харыстаммат хорсун быһыыны онорбуттары түмүгэр ситиһиллибитэ. Ыраах Саха сиригэр оҕолоро сэри кэмигэр оҕо саас диэни билбэтэх ыарахан дьылҕаларын уонна Кыайыы иһин күүстэрэ кыайарынан үлэлээбиттэрин туһунан мин эһэлэрим уонна эбэлэрим холобурдарыгар көрүөххэ сөп. Мин хос эһэлэрим Шишигин Антон Ефимович, Михайлов Василий Максимович, хос эбэлэрим Стручкова Варвара Степановна, Петрова Анна Николаевна ааттарынан кизэн туттабын. Кинилэр сэри кэмин ыарахан сылларыгар, төһө да дьоллоох оҕо саастан маппыттарын иһин, улаатан баран үтүө субаастаах үлэһит, дьонно убаастанар ыал буолбуттара.

Хос эбэм Акулина Васильевна Старостина-Өкүйэ — эбээн суруйааччыта Н.С. Тарабукин истин таптала

Лыткин Олег,
*Муома улууһун Муома орто оскуолатын
9-с «А» кылааһын үөрэнээччитэ*

Николай Саввич Тарабукин, төһө да ыарахан олобу олордор, чаһылхай сулус буолан, сирдээҕи олобор сырдык суолу хаалларбыт киһи диэн бары билэбит. Кини эбээн норуотун олобун, култууратын, сизрин-туомун сурукка тиһэн хаалларбыт тарбахха баттанар

биллиилээх дьоммутуттан биирдэстэрэ. Кини олобун туһунан элбэх уочаркалар, ыстатыйалар, ахтыылар бааллар.

Киһи олобор саамай күндүтэ, дьоло — таптала. «Таптал баар буолан олох баар» диэн мээнэбэ эппэттэр. Мин эбээн бастакы суруйааччыта Муоматаабы таптыыр кыһын туһунан сырдатыйбым. Ол кыыс — мин хос эбэм. Дьинэ, Николай Саввич бастакы таптала Валя диэн Ленинградка бииргэ үөрэммит кыһа эбит, ол кыыска анаан хас да хоһоону суруйбут.

Николай Саввич Тарабукин уонна таптал... Ийэбинээн биир хоһоон устуоруйатын, кистэлэнин билэммит олус долгуйдубут. Ол — биһиги эбэбитигэр анаммыт хоһоону булан, Николай Саввич биир кистэлэнин биллибит. Кини да сааһа ситэн, кэрэ анаардар диэки көрөр кэмэ кэлэн, биир сайын анаан холкуос-таахтар ыһахтарыгар сылдыбыт. Киниэхэ, биллэн туран, саамай күүтүүлээбэ-кэтэһиилээбэ оһуохай эбит. Күнү быһа уолаттар кыралдьыйа көппүттэр, туос уура-уура ыстаммыттар, хапсабайдаан хачымахтаспыттар, бэйэ-бэйэлэрин сири-буору сирэйинэн булларсыбыттар, ону кыргыттар аахайбатах курдук туттубуттар, ол эрэн кисти-саба күлэн сыһыгыраһа-сыһыгыраһа, билбэт уоланнарын кылап гынан көрөн ылаллар эбит. Ньюкулай кыһы атыттартан уратытык көрөрүн, этэргэ дылы, көхсүнэн да турдар, көхсүн харабынан көрбүт, кэннинэн да буоллар, изнинэн билбит. Оһуохай тылын этээччилэр кынаттарын хомунан сэгэлдьиччи, бастаан оргууй-оргууй, онтон сыһа тэтимирэн, түргэтээн, ойуулардаах, экириирдээх сирдэригэр тийиилэригэр кыыс илиитин биир билбэт киһитэ ыга тутан баран тэннэ, биир тэтимнэ киирэн, тыынардыын биир буолбуттар. Ол курдук сэгэлдьийэ сиэттиспиттэр, кэккэлэһэ эккэлэспиттэр. Ньюкулай кыһы сиэтэн оһуохайтан тахсыбыт. Тарбах тарбахтарыттан тардыһан, сииктээх оту кэһэн, дьонтон тэйэн дьороччу үүммүт баарабай тиит маска тохтообуттар. Тиит барахсан, кинилэри эрэ күүтэн турбуттуу, сып-сымнабас лабаатынан кууһан ылардыы оргууй-оргууй имэрийбит. Ньюкулай маннык кэрэ түгэни төһө күүппүтэ буолуой?! Онно хоп-хойуу кыламан быһыһынан буспут моонньофон курдук хап-хара харахтар утары көрбүттэрин кэлин олобун тухары умнубатаба буолуо... Били кэрэ тыл кизнэ маанытын, сүөгэйн-сүмэтин этэр киһибит, биир таптал тылын эппэккэ, ол-бу күннээбин кэпсэппиттэр. Бу түгэни эбэбит биирдэ тыаба сылдьан, ол тиит анныгар олорон кэпсээбитэ үһү. Ол эрэри Ньюкулай кинини хайдах курдук күүскэ таптыы-

рын билбэтэх-сэрэйбэтэх эбит. Кэлин ону биһиги эбэбитигэр анаммыт бу хоһоону ааҕан баран өйдөөтүбүт.

Эн килбик хараххын көрөбүн,

Дьонтон эрэ сэмэйгин сөбөбүн...

Хайдах курдук аҕыйах тылынан кини эбэбитин ойуулаан таһаарбытый?

Эйиэхэ мин дууһам дьулуһар:

Эн саҕа күндү суох бу күн анныгар;

Мин тугу өссө этиэм баарай?

Миигин өйдүүрүн буолаарай?

Тапталын сатаан эппэккэ дууһа моруута буолан, төһө эрэ эрэй-дэннэ. Тапталын кистэлэнин кыыска сатаан тиэрдибэккэ хоһоонугар көмүс дорҕоон онгортон тиспитин көрөбүт. Кини ону өссө:

Биисэр курдук тылы тиспэккэ

Бири мин чопчу этэбин эйиэхэ:

Эйигинэ суох мин сатаммаппын...

Эн ону, дьэ туох дии саныгынын?

Тапталын кини кэрэ, намыын тылларынан хохуйбут. Эбэбитигэр кэрэ киэргэл гынан, «биисэр курдук» тиһэн, хоһоонугар суруйан бэлэхтээбит эбит.

Өкүйэни (Старостина Акулина Васильевнаны) анаардастыы таптыы, сөбүлүү сылдыбыт, киниэхэ анаан дириҥ лирическэй ис хоһоонноох «Эйиэхэ» диэн хоһоон суруйан хаалларбыт. Кыыс кинини суруйааччы таптыырын эһэбитигэр Д.Я. Уваровскайга кэргэн тахсан эрэ баран билбит. Ол туһунан «Күнү таптыыбын» диэн Н.С. Тарабукин кинигэтигэр ааҕабыт. Өкүйэ кэргэн тахсыбытын кэнниттэн Николай Саввич өлүөр диэри дьахтар, кыыс диэки биирдэ да харабын хатаабатаҕа....

Арай ол ыһыах кэмигэр, баараҕай тиит анныгар тапталыгар билиммитэ буоллар, Дьылҕа Хаан хайа диэки олобун суолун ыйыа эбитэ буолла? Улуу дьон дьылҕалара үксэ уустук буоларын билэбит. Ол эрээри биһиги эбэбит киниэхэ сырдык сулус буолан, суруйар талаана өссө күүскэ арылларыгар олук буолбута буолуо диэн эрэнэбит.

Эйиэхэ

Эн килбик хараххын көрөбүн,

Дьонтон эрэ сэмэйгин сөбөбүн...

Ол иһин эйиигин уруурҕаан,

Олус мунчаарабын уйарбаан.
Эйиэхэ мин дууһам дьулуһар:
Эн саба күндү суох бу күн анныгар;
Мин тугу өссө этиэм баарай?
Миигин өйдүүрүн буолаарай?
Биисэр курдук тылы тиспэккэ
Биири мин чопчу этэбин эйиэхэ:
Эйигинэ суох мин сатаммаппын...
Эн ону, дьэ туох дии саныыгын?

Өбүгэ муударана

Борисова Мария,
Кэбээйи улууһун
Н.П. Егоров аатынан
Мастаах орто оскуолатын
9-с кылааһын үөрэнээччитэ

Төрөөбүт сахам тыла мунура суох баай байбал буоллаба. Олортон ийэ тылым биир араната сомобо домох, өс хоһооно буолар. Обо киһи тыла-өһө сайдарыгар, санатын култуурата үрдүүрүгэр, санаатын дьонно тиэрдэригэр сомобо домохтору, өс хоһооннорун туттуу улахан суолталаах.

Сомобо домох саха тылын ордук сытыы, бэргэн, этигэн оно-рор. Өбүгэм өйүн-санаатын тыл өттүнэн ылан көрөр буоллаха, киһи харабар кини туругун, уйулбатын уонна өйүн-санаатын кестүүтэ сомобо домоххо бэрт бэргэнник этиллибит. Холобур, «хараба уотанна» — үөрэн эбэтэр эр санааны ылынан, кетөбүллүбүт, эрдийбит эбэтэр абарбыт бэлиэ; «хараба эрэ хаалбыт» — киһи ырбытын-дьүдьэйбитин этэллэр; «харабын ас» — үөрэт, өйдөт, сайыннар; «харабын аалларар» — абааһы көрөр, мэнэйдэтэр; «харах далыгар» — көрөр кыах иһинэн; «хараба-кулгааба сабыллыбыт» — олохтон хаалбыт, бүкпүт.

Оттон сүрэби ылан көрөр буоллаха, сүрэх киһи олобун сүрүн органа буоллаба. Бу туһунан саха толкуйун ылан көрдөххө, сүрэх, киһи олоххо сыһыанын көрдөрөрүн сомобо домоххо ман-нык бэлиэтиир: үлэбэ-хамнаска сыстабас киһини «сүрэхтээх»,

оттон үлэлиирин сөбүлээбэт киһини «сүрэбэ суох», «күөх сүрэх», «сүрэбэ тэппэт» диэн ааттыыр, дьонно-сэргэбэ үтүөнү оноруон бабарар, кыһанар, көмөлөһүөн бабарар киһини «сүрэбэ ыалдьар», үөрбүт, манньыйбыт уоскуйбут киһини «сүрэбэ-быара сымнаата» дииллэр.

Быраабылаба өс хоһооно — олох-дьаһах, быһыы-майгы туһунан түмүктэммит өй-санаа абыах тылынан этиллиитэ ааттанар диэн суруллар. Бу өбүгэбит тыыннаах тыла буолан 21-с үйэ киһитин нөнгүлээн өссө да үйэлэри унуордуо турдаба. Өссө өс хоһооннорун биһиги киһи майгытын-сигилитин үөрэбэ диэн ылынабыт. Мин өбүгэм хайдах курдук мындыр эбитий?

Холобур, «Киһи тыла — ох» өс хоһоонун суолтата манньк: олохпугар араас-араас тыллаах-өстөөх, санаалаах дьону кытта алтыһабыт, ол дьон тылыттан сэрэниэхпитин сөп. «Үтүө киһи үтүөтүн үс үйэ тухары умнуллубат», «Үлэ үксэ, тыл абылаба үчүгэй», «Ойуурдаах куобах охтубат, дьонноох киһи быстыбат», «Отонноотоххо оноойук туолар» диэн өс хоһооннорун суолталарын кыра оҕо да өйдөөн, күннээби олоххо төһө бабарар туттуон сөп.

Биһиги дьизэ кэргэммитигэр эһэм тыыннаабар элбэхтик сомоҕо домоҕу, өс хоһооннорун туттан, биһигини иитиспит эбит диэн өйдөөтүм. Билигин мин бэйэм да олобум ханнык эрэ түгэнигэр сыһыаран сомоҕо домохтору, өс хоһооннорун туттарбын дьүөгэлэrim бэлиэтииллэр. Эн дьизэбэ-уокка хайдах итиилээбин тылгар-өскөр эмиэ биллэр эбит диэн биллим. Мин үөрэхпэр ордук тыл уруктарың сөбүлүүрүм иитиллибиттэн эбит диэн санааба кэллим. Саха тылын баай, этигэн аранатың санарар санаба туттар буоллаһына, өйүң хойдор, долобойгор тутар буолабың, биир саастыылаахтаргар интэриэһиңэй киһи буолан көстөбүң, уроук аабаргар ыарырбаппаккың, уһун бириэмэ дьарыктаммаккың. Үөрэнэргэ чэпчэки буолар эбит. Оноң дьону кытта кэпсэтэргэ тоҕоостоох кэмнэ сомоҕо домохтору, өс хоһооннорун туттар төгүрүччү туһалаах эбит. Бу ийэ тылбыт этигэн аранатың билэргэ элбэхтик саха суруйааччыларың айымньыларың абыаһа, телевизорга, арадьыйаба бизириилэри көрүөһхэ, ону таһынан тыл туһунан араас ооньууларга кыттыаһа, кроссвордары оноруоһа, таайыаһа сөп.

Саха толкуйа, саха муудараһа тылыгар бэриллэн, сүтэн-симэлийэн хаалбакка саханы саха дэтэ турдун!

Микиитэ уол итиллибит балаҕана уонна билигини оҕо улаатар эйгэтэ

Винокуров Арсен,
Орто Халыма улуусун
Г.Г. Софронов аатынан
Өлөөкө Күөл орто оскуолатын
11-с кылааһын үөрэнээччитэ

Амма Аччыгыйа аатырбыт-сураҕырбыт «саха олобун энциклопедиятынан» ааттамыт айымньытынан «Сааскы кэм» арамаан-эпопея буолар.

Манна сүрүн оруолу ылар Микиитэ Лэглээрин оҕо сааһа бэрт ырылхайдык ойууланар. Кини итиллибит балаҕанын иһэ бэйэтигэр олус күндү, оттон таһыттан киирбит дьон кинилэр балаҕаннарын наһаа сөбөллөр. Оннооҕор «бу дьиэбэ биир күн оморбут киһи биир сыл онорбут аһыыта бырасты буолар...» диэн этэллэр. Маны ааба олорон хабыс-хараҥа, сииктээх, кыараҕас балаҕаны саныыгын. Эбиитин аһыыр астарга кэмчитэ, Өлөксөй ыарытыйара — бу барыта түмүллэн киһи кута-сүрэ тохтообот хартыыната ойууланар. Санаабар, бастаан тырыттыбыт танаастаах, ымынах буолбут истээх Микиитэни олус аһыммытым. Итинник усулуобуйаба улааппатахпыттан хайдах эрэ бэйэбин ордук санаммытым.

Онтон, салгыы ааҕан истэбим аайы, Микиитэ оҕо сааһа атын өттүттэн арыллан испитэ. Ол курдук Даарыйа эмээхсин дьукаахтаспытыттан балаҕан иһэ сырдыырга дылы буолбута. Эмээхсин энээркэй куолаһа кулгаахпар иһиллэр курдук. Кини хаһан да бүппэт остуоруйалара, өйү толкуйдатар таабырыннара, аралдьытар остуол оонньуулара хайдах эрэ миигин ымсыырдар курдуктара. Микиитэ уол утуктаабыт харахтарынан ити сириллибит балаҕан иһэ уларыйан, аптаах дыбарыаска кубулуйан көстүбүтэ. Бары-барыта тупсан, уларыйан, кизэркэйэн киһи эрэ санаата көтөбүллэр. Оттон Микиитэ утуктаан, ситэ истибэккэ хаалбыт остуоруйалара тугунан бүппүттэрин оо, билбит киһии... Билигин аҕай ааба олорон Микиитэтээбэр бэйэбин ордуктук санаммытым сүтэ охсон, аны ымсыырар санаалар киирэллэр. Кизэ аайы атынтан-атын остуоруйаны истэр, кыһынны уһун

күннэри остуол ооньюутунан саатаан аралдыйар, мунаахсыйар ыйытыыларыгар куруутун муударай эппиэттэри ылар Микиитэ бу сырыыга миигиннээбэр ордук буолан көстүбүтэ.

Амма Аччыгыя Микиитэ уобараһынан бэйэтин оҕо сааһын көрдөрбүт диэн ырытааччылар эппиттэриттэн көрдөххө, кырдык да, оннук эбит быһыылаах. Микиитэ уол бастар бараммат баай тыллаах, умсулҕаннаах дьиктилээх-дьиибэлээх остуоруйалары, мындыр толкуйу тобулар таабырыннары истэ улаатан санаата-оноото сырдык, аламабай, аһыныгас, кэрэбэ-үтүөбэ тардыһыта күүстээх. Амма Аччыгыя уус-уран тыллаах суруйааччы буолан тахсыбытын төрүөтэ итиннэ сыттаба дии саныбын. Оттон билинни оҕо улаатар эйгэтэ хайдаһый?! Кини билигин олох кыратыттан ыла төлөпүөнтэн, тэлэбиисэртэн арахпат. Ытабатын эрэ диэн, төрөппүттэр үөрэ-көтө оҕолорун төлөпүөнтэн, тэлэбиисэртэн, планшеттан, көмпүүтэртэн тэйиппэттэр. Ол түмүгэр, оҕо кэпсэппэккэ, сахалыы сананы истибэккэ улаатар. Күннээбинэн «бар», «кэл» эрэ диэн дьаданы тыллаах-естөөх буолар. Аны туран, аныгы сайдыылаах кэм арыыылыра харабар барытын бу баар гына көрдөрөн биэрэллэриттэн өйүгэр онорон көрөр дьобура сайдыбат. Оннук бэлэм көстүүгэ үөрэнэн, суруллубут тиэкистэри ааба да соруммат, интэриэһиргээбэт. Аабы диэнтэн тэйэр, сүрүбэлдьиир, сөбүлээбэт. Киниэхэ барыта бэлэм көстө, санара сылдыара ордук. Мантан сылтаан айар, толкуйдуур дьобура арыллыбат.

Даарыйа эмээхсин остуоруйалара аһыныгас, добордохууга бэриниилээх, инники олоххо үтүөбэ эрэллээх буолууга иитэр-үөрэтэр ис хоһоонноохтор. Оттон билинни оҕо көмпүүтэрин, төлөпүөнүн ооньюута үксэ кэриэтэ ытыалаһыы, өлөрсүү, куотуу, сырсыы. Биллэн турар, аһыны-харыһыйы туһунан этэ да барыллыбат.

Оттон таабырыннары ылан көрүөбүг, толкуйдатар аналлаах өбүгэбит бэлэбэ буоллахтара. Билигин таабырын таайсарга тоҕо эрэ, харахпыт уоттаммат, сүргэбит көтөбүллүбэт, тэттибэппит диэххэ сөп. Ол таабырыны сатаан таайбаппытыттан эбитэ дуу, өйбүт сыппабыттан эбитэ дуу... Таабырыны сатаан эргитэн толкуйдаабаппыт быһыылаах, мас хайдыбытыныны туруору ылынабыт. Эбэтэр улахан анаарын таайыытын билбэппит, үксүн наар «ол тугуй?» диэн буолар. Аныгы дьоммут диибит да, балабан иһигэр улааппыт Микиитэбэ таабырын чааһыгар ыраабынан тийбэппит.

«Кинилэр хабылык хабаллар, дурда эргитэллэр, эрилээнки-

лиллэр» диэн суруйар ааптар, бу оонньуулартан хабылыгы эрэ билэбин. Биллэрбин да, аҕыйахта оонньообутум буолуо. Оттон Микиитэ салгыбакка күн аайы, күнү быһа оонньуур оонньууларга этэ. Кинини сүүйүүтэ — сана остуоруйаны истии умсугутара. Билигин хабылык туһалааба биллэн, сайдан эрэр оонньуу буолар. Наука этэринэн, оҕо тарбахтарын сайыннарытыттан кини үөрэби ылыныыта, өйүн-санаатын сайдыыта тутулуктаах үһү. Ол иһин билигин илии имигэһин (бытархай моториканы) сайыннарарга араас үлэ, үөрэх бөҕөтүн ытталлар.

Оттон былыргы саах сыбахтаах балаҕанна олохтоох өбүгэбит оччоттон ыла оҕону кэпсээнинэн, остуоруйанан умсугутан, толкуйдарын таабырынынан тобулан, тарбахтарын остуол оонньуутунан сайыннаран улаатыннарбыт. Ол иһин балаҕанна улааппыт оҕолор уус тыллаах, амарах санаалаах, сытыы өйдөөх дьон буолбуттара саарбаба суох. Кинилэр тымныыга хаарыллан, үлэлээн-хамнаан уһаарыллан, батталга самнан хаалбакка, төттөрүтүн, күүһүрбүттэр эбит. Оттон билинни оҕо маньык олобу тулуйуо этэ дуо?! Оҕону сөпкө иитииттэн кини олоҕо тутулуктаах эбит.

Өбүгэ төрүт дьарыга кэнчээри ыччакка

Слепцова Диана,
Орто Халыма улуусун
Г.Г. Софронов аатынан
Өлөөкө Күөл орто оскуолатын
11-с кылааһын үөрэнээччитэ

Өбүгэ төрүт дьарыга диэн былыр-былыргыттан кэлбит дьоммут төрүт үлэлэрэ-хамнастара буолар. Ол курдук, балыктааһын, бултааһын, сүөһү иитиитэ, оттоохун, иистэни о. д. а.

Ити барыта — өбүгэбит күннээби үлэтэ, дьарыга. Аччыктаан өлбөт, тоҕон үлүйбэт туһугар урукку дьон итини барытын сатыыллара. Оттон билигин? Хомойуох иһин, билинни ыччат өбүгэ төрүт дьарыгын улам-улам умнан эрэр. Тоҕо диэтэххэ, олохпут сайдыытын кытта үгэстэрбит, дьарыкпыт туттуллубакка умнуллан иһэллэр. Ол иһин аныгы ыччат чэпчэкини баһыһар, хара үлэни үлэлиириттэн саллар, сүрэхтээһин, сатаа-

бат. Оттон үлэни сатаабат киһи толкуйа тобуллубат, сатабыла үөскээбэт. Тэннээн да көрдөххө, былыргы оҕону уонна билинни ыччаты тыаба-сыһыыга илдээн хааллардахха, ким уһуннук тулуйуобай?! Сыһыы усулуобуйатын: тонору, аччыктааһыны, бултаан аһыыры, мас мастыыры, уот ылан оһох оттунууну хорсуннук тулуйан, барытын сатаан, ким тыыннаах хаалыай?! Биллэн турар, үлэбэ, сырыыга үөрэхтээх — урукку оҕо. Кини үлэ диэн тугун этинэн-хаанынан билэн өй-санаа да, эт-хаан да өттүнэн сайдыбыт, буспут-хаппыт, сиппит-хоппут буолуо. Онон ыарахантан самныбат тобуллабас толкуйдаах эмиэ кини буолуо.

Дьэ, ол иһин билигин оҕону төрүт үгэс сатабылларыгар иитии боппуруоһа тирээн турар. Оскуолаларга, уһуяаннарга оҕо олоххо тирэхтээх, сатабыллаах буоларыгар туһуламмыт араас программалар, үөрэтии ньымалара киирэллэр. Бу олус сөп дии саныыбын. Биһиги оскуолабыт агрохайысхалаах оскуола буолар. Ол иһин кыргыттарга төрүт иис уроога, сүөһү, куурussa иитиитигэр анал үлэ дьарыктара, сайынын оҕуруот үлэтэ, оттон уолаттарга балыктааһын, бултааһын, оттоһун, тракторы ытыты дьарыктара ытытлаллар. Оскуоланы бүтэрэритигэр кыргыттар иистэннээн идэтин, оттон уолаттар тракторы, техниканы ытарга көнүллээх буоларын туоһулуур докумуону илиибитигэр тутабыт.

Онон сизэппитигэр докумуоннаах, илиибитигэр сатабыллаах, өйбүтүгэр-санаабытыгар өбүгэбит төрүт дьарыктарыгар уһуяллубут бигэ тирэхтээх дьон буолабыт.

Хос эһэм — олонхоһут

Филиппов Кирилл,
*Ханалас улууһун Үөдэй орто оскуолатын
11-с кылааһын үөрэнээччитэ*

Мин хос эһэм Киров Гаврил Григорьевич-Уус Хабырыыс туһунан суруйарга санныым. Кини туһунан 2014 с. улууспут «Ханыл» сурунаалыгар «Ханалас улууһун олонхоһуттара» диэн ыстатыйа тахсыбытын учууталым Т.В. Самсонова көрдөрбүтэ.

Эһэм олорон ааспыт кэмигэр омукупт култуурата сүтэ быһыы-

тйдар да, идэлээх дьон син биир олонхолуулларын ыһыкты-бакка сылдыбыттар эбит. Малдыаҕар нэһилиэктэригэр 20-чэ олонхоһут олорон ааспыта диэн чинчийээччилэр бэлиэтиллэр эбит. Олортон биирдэстэрэ — мин хос эһэм.

Хос эһэм 1921 с. Ханалас улуунугар, билиннинэн IV Малдыаҕар нэһилиэгэр, Харыйалаах арыытыгар төрөөбүт. Ой Мураан 4 кылаастаах оскуолатын бүтэрбит, онтон Сиинэ оскуолатыгар үөрэнэ сылдьан үөрэбин сөбүлээбэккэ, быраҕан, холкуоска оробуочайынан үлэлиир. Аҕа дойду сэриитэ буолбутугар, фронна илдьэр сылгылары айааһы сылдьан, атабын тоһутар. Уңуох тутар киһи суох буолан, сэриигэ барбатах. 1947 с. кыһынын от-мас тизийэн үлэлиир. 1947 с. мин хос эбэбин Анна Филипповнаны көрсөн ыал буолбуттар, 7 оҕоломмуттар.

1950 с. Ат Дабаантан Филиппов Прокопий, тимир ууһа киһи, көһөн кэлэр. Ол киһиэхэ хос эһэм көмөлөһөөччүнэн үлэлиир. Мындыр өйдөөх, барытыгар сыстаҕас, сатабыллаах буолан ылыммыт. 1959 с. Прокопий Филиппов Сиинэбэ көспүт, тимир ууһунан хос эһэм хаалар. Кини холкуос сүрүн ууһа буолбут, арыыга дьиэтиттэн бэрт чугас уһанар дьиэлээбэ, онно уһанарга сөптөөх бары тэрилин бэйэтэ онгосторо, күөрдүнэн бурдурҕаччы үрдэрэн, чоһу күөртээн, араас тимири кытардан, таптайан ыһыы, хомуур тэриллэрин өрөмүөннүүрү. Кини чугас дьонугар Сычан Хабырыыс диэн аатынан биллэрэ, норуокка Уус Хабырыыс дириллэрэ. 1964 с. сайыныгар куртабынан рак буолан суорҕан-тэллэх киһитэ буолбута. 6 ый ыалдьан баран, баара-суоҕа 43 сааһыгар олохтон туораабыта.

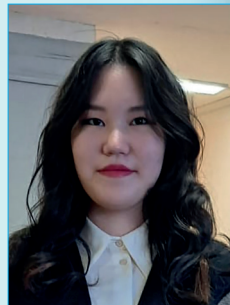
Улахан кыыһа Светлана Гаврильевна ахтыытыттан: «Мин аҕабын олус сымнаҕас киһи курдук өйдүүбүн. Кими да мөҕө-этэ сылдыбат, мэлдьи үлэни өрө тутар, тимир ууһа. Сайын туох эмэ алдыаммыт буоллабына түүннэри баран онорон кэлэр этэ. Элбэх кэпсээннээх, тойуктаах, уус тыллаах киһи курдук өйдүүбүн. Мин маннайгы кылааска кирибит сылбар кулуупка улахан кэнсиэр буолбута, онно аҕам Ньургун Боотур оруолун толорбута, өр танас тиктэллэрин өйбөр тутан хаалбыппын. Элбэх оҕолообуттан астынар этэ, бырааппын мэлдьи илдьэ сылдьара. Тугу да сатаабатаҕа диэн суох курдук. Сэриигэ ылбатахтар, ол оннугар үлэ фронугар болуотунан устан аттары илдьэн биэрэргэ сылдыбыт. Мин оскуолаҕа кириэрбэр арыыттан Үөдэйгэ көһөн тахсыбыппыт. Мин аҕам өйбөр үчүгэй аҕа, табаарыс буолан хаалбыт».

Улахан уолун Анатолий Гаврильевич ахтыыта: «Абам сытыа-ры сымнабас киһи этэ, биирдэ да кыыһыраарын көрбөтөбүм. Оҕо сылдьан балыкка сылдьыспыппын өйдүүбүн. Туппут балыкпытын сүктэхпитинэ үөрэрин өйдүүбүн. Кэнсиэргэ кыттар, олонхолуур этэ. Оччолорго биһиги тоҕо эрэ ону кыбыстан, истибэт этибит. Улаатан баран абабын кытта улаханлык алтыспатабым. Кыһынын үөрэх, сайынын үлэ этэ».

Эһэбин Уус Хабырыыһы олонхотут быһыытынан билэллэр эбит. Уутугар-хаарыгар киирэн олонхолуу олортобуна, «ойобун төрөөн ээр» диэн ыныран ылбыттара диэн кэпсэл эмиэ баар. Аахпыт олонхотун уонун иһигэр ботугураан кэпси иһи сылдьар эбит. Бэйэтэ олонхо айара эбитэ үһү. Олонхотун аата «Буурай дьулугур аттаах Кулдьугуруун Улуу Будьурбай бухатыыр» диэн.

Саха саллаата, разведчик, мин хос эһэм

Протопопова Милена,
*Дьокуускай куорат 7 №-дээх орто оскуолатын
10-с «Б» кылааһын үөрэнээччитэ*

1941–1945 сыллардаабы сэрии ыар дорҕооно дойду хас биирдии киһитин аймаабыта. Төһөлөөх элбэх харах уута тохту-бута буолуой?! Хоргуйуу, сэриигэ атаарбыт уолаттарын, кэргэттэрин, эһээлэрин күүтүү, долгуйуу, тыыннаах эрэ төннөллөрүгэр эрэл кыыма ...

Сэрии ыар тыына мин дьоммун, аймахтарбын тумнубатаба: сут, өлүү-сүтүү, ыар кэмнэр...

Мин хос эһэм Егор Григорьевич Протопопов — 3 уордьаннаах разведчик. Кини 1922 с. 1-кы Хомустаах нэһилиэгэр төрөөбүтэ, кыра сааһыттан сытыы, булугас-талыгас булчут бэрдэ буола улааппыта. Айылбаттан кытыгырас уонна тэтиэнэх, бөбө-таба, кыайыылаах үлэһит этэ.

1942 с. баара-суоҕа 20 сааһыгар, ийэтин да кытта көрсөн быраһаайдаспакка, сэриигэ ынырыллан барбыта. Бараат да, Сталинград уоттаах сэриитигэр түбэспитэ, ыараханлык түөскэ курдатты бааһыран, сыл анаара госпитальга сыппыта. Украинаны босхолоспуга, Польша, Венгрия сирдэригэр сэриилэспитэ,

илинни Пруссия киин куората Кенигсберы ылсыбыта. Берлин куораты штурмалыырга кыттыбыта. Рейхстаг истиэнэтигэр аатын суруйбута. 2-с Белорусскай фронт 3-с Армиятын 91-с гвардейскай стрелковой дивизия 279 полкатын 4-с ротатыгар связист-разведчик этэ. Сэрии былаһын тухары инники кирбиигэ пулеметчик, снайпер уонна разведчик быһыытынан өлөр-тил-лэр икки ардынан хабыр хапсыһыыга сылдыбыта.

Бу уоттаах сэрииттэн тыыннаах кэлэригэр: «Кыра эрдэпиттэн булка-алка сыһыаным, колхоз араас үлэлэригэр үлэлиирим, сайынын от охсорум, мунһарым, бурдук түгэбин баайарым, кыһынын оттук мас кэрдэrim олус көмөлөспүтэ», — диирэ. Булт — өбүгэлэрбит былыргыттан ильдэ кэлбит үтүө үгэстэрэ. Булка сылдьан сиэри-туому тутуһар, айылҕалыын алтыһар туспа эйгэлээхтэр. Эр киһи тулуура, сымсата, кыаҕа булка биллэр. Эһэм айылҕаны кытта ыкса, ураты сибээстээбэ, айылҕаҕа сылдыарын, бултуурун олох кыра эрдэбиттэн сөбүлүүрө. Төрөөбүт алааһын кырдалын устун атаһыгыннаах сүүрэрэ, тыаҕа таһсан бултуура. «Айылҕаҕа, үлэбэ сыстаҕас буоламмын, сэриигэ, разведкаҕа сылдыарбар эт-хаан өттүнэн бэлэмнээх, булка-алка сыһыаннаах буоламмын, тулуурдаах этим», — диэн хос эһэм куруук кэпсиирэ.

Онон оҕолорун, сиэннэрин кыра эрдэхтэриттэн куруук айылҕаҕа харыстабыллаахтык сыһыаннаһалларыгар, сири-уоту аһаталларыгар, айылҕаҕа сирдээхтик сылдыалларыгар үөрэтэрэ-такайара. Кини: «Айылҕаны ытыктыыр буоллаххына, ыарахан кэмнэр Аар Ийэ айылҕаҕыттан көрдөстөххө, куруук көмөлөһөр», — диирэ. Ону бэйэтин этинэн-хаанынан сэрии ыар кэмнэригэр сылдьан билбитэ.

Ол курдук, биһиги тапталлаах эһэбит, хос эһэбит, Егор Григорьевич Протопопов бу орто туруу-бараан дойдуга баара эрэ үйэ анаара эрэ да олордор, төрөөбүт дойдутугар ытык иэһин чиэстээхтик көмүскээн, эйэлээх, дьоллоох олох туругураһын туһугар олобун да толук уураһын кэрэйбэккэ, хорсуннук сэриилэһэн, аны сэрии алдыатытын, охсуутун суох онорууга дьохуннаах кылаатын киллэрэн, дьизэ кэргэн маанылаах, улаханник ытыктанар аҕа баһылыга буолан, барыбытыгар да холобур буолар үтүөкөн олобу олорбут дии саныбын.

«Өтөх төнүргэстээх, сурт кэриэстээх» дииллэр. Ол тэнэ, эһэбит, хос эһэбит туһунан үтүө өйдөбүл өйбүтүгэр-сүрэхпитигэр хааларын туһугар, кинини кэриэстээн, ытыгылаан 2022 с.

ыам ыйын 9 күнүгэр Нам улууһугар Никольскай сэлиэнньэтигэр үөрүүлээх быһыыга-майгыга Протопопов Егор Григорьевичка аналлаах пааматынньык арыллыбыта. Бу кини норуотугар, сэлиэнньэтигэр сүдү кылаатын иһин кэриэстэбил, куруук биһиги өйбүтүттэн, санаабытыттан тахсыбатын туһугар инники кэлэр көлүөнэ туйах хатарааччыларыгар ананар.

«Ийэм кэпсиир» айымньыны ырытыы

Дмитриева Ньургуйаана,
Бүлүү улууһун Хабын орто оскуолатын
11-с кылааһын үөрэнээччитэ

Ил Дархаммыт өрөспүүбүлүкэбит сүүс сыллаах үбүлүөйдээх сылын «Ийэ сылынан» биллэрбитэ. Ол курдук, бу сылга хас биирдии сана төрөөбүт оҕоҕо 100 тыһыынчалаах сертификат анаабыта. Билиннэ диэри ийэбэ аналлаах элбэх тэрээһин ытылла турар. Ол онтон бу өйтөн суруйууну ордук кыайыам диэммин талан суруйа олоробун.

Сахабыт сириҥ бэйиэттэрэ ийэбэ аналлаах кэпсээннэрэ, айымньылара, хоһоонноро элбэх. Ол иһин бу өйтөн суруйууга Саха сириҥ эдэр көлүөнэ суруйааччыта, прозаига, биир дойдулаабым Маисов Семен Семенович «Ийэм кэпсиир...» айымньытын ааҕан суруйаары олоробун. Ийэ диэн хас биирдии киһи олоҕор туохха да тэннэспэт күндү киһи. Олох күн күбэй ийэбэ тапталтан сабаланаар дииллэрэ кырдьык. Ийэбэ таптал, ийэбит эмиийин үүтүн кытта сүрэхпитигэр сөнөрбүт төрөөбүт тылбытыгар таптал, кииммитин кистээбит төрүт буор ийэ дойдубутугар таптал — барыта биир ситимнээхтэр.

Семен Семенович Маисов муус устар ый 29 күнүгэр 1973 с. Бүлүү улууһун Үгүлээт нэһилиэгэр элбэх оҕолоох дьэиз кэргэннэ күн сириҥ көрбүтэ. 1990 с. Үгүлээт орто оскуолатын, онтон кэлин, 2004 с. кэтэхтэн үөрэнэн саха тылын уонна төрүт култуура факультетын бүтэрбитэ. «Хайа да саас — оҕо саас» диэн бастакы хоһооно «Кэскил» хаһыакка бэчээттэммит. Ол кэннэ элбэх хоһоонноро, кэпсээннэрэ, үһүйээннэрэ, романтан быһа

тардыыларга өрөспүүбүлүкэтээҕи хаһыаттарга, сурунаалларга бэчээттэнэн барбыттара.

«Ийэм кэпсиир...» роман бастакы чааһа 2009 с. тахсыбыта. Роман бэйэтэ 4 чаастан турар. Хас биирдии чаас биирдии кинигэттэн турар. Роман бастакы чааһыгар, быһа тардан эттэххэ, дьобурдаах эдэр ааптар сэрии ыар сылларыгар төгүрүк тулааһа хаалбыт кыыс оҕо санаатын күүһүнэн, олоххо дьулуруунан, тулуруунан, үтүө дьон көмөтүнэн кыһарҕаннаах дьылы-кэми этэннэ туоруурун баай, хомоҕой уус-уран тылынан кэпсиир.

Роман 2-с чааһа — 2010, 3-с чааһа — 2012, 4-с чааһа — 2013 сылларга тахсыбыттара. Ааптар бэрт кыра эрдэбиттэн ийэтин эмиэ да кыһалҕалаах, эмиэ да дьоллоох оҕо сааһын туһунан араас кэпсээннэрин сэргии истэ улааппытын сурукка-бичиккэ киллэрэр баҕа санаата үөскүүр. Кэлин, отутун ааһан баран, дьэ ийэтин олобун туһунан тугу эмэ сурук гынан суоллаан хаалларбыт киһи диэн, тобус анаар сылы быһа идэ-дьарык гынан арамаанын түөрт кинигэтин суруйан түмүктүүр. Таайа Бүөтүр баран, Аана өлөөрү сытар ийэтинин иккиэйэбин хаалаллар. Аана барахсан ийэтин кумаартан быыһаары түптэлиир, ол быыһыгар ыксалынан сылдьан ынаҕын ыыр. Хааһы буһаран ийэтин аһата сатыыр да, ийэтэ биир да ньуосканы ыйыстыбат. Түүннэри утуйбакка ийэтин маньыр, аттыгар сытар. Сотору буолаат, таайа кэлэр, аймахтара доҕор буола кэлсибиттэр. Түүннэри-күнүстэри ийэтин манаан, бүөбүйдээн, наһаа сылайан кытаанахтык утуйан хаалар. Сарсыарда элбэх тыастан-уустан уһукта биэрэр. «Аанаа... Тоом... Аанаа... Ийэн... бараахтаан хаалбыт... Тоом... Аанаа», — диэн таайа уһугуннарар. Кыыс бастаан, кыратыттан да буолан буолуо, өйдөөбөккө гынан баран, ийэтэ өлбүтүн билэн наһаа күүскэ ытыыр. Ийэтэ бу күн сириттэн күрэммитин олох итэҕэйбэт. Ааҕааччы бу кэмнэ Аананы наһаа аһынар буолаба. Мантан ыла Аана тулаайах оҕо ыар олобун этинэн-хаанынан билэн барар.

Ийэтэ суос-соҕотох саамай күндү оҕотун, Аананы, курустаал таас курдук харыстаан илдэ сылдьар. Күнү быһа олорон сынньанар бокуйу билбэккэ, күн тура-тура үлэ үгэнигэр сылдьаахтыыр.

Аана сэттэ сааһыгар диэри Тээкиччэ өтөҕөр олорбут сылларынан оҕо сааһын саамай дьоллоох кэмнэринэн ааҕар. Аана ийэлээх эбэтин кытта куруутун тэннэ хотонно сылдьыһан тымтык тутуугар көмөлөһөр. Ол кэмнэ эбэтэ, эһэтэ, ийэтэ, таайа бары бааллара. Ылал соҕотох оҕото буолан, кыра эрдэбиттэн бары-

га-бары үерэнэн, дьонун тутаах киһитэ буола улааппыт, кыра кыыс диэтэххэ, кыаба-уоҕа диэн сүрдээх. Дьоно үтүө санаалаах, эйэбэс-сайаҕас буоланнар, балаҕаннарын иһэ хас күн аайы толору киһи буолар. Кыыс хас биірдии барбыт-кэлбит, хонон ааспыт дьону сэмээр сылдьан кэтиир, тылларын-өстөрүн өйдөөн истэр эбит. Ыалдьыкка, билэр да, билбэт да киһитэ буолтун иһин, куруутун остуоруйа аахтарар. Дьоно тугу кэпсэтэллэрин истэн тыла сайдыбыт. Булка бэриниилээх кыыс. Дьонун биір күн соһутан турардаах, дьэ онно Байанай бэрсэн, куобах бултаан аҕалар. Кыыс оҕоҕо ол саҕанааҕы да кэм буолтун иһин, хорсун быһыы буолар. Күнүн таах аһарбакка, чугас баар доҕотторунаан бэркэ мэниктээн, күлэн-үөрэн дьиэтигэр киірэр. Сорох кэмнэ ытын бүөбөйдиир. Биіргэ чугастык алтыһан улаатан испит доҕор дьүөгэтэ Кээкээ ыарахан ыарыыттан бараахтыыр. Өлүөн эрэ иннинэ Аана мэлдьи кинилэргэ ыалдьыт буолан доҕорун аттыгар сылдьар. Баар-суох дьүөгэм олохтон барыа диэн санаан да көрбөтөх буолан, олус соһуйаахтыыр. Биір кэмнэ эмискэ, туохха эрэ буруйдамыт киһи курдук, үс чугас, мин-эн дэсифэн кэлбит чугас дьоно күн сириттэн күрүүллэр. Чугас доҕоро, баар-суох ытгара өлөөхтүүр. Киһи саллара диэн бу кырачаан кыыска хайдах курдук охсуу буолбутун киһи итэбэйбэт: биір кэмнэ чугас дьоно барыта суох буола түһэллэрэ олус ыарахан. Онтон сотору ийэтэ күүскэ ыалдьан эмиэ уһун уутугар утуйар. Ийэтин күн-түүн суохтаан сороҕор кистээн ытаахтыыр. Ийэтэ барахсан түөрт уонун эрэ ааһаат, бэрт кылгас кэм иһигэр ыалдьан, күн сириттэн күрэнээхтиір. Таайа Бүөтүр: «Ийэн Бөтүрүөп таһара күнэ үүнүө сэттэ хонук иннинэ бараахтаата...», — диэбитин Аана өйүгэр лоп-бааччы хатаан кэбиспит.

Аана ийэтэ Маарыйа «ис киірбэх, кырасыабай дьүһүннээх, уһун сүһуохтаах, кэрэ сэбэрэлээх, бэйэтин кыанар, элбэх санаата-инэтэ суох, намыын майгылаах» эбитэ үһү. Маарыйалаах олорор күөллэрэ оттонон бүттэбинэ, биіргээдэтин дьонунаан Оччугуй Тээкиччэбэ барсар эбит. Маарыйа оҕото туга эмэ ыарыйдабына, мэлдьи аттыгар баар уонна куруук эмтиір эбит.

Билигин Семен Семенович Маисов Үгүлээт нэһилиэгэр олорор. Ийэтэ эмиэ бүгүнгэ диэри тыыннаах. Уол ийэтин көрөн-хараһан олорор. Аана, тулаайах хаалан баран, Саабынаба Маарыйа диэн эмээхсингэ иитиллэн, туох да кыһалҕаны билбэккэ улаатар. Онтон Үгүлээт киһитигэр кэргэн тахсан Маисовтар диэн улахан аймаҕы төрүттүүр. Элбэх оҕолоох ыал ийэтэ буо-

лан олорор. Оџолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ бары үөрэхтэнэн, үлэлэнэн Саха сириттэн саџалаан сир араас муннугар тийэ кэчигирэхэн тэнийбиттэр. Бэйэтэ оџо сааһыгар сылдьан көрсүбүт ыарахаттары тулуйан, билигин дьоллоох, туохха да тэннэспэт күндү күн күбэй ийэ буолан олорор.

Мин бу айымныы бастакы чааһын аахтым. Олус диэн сэргии-кэрэхсии аахтым, сайынны сынньаланмар аны үс чааһын хайаан да ситэри ааџыам диэн сыал-сорук туруоруннум. Мин бу айымныыны ааџан элбэџи биллим. Дьоруойдара ыаллыы сытар нэһилиэкпитигэр олоро сылдьыбыт дьон эбит. Наһаа үчүгэй айымныы, ааџа илик дьонно ааџаргытыгар сүбэлиибин.

Муся Потапова — Амма Наахараџа үөрэџи-билиини саџааччы

(Саха АССР тэриллибитэ 100 сылыгар ананар)

Григорьева Айтилина,

Арасыйыа Бэдэрээссийэтин Хотугулуу-Илинни олохтоох омуртар тылларын уонна културураларын үнүстүтүүтүн 3-с кууруһун устудьуона

Муся Потапова — Саха сиригэр сэбиэскэй былааһы олохтоонунна, гражданскай сэриигэ көхтөөхтүк кыттыбыта, Саха сирэ автономияны ылыныытыгар анаммыт Сэбиэт-тэр бастакы сийиэстэрин дэлэгээтэ, баар-тыйа обкомун, партийнай кэллиэгийэ, Саха сиринээџи Киин Ситэриилээх кэмитиэтин чилиэнэ, Үлэ Кыһыл Знамята, «Бочуот Знага» уордьаннардаах, хас да мэтээллээх.

Муся Потапова — Маралаахха бастакы государственнай оскуоланы аспыта

Муся Потапова өрөбөлүүссүйэ дьыалатыгар хорсуннук кыттыбытын иһин гимназияттан усталлара буолбутугар, Николай Егорович Афанасьев диэн билэр учууталын көмөтүнэн Илин Ханалас улууһугар Амма Наахара нэһилиэгэр (билигин Амма улууһугар киирэр) учууталлыы барар. Онно тийиэн, нэһилиэккэ бастакы судаарыстыбаннай оскуоланы арыяр, тапталлаах

учуутал, бар дьонно ылыннарыылаах эйэбэс сүбэһит буолар. Яковлева Акулина Михайловна диэн эмээхсин улахан нууччалыы дьиэтэ иччитэх турара. Онно нэһилиэктэн Леонтий Александров диэн кыра үөрэхтээх киһи ананан оскуола наадатын: остуолун, олоппоһун, паартатын, атын да тэрилин, учуутал олоppор хоһу бэлэмнээбитэ.

Муся куораттан бэйэтин харчытынан биир буукубаар, абыах устуука уруучука, тэтэрээт, харандаас атыылаһан таһаарбыта. Оскуолаба уон абыс обо киирбитэ. Тэтэрээт, кинигэ, харандаас кэмчи этэ. Муся бэйэтэ аҕалбыт абыах кумаабытын түнэппитэ. Үөрэнэр кинигэ учууталга бэйэтигэр эрэ баара. Ол да буоллар, оҕолор үөрэххэ, учуутал үөрэтэргэ бағалара баһыйан, оскуола курдук үлэлээн барбыта. Оскуолаба дьаданы ыал оҕолоро үөрэнэллэрэ. Учуутал куораттан аҕалбыт чүмэчитин тула төбөлөрүн холбоон олорон, уроктарын үөрэтэллэрэ. Онтулара сотору бүтэн хаалбыта.

Оҕолор хас эмэ ыраах сиртэн үөрэнэ кэлэллэрэ. Муся Миша Яковлевы, кыаммат, элбэх оҕолоох ыал уолларын, дьиэтигэр олордон үөрэппитэ. Миша үөрэбэр үчүгэй этэ. Муся бу уолу бэйэтигэр анатан обо гыныан бағарбыта да, төрөппүттэриттэн толлон ыйыппатаба.

Оскуолаба икки кылаас баара. Төрөппүттэр көрдөһөн, алта оҕону киэһэ үөрэтэрэ. Кыыс куоракка билэр Федоровтар диэн ыалтан көрдөһөн лаампа, кыраһыын ылларара. Оччобуна лаампа уотугар аағаллара.

Ас-танас кырыымчык буолан, ыаллар наһаа дьаданытык олороллоро, онон ыарыы элбэбэ. Оҕолор ортолоругар чесоткалаабыттар бааллара. Муся Амматтан үстэ Трифонов бырааһы ыныран оҕолору эмтэппитэ. Оччолорго эмп-томп татым этэ.

Ыаллыы нэһилиэккэ Ырыа Ылдьаа диэн киһи олорбута. Оҕолор ырыаһыты истиэхтэрин олус бағараллара. Ону Муся кэлсэтэн ыныран, икки төгүл ыллаппытара, оҕолор кэрэхсээн истибиттэрэ.

Амма Наахараба аан маннайгы харыйа

Муся кыһынны уһун өрөбүлгэ Дьокуускайга киирэн, харыйа оонньуурун атыылаһан тахсыбыта. Амма Наахараба аан маннай харыйаны симээн, дьону барытын ыныран көрдөрөн үөрдүбүтэ-көтүппүтэ. Кылаас ортотугар харыйа туруорбуттара, үрдүгэр сулус ыйаабыттара, оонньуурдары иилбиттэрэ уонна

чүмэчи умаппыттара. Бары бииргэ ырыа ыллаабыттара, хоро-буоттаабыттара, оһуохайдаабыттара, итии чэй испиттэрэ, мин-ныгэс ас сизэбиттэрэ. Хас биирдии киһи бэлэх ылан үөрбүтэ, эр дьон — испиискэ, дьахталлар — тимэх, иннэлээх сап туп-путтара. Бу дьиктини кэрэни Муся кыыс тэрийбитэ, олохтоохтор хаһан да манныгы көрө илик буолан соһуйбуттара, үөрбүттэрэ.

Семен Новгородов Маралаахха сырыыта

Саха норуотун уһулуччулаах уола, учуонай-лингвист Семен Андреевич Новгородов Бүлүү педучилищетыгар үлэлээбит сыл-ларыгар Муся убайдарын кытта табаарыстаспыта, кинилэр бал-тыларын Мусяны истинник таптаабыта.

1920 с. санатыгар кыһын Маралаахха сыарҕалаах атынан Муся Потаповаҕа кэргэн кэпсэтэ кэлэ сылдыбыта. Аккаас ыл-бытын куоракка киирэн «мин харабым уутун Амма өрүс билэр» диэн суруйбут суруга бигэргэтэр. Семен Андреевич икки куһуок миэл, «Правда», «Известия» хаһыаттары ыппыта.

«Тапталлаах доҕорум, мунутуур Мууһукам, бу суруйа оло-рор буруйбун билинэбин, бука диэн суруйумаар диэн буолбу-тун да, мун саатар, бу да курдук 23 көстөөх сиртэн олон сүрэхпэр-быарбар, өйбөр-мэйиибэр муспут аан дойдуга кимтэн да ордук таптыыр киһибэр тоҕо тэбии түһэрбин көнүллээ даа, сэгэртэйиэм!» — диэн суруйбут.

Хомойуох иһин, кини таптала хардата суох буолан, кинилэр дьылҕалара биир суолунан барбатаҕа. Ити төрүөтүнэн Муся Потапова атын киһини таптыыра буолбута.

Первэй Маай бырааһынньыга

Саас Муся кыыс Первэй Маай бырааһынньыгын тэрийбитэ. Маралаахха Акулина Яковлева эмээхсин миэлинсэтигэр дьону үлэлэтэрэ. Муся: «Дьону бырааһынньыкка үлэлэтиэ суохтаах-хын», — диэбит. Эмээхсин баран дьонун күүһүнэн тохтоппут уонна хамнастарын төлөөбүт. Муся ол курдук ылыннарылаах тыллааҕа.

Сага оскуолаҕа мас кэттэри

Муся Потапова көбүлээн, сана тэриллибит олохтоох сэбиэт тэрээһининэн, 1920 с. саас, сыарҕа хаарын баттаһа, Уһун Кы-тыл үрдүнэн оскуолаҕа анаан мас кэрдиллибитэ. Ону Эбэрдэт-тэн Уһун Кытылга ыллыгынан быһа түстэххинэ, киэн сиргэ киһи саҕа үрдүктээх чөнөчөктөрү көрдөххүнэ, «ол дэлээнэтэ эбит

буоллаба» диэн тута сэрэйэбин. Ол эбэтэр чөнгөчөк 10 сыл үүнэр дьобурдаах эбит.

Ол эрээри Пепеляев генерал уонна Артемьев Аммаба сырыылара, оччотообуга баайдар уйалара буолбут танара дьиэлээх, Сэбиэскэй былаас иннинээби кииннэрин, Көлбөнү, бандьыттар быһа ааспатахтара. Ол бэлиэтэ — Хонкуйа тыатын сабатыгар 5 биллибэт эдэркээн бассабыык уңуоҕа тураллар. Итинник быһыы-майгы, ыһыллыы-тобуллуу 1924 сылга диэри барбыта. Онон оскуола тутуута үтүө түгэн үөскүүр диэри тохтообута. **Муся Потапова үөрэппит оҕолоро:** М.Д. Александрова, Н.Е. Михайлов, А.Д. Борисов, С.П. Никитин, П.Т. Гаврильев, А.Т. Гаврильева, М.А. Петрова, А.А. Петрова, И.А. Петров, М.П. Сидоров, Е.М. Пахомова, П.П. Павлов, М.И. Яковлева, П.К. Яковлева, Р.Н. Яковлева, И.П. Яковлев, А.К. Филиппов, Н. Ефремов.

Учуутал Марфа Георгиевна үөрэппит үөрэнээччилэриттэн биллиилээх үлэһиттэр тахсыбыттара. Ол курдук: Михайлов Николай Егорович — сэриигэ көмө соботуопкатын Саха сиринээби салаатын Амма оройуонун эппиэттээх үлэһитэ. Ити үлэни үчүгэйдик тэрийбитин иһин сэриигэ сылдыбакка эрэ, Аҕа дойду Улуу сэриитин иккис истиэпэннээх уордьанынан наҕараадаламмыта. Павлов Петр Петрович — сахалартан маннайгы экономист-учуонай, СГУ доцена. Никитин Степан Петрович — Амма оройуонун үөрэбин салаатын сэбиэдиссэйин солбуйааччы. Сэриигэ дьоруойдуу охтубута. Яковлев Иван Павлович — НКВД хапытаана, Саха АССР үтүөлээх учуутала, өр сылларга Амма Наахара уонна Амма оскуолаларыгар дириэктэринэн үлэлээбитэ.

Быраһаайдаһы

Муся уурайан куоракка киирэригэр оҕолор уонна олохтоохтор кыһы ытыахтарын баҕарбатахтар, төннөн кэлээр дии хаалбыттар. Кинини ол курдук сөбүлээбиттэр. Көстүбэт буолуор диэри атаарбыттар.

Хорсун кыыс биир үөрэх сылыгар элбэх үтүө кэми бэлэхтээбит, оҕолору билиигэ-үөрэххэ кынаттаабыт. 1920 с. Муся куоракка киирэн Саха сирэ сайдарын туһугар үлэ үөһүгэр оройунан түспүтэ...

Саһа оскуоланы тутуу

Онтон дьэ, 1926–1927 сс. олох-дьаһах уларыһыытын сабыдыала дьайан, наахаралар бүтэһик үөрэбэ суоҕу суруйар,

аабар онорон, үгүйээн хоту олорбут дьону, харахтарын арийан, хаһиат аахтаран, аныгы олоххо уһуйан, үөрэх туһалаах буолуобун өйдөөн, кэлэр кэнчээри кэскилин туһугар нэһилиэктэригэр оскуола тутуллара хайаан да наадатын өйдөөбүттэр. Кыһалбатын онорон, ханна тутуохха диэн күннээби боппуруос турбут. Дьэ, ити боппуруоһу быһаараары 1928 с. кулун тутар ый бүтүүтэ кииннэригэр, Көлбөбө, мустубуттар.

Улахан айдааннаах мунһах үс күн барбыт. Бастагы икки түүннээх күн куоластара иккитэ тэннэспит. Төрүттэр танара дьиэлээхтэринэн куоһурданан, «оскуола, ханна да буоларын курдук, танара дьиэтэ баар сиригэр тутуллиохтаах» диэн дакаастаһаллар. Оттон бас уонна орто оруодалар «Көлбө нэһилиэк наһаа кырыыта бэрт, оһолорбутун Хомустаах, Баланаайы, Танхачаайы, Үөттээх курдук ыраах сиртэн аһаларбыт ыарахан» диэн турбуттар. Оскуола, олорор сирдэригэр уонна нэһилиэк ортото буоларын быһыытынан, Өннүөскэ тутуллиохтаах диэн туруорсубуттар. Куолас тэннэһэн, иккис киэһэтигэр сана дьону агитациялыы, ыаллары кэрийэ Чакыр алааска тийэ барбыттар. Онно, билиннинэн Энгельс холкуоска, эмиэ үксэ дьаданылар, сэниэ соһус ыаллар олорор эбиттэр. Бадаба, ити түүнү сырыы түмүктээх буолан, үһүс куоластааһынна быдан ыраабынан кыайан тахсыбыттар.

Онон оскуола Өннүөскэ тутуулар буолбут. Кырдык да, дьаданылар, аныгы үөрэхтээх үрдэлтэн сыаналаатааха, маннайгы политической да, социальной да өттүнэн улахан кыайылыра буолбут эбит. Ол эбэтэр олох сайдыытын ырыналаан көрдөххө, ханна оскуола баар да, ол бөһүөлэк түргэнник сайдар.

Мунһах быһаарыытын толорон, били Марфа Георгиевна Потапова көбүлээһининэн 1920 с. оскуола тутуугар анаан кэрдибит, бэлэмнээбит бэрэбинэлэрин, оччотооһу нэһилиэк Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ (1923–1930 сс. диэри үлэлээбит) Никитин Иннокентий Елисеевич уонна ревком Макаров Степан Елисеевич (Чыччырас уола), иккиэн ааттаах хомуньуустарынан биллэр дьон, мунһах нөнгү күнүгэр 36 сыарбалаах атынан кэлэн, муус суолунан, тизйтэрэн ылбыттар.

Тутуу кылаабынай прорабынан уонна биригэдьиirinэн бириискэбэ сылдыбыт, Алдан куорат элбэх дьиэлэрин тутуспут, тутуу улахан маастара, төрүкү уус киһи, Ефремов Ксенофонт Михайлович буолбут. Оскуола ханна түһүөхтээх сири мээрэйдииригэр олох бэйэтин харабын далын иһигэр илдэ сылдьан,

Никон аҕабыыкка элбэх сиринэн иин хастарбыт уонна оскуола манан түһүөхтээх диэн быһаарбытын ким да утарбатах.

Оскуола тутуута ол күнтэн ыла сарсыарда эрдэттэн, киэһэ хойукка диэри тохтоло суох сүгэ доруобунан добуһуолланан, түөрт ый устата дьүккүөрдээх үлэнэн бүппүт. Оччолорго барыта илии үлэтэ этэ. Оннооҕор, дьиз истиэнэтин уһун уктаах сүгэнэн, устуруустаабыт курдук, суораллара.

Амма Наахара Өнньүөс нэһилиэгин киинигэр кубулуйбут. Онон Амма Наахара оскуолата Амма оройуонугар үөрэҕи тарҕатар Амма, Абаҕа оскуолаларын кэннилэриттэн үһүс киининэн буолбут. Оҕолорун үөрэхтээх онгору баҕалаах төрөппүттэр Өнньүөскэ олохсуйан барбыттар.

Дьэ ити курдук, Марфа Георгиевна Потапова-Габышева бу нэһилиэккэ бастакы оскуоланы төрүттээбит, Өнньүөскэ тутуллубут оскуола маһын кэртэрбит. Бу оскуолаттан элбэх үөрэхтээх, биллиилээх дьон үүнэн тахсыбыттар.

Муся Потапова аатын үйэтитэн Маралаахха 1989 с. Амма Наахаралар сынньанар сир онорбуттара, өйдөбүннүк туруорбуттара. Марфа Георгиевна тыыннааҕар Амма Наахара оскуолатын оҕолорун кытта суруйсара, билсэ олороро. Түмэлгэ кини ыппыт сэдэх хаартыскалара, откриткалара, суруктара хараллан сыталлар. Оскуолаҕа Муся Потаповаҕа аналлаах кылаас чаастара, тэрээһиннэр өрүү буолаллар.

19 эрэ саастаах эдэркээн кыыс биир сыл иһигэр хайдахтаах курдук үлэни ыппытый?! Бастакы государственнай оскуоланы аспыт, Өнньүөскэ 1928 с. тутуллубут оскуола маһын кэртэрбит, дьон олоҕор эрэли, сырдыгы сахпыт. Норуот ньургун кыыһа Муся Потапованы «Амма Наахараҕа үөрэҕи, билиини саҕааччы» диэн ааттыахпытын ааттыбыт уонна киэн туттабыт!

Константин Спиридонович Чиряев — саха тыллаах үөрэҕин эрэлэ

Ольга Шедричева,
*Северодвинской куорат,
Архангельской уобалас*

Норуот тыла хантан саҕаланарый? Аан бастаан — дьыэ-кэргэнтэн. Онтон дьыэ-кэргэнтэ үөскээбит оҕо оскуолаҕа киирэр. Ити курдук, оҕону элбэх түгэн, элбэх миэстэ иитэр. Бу — Саха сириг улуу учууталын Константин Спиридонович үөрэҕин сүрүн ис

хоһооно буолар.

Бэйэтэ төрөөбүт тыллаах, төрөөбүт тыыннаах эйгэҕэ үүммүт Константин Спиридонович саха оҕолоругар итинник иитиини баҕарбыта. Саха тыллаах үөрэҕэр кини улахан болҕомтону уурбута. Аан бастаан, саха тыла, саха сизэрэ-туома, онтон атын түгэnnэр.

К.С. Чиряев санаатыгар, хас биирдии төрөппүт оҕолоругар туруорар саамай күндү, саамай сүрүн соруктара: аҕаттан-эһэттэн хаалбыт айылҕа баайын харыстыахха, истиэххэ, өбүгэлэртэн киирбит былыргы үгэстэри харыстыахха уонна оҕолоргор тиэрдиэххэ. Кини аҕыс оҕотун бу бириинсиптэргэ ииппитэ. Кини омук кэскилэ барыта аҕа иитиитигэр баар буоларын диринник өйдөөбүтэ.

Оҕо бары көтөр, сир-дойду, хамсыыр-харамай, үүнээйи, сибээки, сулус уонна планета ааттарын төрөөбүт тылларынан билиэхтээхтэр, норуот айымньытыттан туһаны ылыахтаахтар. Оннук түбэлтэҕэ төрөөбүт тыл дьыэ кэргэнтэ көмүскэл буолуо.

Бу санаалар Константин Спиридонович «Олох педагогиката», «Эһээ дневнигэ», «Оҕону дьыэҕэ иитии», «Ылал ымыыта — ыччакка», «Аһаҕастык кэпсээтэххэ» кинигэлэригэр суруллубуттар.

Констатин Спиридонович педагогической баҕа санааларын Саха сириг оскуолаларыгар учууталлыы сылдьан олоххо киллэрбитэ. Саха тыына айымньылаах педагогиканы кытта ханнык эрэ урукку кэмнэ билбэтэх, сабыс-саҕа үөрэтэр санааны айбыттар, Константин Спиридоновиһа суох Саха сиригэр этнопедагогика сайдыа суоҕа этэ.

Этнопедагогика саамай дьоһуннаах төрүтэ төрөөбүт тыл буюу

лар. Төрөөбүт тылынан саныыр, суруйар, аабар киһи араас билими (науканы) өйдүүр кыахтанар. Бу постулаты ылан, К.С. Чиряев бэйэтин үөрэх концепциятын онорбута. Итинник кэнсиэпсийэ чэрчитинэн, Үөһээ Бүлүү улууһун Ороһу дэриэбинэтигэр этнопедагогическай кылаастар аһыллыбыттара. Онтон 1992 с. кини дьыалатын салгыыр уола, Николай Консантинович Чиряев, Дьокуускай куоракка бастакы саха тыллаах гимназияны тэрийбитэ. Билинни кэмнэ бу оскуола, Дьокуускай куораттаабы национальай гимназия, төрөөбүт тылы харыстыыр кыһа буолар. Онтон саха тыллаах үөрэби сайыннарыы чэрчитинэн сана оскуолалар: Саха гимназия, Айыы кыһата, Сэргэлээх оскуолата арыллыбыттар.

Ол гынан баран, Константин Спиридонович саҕалаабатаҕа буоллар, төрөөбүт тыллаах оскуолалар баар буолуох этилэр дуо? Саха сириг элбэх төрөппүттэрэ оҕолорун сахалыы үөрэтэргэ баҕа санаалара туолуох этэ дуо?

Башкортостан өрөспүүбүлүкэтин биллэр суруйаччыта, этнопедагога, К.С. Чиряев биир санаалааҕа, Марьям Буракаева олус чабылхайдык этэр: «Сиэннэрин төрөөбүт тылгынан санардахтарына, эйигин норуотун дьиннээх оҕото диэн ааттыахтарын сөп».

Бу тыллар этэллэринэн, Константин Спиридонович дьиннээх саха киһитэ буолар. Кырдык даҕаны, кини нэһилиэстибэтэ: суруллубут кинигэлэрэ, аһыллыбыт оскуолалара, идеялара эрэ буолбатахтар. К.С. Чиряев саамай сүрүн нэһилиэстибэтэ — санааларын өйдүүр, ыраастык сахалыы сангарар оҕолоро уонна сиэннэрэ, этнопедагогическай үлэлэринэн үүммүт эдэр ыччата, төрөөбүт тылын таптыыр биир дойдулаахтара. Сахабыт тылын бары бииргэ харыстыабын.

ИНЬЭ ТЫЛБЫТЫНАН ҺУРУЙАБЫТ

Работы на долганском языке

Картина мира каждого народа индивидуальна, она зависит от мировосприятия, мифологии, философии, культурного богатства народа. Осознание, соотнесение себя к отдельной этнической группе происходит примерно в 8–9 лет, когда ребенок начинает понимать основания для данной идентификации, — это национальность предков, родителей, родной язык, место проживания. Первичную языковую картину мира представителя определенной этнической группы можно просмотреть по итогам письменных работ обучающихся, оформленных на родном языке.

Специфика долганского языка — его смежность с якутским языком. Чаще дети-долганы говорят, что разговорный язык у них только на якутском, а по-долгански они знают только несколько слов. Однако, особенность развития долганского языка заключается именно в том, что язык долган считается одним из так называемых «молодых» языков, сформировавшихся в ходе взаимодействия трех этнических групп: эвенков, якутов и затундринских крестьян-русских (Б.О. Долгих). До середины XX-го века считался диалектом якутского языка, либо его староякутским вариантом. Елизавета Ивановна Убрятова, советский лингвист-тюрколог, специалист по якутскому и тюркским языкам, впервые высказала мысль о самостоятельности долганского языка. И здесь уместно упомянуть, что как отдельный от якутского самостоятельный язык долганский занесен в энциклопедию «Языки мира: тюркские языки» (М., 1997) и в Красную книгу языков народов России (М., 1994), Stachowski M. Dolganisher Wortschatz (Krakow, 1993). Современный долганский язык заметно отличается от, так назовем, стародолганского языка. За последние 30–40 лет, по мнению старожил п. Юрюнг-Хая, произошли заметные изменения в разговорной речи дол-

ган: долганский язык «объякутился» не только с лексической стороны, но и с фонетической тоже.

Данная специфика долганского языка хорошо отражена в творческих работах учащихся. На конкурс было представлено 6 работ: 4 художественных текста, а также 2 сочинения-повествования на долганском языке.

Учащиеся в большинстве сочинений придерживаются определенной жанровой стилистики (легенда, сказка о животных, сказка-быль), а также в соответствии с возрастными особенностями составляют тексты по типу повествования с элементами описания, при этом в своих творческих работах отражают уникальность, своеобразие культуры народа долган, их традиционный уклад жизни.

В сказках и легенде, повествующих про незамысловатые истории, учащиеся передали основы традиционных верований долган — анимизм, уважительное отношение к природе, к месту проживания, к реке-кормилице Эбэ. Поучительная сказка-быль «Долган омок өс коһоонунан кэпсэл» основывается на народной долганской пословице, укоряющей такие человеческие пороки, как лень и тщеславие. Через сказки о животных молодому поколению передается жизненный опыт и знания о животном мире. Это еще раз доказывает, что ребята-конкурсанты живут в тесной связи с природой, тундрой; среди них — дети из семьи оленеводов.

Конкурсные работы юных участников о жизни тундровиков, о кочевье в полной мере раскрывают уклад жизни детей из кочевых семей. Прослеживается основная мысль данных текстов — уважительное отношение к природе, к священным для кочевников севера животным — оленям. В сказке с элементами жанра легенды «Һулус кыыс туһунан үһүйээн» показано почитание своего рода, родителей, а также тесная связь народа долган с природой, духами земли.

В анализируемых сочинениях допущены негрубые орфографические ошибки в написании слов. Ошибки, нарушающие лексические нормы языка, отсутствуют: это говорит о том, что ребята уделяют внимание подбираемым словам в тексте, используют только те лексемы, значения которых им известны. При смежности двух языков данный факт играет немаловажную роль в освоении родного языка. Однако в одной из работ была допущена грубая ошибка в использовании звука/буквы ʘ — в долганском языке отсутствует данная буква, оно произносит-

ся через увулярный придыхательный «г» звук. Отраднo, что конкурсанты используют и простые, и сложные предложения с использованием причастных, деепричастных оборотов. В двух работах соблюдается порядок слов в долганских предложениях, это прослеживается в предложениях с прямой речью и причастными, деепричастными оборотами. В композиции текстов грубых ошибок нет, однако в двух работах не выделены абзацы. Размеры большинства ребят соответствуют их возрастным нормам, однако две работы особо лаконичны.

Творческая работа участников конкурса сочинений на родном языке развивает у ребят не только их письменную речь на языке своего народа, но и мышление, воображение, а самое главное, воспитывает чувство уважительного отношения к истории, языку и культуре своего народа.

Наталья Илларионова,

соавтор учебников по долганскому литературному чтению для учащихся начальных классов,

Пелагея Туприна,

соавтор учебников по долганскому литературному чтению для учащихся начальных классов, отличник культуры РС(Я)

Долган омук өс коһоонунан кэпсэл

Иванова Дарина,

*Анабыр улуһун Үрүн Хайа орто оскуолатын
6-с кылааһын үөрэнээччитэ*

Ньукууска бэрт утуйаан эбит. Утуйарын һөбүлүүр. Дьэ, биир күн булчуттар мунһаактаабыттар: «Бу дьыл этэ һуок буолабыт, эт элэтэ. Кыһын һиир эппитин каһааныакка наада буолла. Онон һарсын һарсиэрда кыыл ытыалана барабыт. Эрдэ туран камһаакпыт. Ким кэлбэтэк, ол койутуур. Кэтэспэппит».

Һарсиэрда булчуттар бары эппит чаастарыгар мустаннар, кыыллыы камһаактаабыттар. Арай Ньукууска эрэ утуйа каалбыт. Ноннук булдуттан маттага. Кыһын һиир этэ һуок каалбыт.

Итини дьыэччилэр — утуйан-утуйан ууннанһыан — бултан барытыттан матыан.

Мин найыным

Туприн Айаал,
Анабыр улуунун
Үрүн Хайа орто оскуолатын
4-с кылааһын үөрэнээччитэ

Мин кыра эрдэкиптэн дьоммун гытта тыага Һылдыабын. Кэргэттэрим табаһыттар, ол иһин Һайын аайы күһүннэ диэри тыага таксабыт.

Һайын үс күн биир Һиргэ токтуубут, онтон эмиэ көһөбүт. Көһөр күммүтүгэр һарсиэрда эрдэ турабыт уонна үөрбүтүгэр таба тутта барабыт. Уопсайа уон алта таба туттабыт. Харкааспытын комуйабыт, анныта илийбэтин диэн баайабыт. Көһөргө улакан оҕолор уучактанабыт, куччуккаан оҕолор побуоскага олороллор. Көһөн түстэкиптинэ, харкааспыт иһин һааһылыыбыт, малларбытын төттөрү уураттыыбыт.

Тыага Һылдыар һаһаа үчүгэй. Һайыммыт һөрүүн. Каллаан итийдэгинэ, кумаар түһэр. Табалар итии күн буоллагына, биир Һиргэ һатаан турбаттар, һүүрэкэлии Һылдыаллар. Биһиги оҕолор таһаараттан киирбэппит, мээр тээтэбитигэр көмөлөһөбүт. Табалары эмтиибит, үөр каайабыт, таба туттабыт уонна тыа үстүн каама барабыт.

Һайын муора диэкинэн көһө Һылдыан эгин-эгин кыыллары көрөбүт: үрүн эһэни, моржалары, ускааннары, кырсалары, овцебыктары көрөөччүбүт. Итинник Һайыммытын атаарабыт.

Күһүн ыстаадаларынан оскуола оҕолорун вертолёт комуйтуур. Вертолетунан бөһүөлэккэ кэлэбит, үөрэк һагаланар.

Мин тيام

Туприн Айхал,
Анаабыр улууһун
Үрүн Хайа орто оскуолатын
4-с кылааһын үөрэнээччитэ

Мин һайын аайы дьоммун гытта тыага таксабын. Тыага наһаа үчүгэй. Убайдаакпын гытта мээр каама барааччыбыт. Ол һылдьан энин-энин кыыллары, көтөрдөрү көрөөччүбүт. Биирдэ күөл кытытыгар ээмилдэ оголорун, кубалары көрбүппүт. Ол күн һалгыы үрэккэ барбыппыт. Онно кырынаастары көрбүппүт, онтон үөһэ кайага таксыбыппытыгар ускааннар һүүрэлии һылдьаллар этэ. Дьыэбитигэр төннөн иһэн овцебыктары көрбүппүт. Ити көрдүк биир күн иһигэр бэрт элбэк кыылы, көтөрү көрбүтүм.

Дьикти чыычаак

Заровняева Сахаайа,
Анаабыр улууһун
Үрүн Хайа орто оскуолатын
7-с кылааһын үөрэнээччитэ

Тулаайак уол, Миитиккэ булчут бэрдэ эбит. һарсиэрдэ Миитиккэ кустуу барарга һанаммыт. Күөлгэ кустар олороллорун көрөн, аланаатын костоон, ыппыт. Кустар каллаанна көтөн тагыспыттарыгар, арай биэрэккэ чыычаак кэлэн түспүт. Уол ону баран көрбүтэ, чыычаак кынатын быһа ыппыт эбит. Миитиккэ чыычаагы ытыһыгар ылбыта — боскуой өннөөк бэрт дьикти көтөр эбит. Ол кэннэ чыычаага киһилии һанарда: «Минигин өлөрүмэ», — диэтэ. Уол һоһуйан, карагынан итэгэйбэккэ һатаан һанарбата. Буруйун билинэн, аһынан чыычаагы ураһатыгар эгэллэ. Эгэлэн баран, кынатын эмтээтэ, кырса һуорганынан һапта. һарсиэрдэтин Миитиккэ турбута — оронно дьэрэкээн, боскуой кыыс утуяа һытарын көрөн, һоһуйан

оронуттан ойон турда. Уол туолкулаата: дьиэтигэр эгэлбит һанарар чыычаага эбит. Кыыс уһуктан, уолга ологун туһунан, кайдак чыычаак буолбутун кэпсээтэ. Иньэлээк тээтэтин гытта тыага отоннуу һырыттагына, туман түспүт. Кыыс кэргэттэриттэн каалан каалбыт. Һоннук бэрт өр мунһаа тыа үстүн каамалыы һылдыбыт. Һэниэтэ баранан, аччыктаан ытыы олорбут. Ол олорон: «Чыычаак буолан көтө һылдыбыт кьи баар ини, оччого иньэлээк тээтэбин булуом этэ...», — дьин һанаабыт, ыйы көрө туран ытаабыт. Ый ону истибит, кыыс боскуой чыычаак буолан көтө турбут. Дьыллар ааспыттар кыыс эрэйдээк кэргэттэрин булбатак. Биир күн көтө һылдыан, Миитиккэ аланаатыгар таптарбыт. Кыысчаан һитинник кэпсээннээк буолбут. Уол кыыһы аһыммыт. Ол кэннэ Миитиккэ кыыһы гытта бииргэ олорор буолбуттар.

Кырса онно бөрө

Туприна София,
Анаабыр улууһун
Үрүн Хайа орто оскуолатын
7-с кылааһын үөрэнээччитэ

Бэрт былыр биир кырса олорбут. Тыа үстүн һүүрэн испит, ол иһэн бэрт аччыктаабыт. Арай көрбүтэ — табалар тураллар эбит. Һугаһаабытыгар биир атыыр таба һанарбыт:

— Эн кайыы кэллин манна?

— Аччыктаан таба һии кэллим.

Ону истэннэр, табалар бары кырсаһы тэпсээри экирэппитэр. Кырсабыт тыына быстан эрдэгинэ, биир бөрө кэлбит уонна табалары үүрбүт. Табалар үргэн, һир аайы куоппуттар. Кырса нэһиилэ тыына олорбут. Бөрө ыйыппыт:

— Кайа, эн того манна кэллин, табалар һүрдээк һэрэктээк кыыллар. Энигин бачча куччугуй кыылы тэпсэн кээһэллэр.

— Мин хам аччыктаан, ас көрдөнө кэлбитим.

Бөрө кырсаһы аһынан, кыра кырынааһы өлөрөн эгэлбит. Ол кэмтэн кырса уонна бөрө догордоспуттар уонна бииргэ олорор буолбуттар. Биир күн бөрө дьиэтигэр кэлбэтэк, ону кырса кэчэһэн, көрдүү барар. Түүнү мэлдьи көрдүүр, ол һылдыан лэнкэһи көрсөн, ыйытар:

— Дорообо, лэнкэй, бөрөнү көрбөтүн дуо?

— Ээк, көрбүтүм. Гинини атын улакан бөрөлөр экирэтэ нылдыбыттара.

— Оо...бу иэдээни!

Кырса ханаата түһэн, дыэтин диэк барар. Ол баран иһэн эмискэччи өлө һытар кылы көрбүт. һугааабыта, бөрөтө һытар эбит. Бөрө кырсага эппит:

— Минигин бырастыы гын, эһнигин каалларбыппар. Дыэгэр бар минигин кааллар, — диэбитэ.

Кырса ытыы-ытыы дыэтигэр барбыт.

Уонча дыыл ааспыт. Ол тукары кырса догорун умнубатак, мээр һаныыр эбит.

Биир һырдык каллааннаак дьэнкэ күнгэ, кырса кааман иһэн эбэкээни көрсүбүт. Эбэкээ манһык һанарбыт:

— Мин энигин һир аайы көрдүү һылдыабын, канна бачча өр мунһаа һырыттын?

— Дорообо, туокка көрдөөтүн?

— һарсын киэһэ кыыллар бары үрэккэ көрсөбүт. Кыстыыр һирбитин быһаарсыакпыт.

Кырса һарсынһытын, киһэ үрэккэ тийбит. Арай, гинини бөрө күүтэн турар эбит. Кырса һоһуйан ыйыппыт:

— Кайа кээ, эн кайдак манна кэлэн кааллын? Энигин мин, өлбүт дии һанаабытым дии, уон дыыл анһараа өттүтүгэр?

— Өлбүтүм дии һанаабытым. Арай эбэкээ кэлэн быһаабыта, эһтээбитэ. Онон тыыннаак каалбытым. Энигин көрдөөбүтүм да, булбатагым.

Кырса ытыы-ытыы бөрө догорун кууспут. Дьэ, онтон ылата иккиэн бииргэ һылдыар буолбуттар.

Һулус кыыс туһунан былыргы өс

Туприна Анна,
Анаабыр улууһун
Үрүн Хайа орто оскуолатын
7-с кылааһын үөрэнээччитэ

Былыр урууларбыт түүнү мэлдьи былыргы өстөрү кэпсээччилэр. Биир хаамай һөбүлээн истибит кэпсээним «һулус кыыс туһунан былыргы өс» диэн.

Былыр, наһаа үчүгэй күннэ, наһаа эйэлээк ыалга, боскуойкаан, куччугуйкаан кыыс ого төрөллүбүт. Ол кыыстарын Огдуо диэн ааттаабыттар, бэрт дьоллооктук уон алта дьыл олорбуттар. Биир күн, эмискэ тээтэлэрин һэриигэ ынырбыттар, иньэлэрэ түүннэри күнүстэри ытыыра, айманара.

Биир түүн, кыыс утуйа һыттагына, түүлүгэр өлбүт эбээтэ кэлэн, һанарар: «Тоойуом, тээтэн кара тыага ойунна туттаран һытар. Тээтэгин быһаа, бириэмэ кыра каалла!», — диэбит. һарсиэрда кыыс һоһуйан агай турбут.

Һарсынһытын армияттан һурук кэлбит: «Һэриини этэннэ кыайдыбыт!». Тээтэgit кара тыа үстүн айаннаан кэлбэтэ. Кыыс иньэтэ эмиэ һанааргыыр. Кыыс иньэтигэр тугу даа кэпсээбэтэк, тээтэтэ кара тыага ойунна туттаран һытарын. Кыыс эмиэ һанааргаан, аһаабат даа, утуйбат даа буолбут. Кас да күнү мэлдьи туолкулуу һатыыр, тээтэтин кайдак быһыһырын. Таһаара таксан, каллаан диэк одуургуу туран, эбээтиттэн көрдөһөр: «Минигин истэр буоллаккына, эт баһаалыста, кайдак тээтэбин быһыһыбын?», — диэбит. Таһаара уу чумпу, туок да иһиллибэт.

Кыыс ытыы-ытыы дьэтигэр кирэн утуйбут, түүлүгэр эбээтэ кэлэн, һанарбыт: «Түүн таһаара тагыстаккына, дьэин кэннитигэр үс остуолба баар. Ону ааһан баран, инни диэк бара турагын, эбэгэ тийиэккэр диэри. Онно иһиккэ таба каанын кутанһын, эбэгэ кутагын. Онно ойуну ыгыранһын, тээтэбин ыит диити көрдөһөгүн», — диэбит эбээтэ. һарсынһы түүнүн кыыс оннук гыммыт. Эбэгэ тийэн эппит: «Ойун, баһаалыста күрдөһөбүн, мининэ тээтэбин ыит». Уу анһыттан ойун кутталлаак һаната иһиллэр: «Ол оннугар миэкэ туогу биэрэгин?», — диэн ыйыппыт. Кыыс үһуннук туолкулаабыт, онно: «Минигин ыл, мин

дуунам ыраас», — диэбит кыыс. Ону ойун уһуннук туолкулаабакка ирэ һөбүлэспит.

Карана тыа үстүн, кыыс ойун кэнниттэн баран испит. Ол баран истэктэринэ, ойун һанарбыт: «Эн тээтэн һин биир бу тыаттан һатаан таксыа һуога. Мин тыабыттан өссө да ким даганы таксыбатага». Кыыс ону истэн, дэлби ытаабыт. Ойун тээтэтин ойуур иһигэр ыппыт. Ойуур иһигэр һылдыа түстүн, һимбиир таксыа һуога. Ити икки ыккардыгар кыыс куотан каалбыт, ойун көрбөтүгэр. Бэрт ыраак куотан баран, токтоон тобугугар олорон ыйтан көрдөспүт: «Ый бараксан, көрдөһөбүн, мин тээтэбин этэннэ дьиэтигэр тириэрт», — диэн үөгүлээбит. Каллаанна элдэн оонньообут. Кыыс эмискэ көтөн таксан һып-һырдык һулус буолан таксыбыт. Ол һулус кыыс, дьиэтин үрдүтүгэр, һырдык һулус буолан һырдаппыт. Тээтэтэ ол һулуһу ойуур иһиттэн көрөн барсыбыт. Онон һирдэтэн кара тыаттан дьиэтигэр таксан кэлбит. Иньэтэ тээтэлэрин көрөн, утары һүүрэн тиийбит. Ол турдактарына каллаантан һып-һырдык уот түспүт. Ол уоту гытта боскуойкаан кыыстара баар буола түспүт. Үүһээттэн эбээлэрин һаната: «Дьоллооктук олорун, оголорум бараксаттар!», — диэн һаната иһиллибит.

МЫТЫНТОМГАВЫРКЫН ЧИНИТЙИЛЕ

Работы на чукотском языке

В соответствии с неизмеримо возросшим интересом к прошлому появилась необходимость в более подробному изучению нашего родного чукотского языка. С развитием нашего общества мы получаем возможность по-новому оценивать все события, а наши дети стремятся изучать и разговаривать на чукотском языке, писать различные сочинения и стихи. Предки чукчей Лыгъоравэтльан называли себя «настоящими людьми», унаследовавшими мудрость, силу и традиции своего народа.

Лыгъоравэтлат, «настоящие люди», смешавшись с местными и другими племенами, стали жить и кочевать в Якутии. В целом история Якутии — это история борьбы с суровыми климатическими условиями Севера. Народ чукчей выиграл эту нелегкую борьбу, обогатил свой народ опытом хозяйствования в самом холодном крае земли. Чукчи по мере сил и возможностей защищали Родину от вражеских нашествий, оказывали большую помощь в тяжелые времена. Так, во время Великой Отечественной войны они (чукчи) помогли собрать денежные средства для приобретения танка, также в эти годы помогали сбором пушнины и ловлей рыбы для сдачи государству «Всё для фронта, всё для Победы».

Чукчи проживают в Чукотском Автономном округе, на Камчатке и Республике Саха (Якутия). Компактно чукчи проживают в Нижнеколымском районе в селе Колымское. Учащиеся Колымской школы изучают чукотский язык и чукотскую литературу.

Во многих сочинениях на чукотском языке есть наррации, повествования и рассказ, связанные временной последовательностью. В своих работах дети используют в основном такие художественные приемы языка, как: лаконичность — короткое по-

следовательное изображение хода действия без лирических отступлений и размышлений; последовательность высказываний; синтез разных типов речи (описание, рассуждение). Сочинения представлены в виде коротких рассказов.

Дети с большим удовольствием изучают свои традиции и обычаи. Призываем молодое поколение изучать родной язык, фольклор и культуру. Язык — это духовное богатство народа!

Вера Дьячкова,
народный мастер РС(Я),
заслуженный учитель РС(Я),

Алина Дьячкова,
учитель истории и обществознания
МОУ «Колымская национальная СОШ имени Н.И. Таврата»

Гымнин урэннутэнут

Дьячкова Анастасия,
ученица 11-го класса
МОУ «Колымская национальная СОШ
имени Н.И. Таврата»,
Нижнеколымский район, с. Колымское

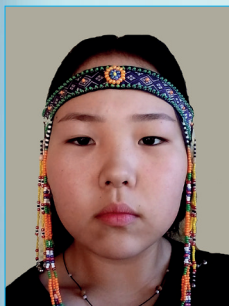

Гымнан колё ылгу мургин нутэнут. Мургин нымным взэм кача, нымнымкин нынны Колымское. Нымным колё нытаңпэрақэн, ныпылюқин. Нымнымык варкын нымэйыңқин, нықэрықэн калеткоран ныннылыын Тавратын, миңқы ныйгулетқинэт кэлиткулыыт. Калеткорак кача музей нэмықай нэнаяқэн нынны Н. И. Тавратын. Нымнымык варкын малявран, библиотека, кынъёран, вэлеврат, община «Торвагыргын». Қорагырэтылыыт, ваңэлыыт общинак ныгыритқинэт қаат, ныннылыыт қаргын. Гуум элек ныпаңъэвңытойгым эллықык, ныялгынморэ қалвылекеы. Эллықык нымкықин пчиқэт: галгат, қитченрут, нэркуқыт, рэвымрэвыт, йъаяқыт, қэйпчиқэт. Мурык взэмык, гытгык варкыт ынныт: моқын, юуткуннықай, гачгагыргын, лымқын, челгыннықай. Эллықык нымкықин гынникыт: ылвылю, ятьёл, мэлютэт, игыт, қэпэр, вопқы, кэйңын, умқы. Гымнан ылгучиниткин нутэнут.

Мой родной край

Я очень люблю свой родной край. Наш поселок возле реки, село называется Колымское. Село очень красивое, маленькое. В поселке есть большая, светлая школа имени Таврата, где учатся дети. Возле школы — музей, тоже имени Н.И. Таврата. В посёлке также есть больница, библиотека, детский сад, магазины, община «Торвагыргын». Оленеводы, работающие в общине, содержат оленей породы Харгин. Я летом выезжаю в тундру, кочуем в стаде по тундре. В тундре много птиц: гуси, журавли, лебеди, куропатки, чайки, маленькие птички. А в реках и озёрах много рыб: чир, щука, налим, пелядь, галец. В тундре много животных: дикие олени, лисы, зайцы, волки, росомахи, сохатые, медведи, белые медведи. Я люблю свой родной край!

Мургин нымным Колымскак

Курилова Карина,
ученица 7-го класса
МОУ «Колымская национальная СОШ
имени Н.И. Таврата»,
Нижнеколымский район, с. Колымское

Мургин нымным аръяльа нитаңпэракэн ынкъам нымэйыңкин. Нымным вээмык қача Эқулымэк. Ҡутку нитаңпэракэн калеткоран. Нымнымык Колымскак варкын музей, гэчевран, калеткоран, вэлеврат. Тыльуан эйгыскықин эрэткымчучьын. Ҡутку варкын мэлеталгын, кэйңын, рэқоқалгын, қораңы. Гымнин нымным варкыт қорагынрэтыльыт, ынныңытыльыт ынкъам гынныңыттыльыт. Льеңқы нымнымык нымқықин нэнэнэт ныралечетқэнат орва, қэңыра. Нылейвықинэт буран эллықык. Элек ньалеқанморэ. Челгынна нинэ-тэйкымури тэвъэл.

Наше село Колымское

Наше село очень красивое и большое. Поселок возле реки Колымы. Здесь красивая школа. В поселке Колымское есть музей, клуб, школа, магазины. Я видела красивое северное сияние. Здесь водятся заяц, медведь, песец, олень. В нашем селе

есть оленеводы, рыбаки и охотники. Зимой в селе дети часто на санках катаются с гор, оленеводы и рыбаки ездят на буранах в тундру. Летом мы купаемся в речке. Из рыбы делаем юколу. Я очень люблю свой край и свой поселок.

Гымнин урэнутэнут

Никитина Настя,
ученица 9-го класса
МОУ «Колымская национальная СОШ
имени Н.И. Таврата»,
Нижнеколымский район, с. Колымское

Гуум нынымытвайгым Якутияк. Нымным Экулымэк вээм қача, нымным қача нымқықин аатгыргыт чама вээмқэгти.

Нымным қача нымқықин аатгырыт ынкѡам ныппылюқин вээмқэй. Нымным гралмакы нытаңпѡрақѡн ергын, ынкы гролмакы гиңвытырылқы (вѡагмыңын). Ынкѡам нымқықин инѡнмэле-вичгыт. Ынкы нытѡақѡнат марийцат, танңыт, татартѡ, башкиртѡ.

Нымнымык варкын калеткоран, гѡчеватрак, малявран, администрация, каленңѡватран, малявранынкѡамыннанмытлыңѡн — ѡрѡамытлыңѡн ѡлеврат. Нымѡйыңқин чымқык нымнымык асыальтированнлыын рѡѡт, нѡрмѡқинѡт спортсменылыыт, инѡнмэлеvelyлыыт ынкѡам инѡныйгулеvelyлыыт. Мурык нымнымык варкыт эргыпатылыыт артистат, писательѡт, драматургат. Элек мури нѡалеқанморѡ гытгык, нақам лѡэлеңкы ныралечетморѡ конькита. Ынкы варкын ѡгны миңкы мури ныралеченморѡ қѡңыра. Амқын элек мури ныпраздниканморѡ фестиваль — вара-ткѡн поторагыргын ынкѡам оратѡылен нымнымкѡн. Гымнан ылгу нымнымкѡн праздник — Сабантуй.

Мой родной край

Я живу в Якутии. Село находится у реки Кынгыр, возле села много оврагов и маленьких речек. Вокруг нашего села красивые места, скошенная трава и стоят стоги сѡна. В нашем селе живут много народностей такие как: марийцы, русские, татары, башкиры. В селе есть школа, клуб, больница, администрация, почта и 6–7 магазинов. В поселке асфальтированная дорога. В нашем селе живут сильные и знаменитые спортсмены, врачи и учителя,

знаменитые артисты, писатели, драматурги. Летом мы купаемся на озере, а зимой катаемся на коньках. Там есть гора, откуда мы катаемся на санках. Каждое лето мы празднуем фестиваль народного танца и образование села. Я люблю сельский праздник — Сабантуй. Я очень люблю свое село, мой родной край.

БАЛДАЧА ТӨРЭНДИ ДУКАДДАП

Работы на эвенском языке

Национальный характер любого народа можно изучать через жанры устного народного творчества. Отраднo, что и в сочинениях совсем юных ребят раскрывается душа народа, его многовековая мудрость, сила духа.

На конкурс было представлено 18 художественных текстов на эвенском языке: стихотворение, сказки, рассказы, легенды и предания. В большинстве сочинений жанр произведения был выдержан, при этом отражены оригинальность, своеобразие, уникальность эвенской культуры:

– В *топонимических преданиях* — жанре, ориентированном на познание, — объяснение названий географических объектов, которые были некогда услышаны от земляков, родственников. В незамысловатом повествовании ребята отразили верования своего народа — анимизм, уважительное отношение к истории своего рода. Также очень интересно с этой точки зрения *семейное предание* («Тог-хāнин мусман эвэсэл тәүкэр»), где на примере истории конкретной семьи раскрывается почтительное отношение к главному духу эвенов — духу огня. Дух-дым огня не только дарует жизнь, но и избавляет от злых болезней.

– Выдержано жанровое своеобразие и в *легендах* с ее объяснительной и нравоучительной функциями. Здесь юными писателями показана тесная связь эвенского человека с природой, с духом земли. Возможность «выживания» в суровых условиях Севера, будучи в ладу с окружающим миром, а также с другими людьми.

– Героями своих авторских сказок ребята выбрали животных. Все присланные сказки о смекалке и хитрости. Этот выбор соответствует народной эвенской сказке.

– *Рассказы* ребят опираются на жизненный опыт народа: это и рассказ-страшилка («*Мадича нян кууа*»), и рассказ о сновидении, и о необходимости для эвена всегда иметь при себе оружие (добыча и защита). Все описанные истории поучительны, цена опыта в них — жизнь.

Но не все представленные *рассказы* соответствовали жанру. В рассказе обязательна сюжетная линия, эпизод из жизни человека. Тогда как две работы из пяти — сочинение о природе родного края.

– Темой единственного стихотворения, присланного на конкурс, является Родина. Восьмистишие пронизано любовью к природе родного поселка.

В сочинениях ребят присутствуют фонетические («*мунтэ-лһэ*» — «*мөнтэлсэ*», «*мундукан*» — «*мунрукан*», «*хэрдэй*» — «*хөрдэй*» и др.) и лексические («*көтлэн*», «*ибга*», «*эдегэй*», «*ирили*», «*налимачан*» и др.) *диалектизмы*. В данном случае употребление диалектных слов уместно и стилистически оправдано. Диалектизмы — неотъемлемая часть национального языка, отражающая его богатство. В сфере устного общения на той или иной территории диалектизмы по-прежнему остаются одним из средств общения.

Очень порадовали *архаизмы* — устаревшие или, скорее, «*забытые*» эвенские слова, которые не используют в эвенской речи в современной действительности («*мадича*», «*бута*», «*ап-кача*», «*тиларидюр*» и др.). Архаизмы, а также синонимы («*хил-кунчэ*» в значении «*смолк*», «*аич*, *ибгач*», «*ай*, *нод*, *эдегэй*», «*ибдири*, *мямси*» и др.) которые использовали юные писатели в своих работах, обогатили, придали сочинениям яркость, выразительность и неповторимую самобытность.

При этом лаконичность повествования, а также речевые обороты, свойственные эвенскому слогу, отражают национальную черту — немногословность, сдержанность, умение в нескольких словах выразить всю гамму чувств говорящего. Хотелось бы отметить также уместное использование изобразительно-выразительных средств языка, в частности стилистического синтаксиса (риторические вопросы и восклицания, повторы, инверсия). У меня, как у читателя, возникло ощущение, будто я сижу в чуме у потрескивающего костра за кружкой чая в кругу отдыхающих после рабочего дня оленеводов, делящихся своими удивительными и завораживающими историями.

В своих сочинениях ребята, в соответствии с жанром, смогли на родном языке ярко и интересно описать духовно-нравственный и житейский опыт эвенского народа. И что самое важное, поделиться легендами, рассказами и преданиями с будущими читателями.

Начинающим писателям на родном языке:

- Выбери тему сочинения. Подумай, о чем бы ты **хотел написать** (рассказать, поведать)? О любви, о дружбе, о предательстве, о добре и зле, об истории родного края и т. д.

- Подумай над идеей произведения (твое отношение к выбранной теме). Будет ли в истории мораль? Для чего ты пишешь: развлечь читателя или заставить о чем-то задуматься.

- Определись с жанром будущего произведения (сказка или рассказ, а может быть фэнтези?) От выбора формы зависит структура текста.

- Продумай сюжет произведения (события произведения, конфликт). Начинать писательство лучше с коротеньких сюжетов, простых и понятных. Однако важно соблюсти элементы сюжета:

- а) экспозиция;
- б) завязка;
- в) развитие действия;
- г) кульминация;
- д) развязка.

- Детально продумай композицию произведения. Из каких частей будет состоять твоё сочинение (пейзажи, описание героев, монологи, диалоги и т. д.) Цель композиции — донести идею. Совет: важна динамичность (меньше описаний, больше действий)

- Составь план. Кратко распиши сюжет, не вдаваясь в подробности (с кем, где и что происходит).

- Приступай к написанию произведения. Пиши сначала на том языке, на котором тебе комфортней излагать свои мысли (на русском, якутском или сразу на эвенском).

- Перевод готового сочинения. Пожалуй, одна из самых трудоемких частей. Помни, что переводить нужно не дословно, важнее передать основную мысль, пусть и простыми словами. При переводе используй собственные знания, словари, прибегай к помощи учителя, а также других носителей языка — родителей, родственников, соседей и др.

- После перевода можно заняться «украшением» предложе-

ний в тексте: добавить эпитеты, дополнения, обстоятельства, однородные члены, заменить синонимами повторяющиеся слова.

- После написания покажи готовое произведение учителю, носителям языка, которые могут дать профессиональные и языковые комментарии и укажут на слабые места.

- Можно заняться поисками редактора и опубликовать произведение в сети.

- Удачи! Главное — пробовать! Возможно, в тебе дремлет писательский талант, а если нет, то это хороший опыт, который прокачает не только твоё сочинительское мастерство, но и крепче подружит с родным языком.

Надежда Очирова,

учитель высшей категории

ГБОУ РС(Я) «Экспериментальная школа-интернат «Арктика».

Оти Пасали

(*Өтэрэл тэлэн*)

Кривошапкин Алексей,
ученик 6-го класса
МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

Өтэл-өтэл Урэпэн гэрбэ төрлэ өмэн нимэр тэгэтчэ. Ноңартан олрач дебникэсэл бичэл. Тар нимэр аманни Оти Пасали гэрбэ (омкатлаи өмэн-нюн ясалалкан!) бичэ.

Тар этикэн атикаңалкан нян омалгалкан бичэ. Этикэн дюгулин «Аянңадук аничалкан эгден бэй» гөникэн хагдил укчэнмэткэрэчэл. Этикэн хунта мөв, бэй этин дāvра окātu, тākандула уриди, дāvгарача нян хōяв хāvрача.

Өмнэкэн тарак этикэн хөнтэ бэйлнюн Хегэнтэки хөррдөр, оралбур хэпкэчэл. Дөр этикэл аткичалбу хэпкэнчэл, Оти этикэн явквалбу хэпкэнчэ. Тарав иттидюр, этикэл улгимичэл: «Хи он тачин истаи некэри?». Этикэн яв-да эчэ төрэснэ. Тарич илнидюр гүлэсэнчэл. Тар хөрэддэкэтэн, дөр этикэл орантан тиларидюр, тикчэл, Оти этикэн орални хō аиңач цэнэссөчэл. Ади-да инэңи бридюр, чāгав этикэл Хегэндүлэ исчал. Олукаду иттэкэтэн, Оти Пасали укал тала гиркавачидча. Тарав иттидюр, этикэл хōч мянчал нян яв-да эчэл төрэснэ.

Мямсике, өтэл таррочир ибдири-дэ бэйл биврэчэл. Эрэк тэлэңу би упэву мин энендүлэв укчэнчэ.

Оти Пасали

(*предание*)

Давным-давно в местности Урэпэн проживала одна семья. Они кормились рыбой. Отца семьи звали Оти Пасали, у него имелся один глаз во лбу.

У старика была жена и один сын. Про него старейшины говорили, что он большой человек, одаренный от природы. Старик

переплывал глубокие воды, непроходимые реки, усевшись на сухое бревно, и много чего знал.

Однажды этот старик с другими людьми собрались поехать в Сеген, поймали оленей. Двое стариков изловили грузовых самцов, а Оти Пасали молодых годовалых. Увидев это, старики спросили: «Как ты так собрался доехать?» Старик промолчал. Так втроем поехали. В пути олени стариков упали, поскольку были истощены, олени Оти Пасали продолжили быстро ехать. Только через несколько дней те старики добрались до Сегена. И видят, Оти Пасали уже там расхаживает. Увидев это, старики очень удивились, но ничего не сказали. Удивительно, в старину жили такие необычные люди. Этот рассказ моей маме поведала моя бабушка.

Буюсэмңэ нян хуличан

(ңөнмин мотивалдин)

Никитина Айыына,

ученица 5-го класса

МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

Өтэл-өтэл хб эңэе иңэнь бугла хони буюсэмңэ, нбд аси-да биддитэн. Ноңартан нэлкэниду, дюганиду, мөнтэлсэду төңэр нян окāt хэлидуган ораматникан биврэчэл. Нэлкэниду төңэр ойлан чэңэтникэн, дюганиду адалчаникан, буюсэмңэ олрав мāvрача. Тугэниду буюснэми, дэмңэтки нулгэврэчэл. Эрэк иңэнь бугла гякитан олрал-да тяматтитан, гякитан делгэнкэл-дэ оңкаваттитан.

Хбя анчани елтэнни. Хони буюсси бэй нян асиңан хагдинитан. Тачин хагдин эмрин.

Өмнэкэн тугэниду дэмңэлэ илумуду этикэн бча буюсэмңэ нян атикан биддитэн. Этикэн бадикар бадич илрин, бэркэм, хуркалби гариди, буюдэй орань хөррин. Буюскитлэ эмриди, хуркалбу тулрин. Тармаду этикэн хуличам бакалдарин.

— О-о, гудее хуличан, бй хину эр бакалдарам, аваски хэрэдинри? — этикэн улгимилин.

— Бй хуркаи туллиди, дјоткийи хөрөддэм, — барагран хуличан. Тачимур өлэк хуличан өлэкчирин, этикэм тэдөвкэнин.

Ади-да инэци елтэнин, этикэн хуркалби итнэрин. Хуркалдула як-та ачча бисин.

— Ями як-та ачча — кабяв-да, мунрукан-да — илэ хөрчэл, — этикэн дөмкаттан.

Тарич этикэн хуличан удилбан муюттэй мулгаттан, исагла удилбан бакрин. Ноңан дюлдэлин хуличан эмриди, хуркала хорча кабявалбу, мунрукарбу дөрмича, — гөникэн хавай этикэн тарканду унуча. Тараптук хуличан этикэнюн эчэл бакалдаматта: текэрлэн хуличан ноңандукун дэримэттэн.

Охотник и лиса

(по народным мотивам)

Давным-давно в богатой северной стране жили могучий охотник с женой. Они весной, летом, осенью жили, рыбачили по берегам озер и рек. Охотник добывал рыбу: весной удил рыбу на озере, а летом ловил сетью. Зимой перекочевывали охотиться в тайгу. В этой северной стране было много рыбы и зверя.

Прошло много лет. Охотник с женой состарились. Так пришла старость. Однажды зимой сидели в своем чуме старик-охотник и его жена. Старик встал рано утром, взяв самострел и силки, поехал на оленях на охоту. Придя на место, поставил ловушки. Тут-то он встретил лису.

— О, милая лиса, вот я тебя встретил, в какую сторону направляешься? — спросил старик.

— Я, поставив ловушки, иду домой, — отвечает лиса. Так соврала хитрая лиса, обманув старика.

Прошло несколько дней, старик пошел проверить свои силки. А в силках ничего нет.

— Почему ничего нет? Куда подевались куропатка и заяц? — думает старик.

Затем он решил проверить следы лисы, нашел их в лесу. Мудрый старик понял, что лиса, придя до него, украла попавших в его ловушки куропаток и зайцев. С тех пор старик с лисой и не встретились: до сих пор лиса бегаёт от него.

Мадича нян куңа

Никитина Ариана,
ученица 11-го класса
МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

Эрэк укчэнэк эвэн ним᠙рдун адит очав бинив тэлэунэн.

ᠪᠡтэл өмэн ним᠙р боланиду өмчэнэми нулгэсэнчэл. Эрэл эвэсэл тугэрэп деплэгэр т᠔кив, анану, уямк᠗м буюскэрэр, олрав ок᠗тли мэндиврэр, мадичав бутандукун чоңкаврар.

Тачин өмнэкэн нулгэтникэн, амантан м᠑нт᠗лсэду урэкчэн обалан мадича бутаван илкэндэни д᠑нча, тарич ойчириди, мадичав д᠗дукун, нюлка д᠗дукун нугусанча. Иүичэ бичэ тарак делгэнкэ. Эвэн өрэлдэчэ.

Эдлэн инэни манура г᠑никэн, инэни н᠑римэн хэлутми, ч᠗мак никман хокаттий омүача, тачин иүэкчэв - кетлэн кунай кибикк-элэн-бэбэлэн ч᠗маки н᠑дача, өрилтэн үнчэ бидэн, иссидюр улдакув иридик-дебдик г᠑никэн, атикаңюми укчэнмэтчэл.

Гор эникэн бис, куначантан хоңалча. Д᠑лтан эчэл авдат᠗, эчэл кибиткэвур энэнэ. Исси т᠑рлэвур хинмач истаи г᠑ми. Куңа хоңча-хоңча, тарич хипкунчэ.

Иссидюр, бэбэв эн᠑нрэкэтэн, о-о-о, н᠑лэм хйлуc ичусэнчэ: эрэк ариүка мадича нямсиду урриди, куңачам апкача...

Теми хагдыл н᠑стэлбу таткаврар: мадичав бутадукун гами, эникэн омүар, никман хокачалра г᠑никэн.

Хавди бэй т᠑рэнни — н᠑лтэн н᠑ринни.

Тарбаган и ребенок

«С первыми лучами солнца
Из расщелины скал
Выглянул пугливый
Кругленький тарбаган»

(Х.А. Суздалов)

В давние времена эвенская семья кочевала по верховьям

рек, скалистых гор, по тундре, чтоб запастись мясом горного барана, сохатого на долгую зимнюю пору. Им приходилось и рыбу ловить на реках. Не всегда охота была удачной.

Однажды отец семейства вспомнил, что в конце лета заприметил нору тарбаганов, чтоб осенью выкопать спящих зверушек. Вскарabкавшись на скалу, вытащил тарбагана из норы и очень обрадовался, что они не сбежали и не поменяли место спячки. Решив разделать зверушку сразу по приезду в стойбище, отец положил его в кибитку к ребенку. Ведь тарбаган был мерзлый и не подавал признаков жизни.

Осенний день короткий, дорога долгая и трудная, нужно поторапливаться, пока день не закончился, поэтому родители не обратили внимания на плач ребенка, который не умолкал и не стали заглядывать в кибитку. Думали вот-вот приедем, ребенок успокоится.

Вскоре плач ребенка вдруг смолк, да и путники добрались до места стоянки. Заглянули к ребенку... и, о-о-о, ужас... ребенок не подавал признаков жизни. Зато тарбаган всю шевелился: он загрыз младенца.

С тех пор эвены не дают маленьким детям есть мясо тарбагана, используют лишь в лечебных целях и при разделке обязательно убирают железы из подмышек. Молодой отец забыл, что первым делом он должен был преломить спину тарбагана, тогда бы не случилось беды.

Поэтому никогда не забывайте заповеди предков, соблюдайте обычаи и традиции, которые передаются из поколения в поколение!

Асаткан төңэрэн

(Өтэрэп укчэнэк)

Кривошапкин Аяврин,
ученик 5-го класса
МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

Өк-ул төңэр хаттун асаткан тэгэтчэ. Нї-дэ ноңан гэрбэвэн эти хār бичэ, нїнюн-дэ эти укчэнмэттэ бичэ. Асаткан икэв икэврэчэ.

Өмнэкэн Хегэндук Нендинбал төртэ-

кин өмэн хуркэн нэнэдчэ. Обдуриди, хөттэй кимча, оларби-да муләнча. Дебэдникэн, хō ай икэв долдача. «Нй тар ибгаке икэд-дэн?» - итнэми хөрчэ. Иттэкэн, төңэр хаттун асаткан икэй икэ-никэн тэгэчэдчэ. Хуркэн тар асатканюн укчэнмэттэй дёмкатча. Укчэнмэтчэл. Адикун инэич няри Нёндинбалла чвинецу (сви-нец) гэлнэми нэнэссөчэ. Мучудникан, нян-да төңэрлэ асаткам бакалдача. Чаю кōлчал, укчэнмэтчэл-дэ. «Дюганиду эмдим», — гөнчэ хуркэн. Асаткан ноңман аявалча. Хуркэн херэсэнчэ.

Болани оча. Өмнэкэн асаткан дянлюми нулгэннэтэн очал. Нудды асаткантан төңэрлэ адалу омчадани дёнча. Хүннэ нян эңси удан тикчэ. Тарма асаткан мōмила тэгриди, төңэрлэ йс-сичэ — мōмин-дамар отала ечэвриди, кумтучэ. Тачин нōд дил-галкан асаткан мōлэ тикникэн көкзетчэ. Тадук истала тарак төңэр *Асаткан төңэрэн* гэрбэлкэн оча.

Девичье озеро

(предание)

Когда-то возле озера жила девушка. Никто не знал ни ее имени, ни с кем она не общалась. Девушка пела песни.

Однажды из местности Сеген в сторону Эндыбала направлялся молодой человек. Устав, приготовился сам отдохнуть и своих оленей пожалел. Кушая, услышал прекрасную песню. «Кто это так прекрасно поет?» — пошел посмотреть. Видит, у озера сидит девушка и поет свою песню. Парень решил поговорить с девушкой. Поговорили. Через несколько дней молодой человек продолжил свой путь в Эндыбал за свинцом. Возвращаясь, вновь встретил у озера девушку. Попили чаю, поговорили. «Летом приеду», — сказал парень. Девушка в него влюбилась. Он уехал.

Наступила осень. Однажды девушка с родными должна была перекочевать в другое место. Перед кочевкой девушка вспомнила, что забыла на озере сеть. Напали сильный ветер и дождь. Но девушка, сев в лодку, попыталась заплыть на озеро, но штормом лодку перевернуло. Так девушка с прекрасным голосом погибла в воде. С тех пор это озеро называют Девичьим озером.

Илан гянул

(авторскай нимкан)

Кейметинова Аянецца,
ученица 5-го класса
МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

Илан гянул биддитэн: турāки, кабяв,
хиңэркэн-дэ. Өмнэкэн ноңартан нэпескэв
дебэмэлрэ. Хиңэркэн улгимин:

— Нї униектэки бурдуку гэлнэдин?

— Бї этэм, — турāки гөнни.

— Бї-дэ этэм гэлнэр, — кабяв гөнни.

— Эсэкэсэн гэлнэмсэ, бї мэнкэн гэлнэдим, — хиңэркэн гөнни.

Униектэки хөррэн, бурдуку эмун, улгимин:

— Нї тестэв етчин?

— Бї этэм, — турāки гөнни.

— Бї-дэ этэм, — кабявандя гөнни.

— Эсэкэсэн өмса, бї мэнкэн өдим, — хиңэркэн гөнни.

Алику гариди, мөв өңкэн. Тала бурдуку нэдни. Аран-да та-
краснан. Тестэв улкудялрин. Тарич тарав хэktivундулэ нэдни.

Тадук дъялдукуй улгимин:

— Нї нэпескэв иритчин?

— Бї этэм, — турāки гөнни.

— Бї-дэ этэм, — кабявандя гөнни.

— Эсэкэсэн иричэмсэ, бї мэнкэн иритчим, — хиңэркэн гөн-
ни. Нэпескэв ириттий оддыди, нян-да улгимин:

— Нї нэпескэв дебдин?

— Бї! — турāки барагран.

— Бї-дэ! — кабяв барагран.

— Эсни-э, — хиңэркэн баргун. — Бї гургэвчиддэку, хў көет-
тисэн-тэкэн. Тек-нян бї-ткэн дебдим, хў-дэмэр көечэссэлрэ!

Хиңэркэн мэнкэн нэпескэңи эйду дептин. Эрич нимкан муд-
нан. Эрэк нимкан бан бэйлбу хупкуттэн. Этил гургэвчир эстэн
дебгэрэр.

Три друга

(авторская сказка)

Жили три друга: ворона, куропатка и мышь. Однажды им захотелось лепешек. Мышь спросила:

— Кто пойдет в магазин за мукой?

— Я — нет, — сказала ворона.

— И я не пойду, — сказала куропатка.

— Если не хотите, я сама схожу, — говорит мышка. Пошла в магазин, принесла муки, спрашивает:

— Кто замесит тесто?

— Я — нет, — ответила ворона.

— И я не буду, — сказала куропатка.

— Если не хотите делать, я сама сделаю, — сказала мышка.

Взяв посуду, налила воды. Положила муки. Немного посолила. Начала взбивать тесто. Положила его на стол. Потом спросила у друзей:

— Кто будет стряпать?

— Я — нет, — сказала ворона.

— И я не буду, — сказала куропатка.

— Если не хотите, то сама буду стряпать, — сказала мышь.

Закончив стряпать, опять спросила:

— Кто будет есть лепешки?

— Я! — ответила ворона.

— И я, — ответила куропатка.

— Не-ет, — сказала им мышка, — когда я работала, вы только смотрели. Сейчас тоже лишь я буду есть, а вы продолжайте смотреть!

Мышь сама съела все свои лепешки. На этом сказка заканчивается. Эта сказка учит лентяев. Кто не работает, тот не ест.

Тог-хāнин мусман эвэсэл төцкэр

Степанова Дарина,
ученица 7-го класса

МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

Эрэв бй упэдуву ноңан упэн укчэнчэ. Упэв упэн Александра Григорьевна гэрбэ бичэ. Тарак атикан нёстэ биңсин эрбэчэн бча. Ноңан этикэңчэл нян илан куңалномур — дёр омалга, өмэн асаткан — нулгэвэткэрэчэл.

Өмэн нэлкэнив эр нулгэвэтти нимэр бэеңэлни бутэнэлчэл. Хб ургэч бутэнникэн кекэврэчэл. Хб хйлус бини эмчэ. Куңа этин иненнэ, этин эвир бча. Хагдил мэргэтникэн, бн эдук дюлэски йнивур укчэнмэткэрэчэл. Бй упэв упэн хутчэлни нян энилчэл. Өмэн омалга нян асаткан кекэетчэл. Упэв упэн аманни хагдилдук хагдиңатан бичэ. Ноңан дянилби няттиди гөнчэ: «Эрэк төрдук гүлэсэмнэлти. Бутэнэк эдук дюлэски эдэн бодда, муттук хуендэн, бй хб эгден тогу дурудим. Ху тар гулун хāнинни дблин нэнэлрэ, эникэн эсэттэ».

Хагди этикэн гөнчэгчинни, эр нимэрэл дёр эгден гулун элгэлин, хāнин дблин, эникэн эсэлдер гүлэсэнчэл. Тачин упэв упэн өмэн омалган йни эмэлчэ. Тарак упэв аманни, Владимир Николаевич гэрбэ, төңкэври бэй бча.

Эвэсэл текэрлэн тогач, хэңкэс хāниндин хэбгиткэрэр. Өтэрэл этикэн, абагат, мэн дянилби айча. Тарал тек-тэ йнэ — Хэвэн билэктун тэгэттэ.

Эвены почитают Дух огня-дыма

Это моей бабушке рассказывала ее бабушка. Прапрабабушку звали Александра Григорьевна. Во время ее молодости произошло вот такое. Она кочевала вместе с мужем и тремя детьми — двумя мальчиками и одной девочкой.

Одной весной члены этой кочующей семьи заболели. Умирали после тяжелой болезни. Жизнь стала полна страданий. Не стало слышно детского смеха, игр. Взрослые в мрачных духах обсуждали, как выжить. Дети моей прабабушки тоже заболели. Один мальчик и девочка умерли. Отец прабабушки был

старейшим среди сородичей. Позвав родных, он сказал: «Придется перебраться отсюда. Чтобы болезнь не преследовала нас, отстала от нас, я разожгу большой костер. Вы пройдите без оглядки через этот дым».

Как велел старейшина, члены семьи прошли между двумя большими кострами сквозь дым и, не оглядываясь, уехали. Так один сын прапрабабушки остался в живых. Это был отец бабушки Владимир Николаевич, ставший уважаемым человеком в роду.

Эвены и поныне очищаются огнем и дымом багульника. Живший в старину старик, наш дед, спас своих сородичей. Они и сейчас живут в поселке Себян.

Би аяври билэку Тополинай

Николаев Саян,
ученик 8-го класса
МБОУ «Тополинская СОШ»

Билэку Тополинай эмкэр ойлан илаттан.
Гүд урэкчэр элгэлитэн хинма окат ээнни.
Кадаралкан урэкчэндули аманчал
бивэччөттэм.

Өгинук көөттэм ач мудна төрэңи.
Нёлтэн мусэмрэн, чивкачар чибална,
Икэтэн горалра!
Дэлмичэ орабу милтэрэ оңкадда.
Нэрин нод төрэңу, эрэгэр ай били!!!

Он хиңэркэн диликидук дэриснин

Ероглазов Александр,
ученик 4-го класса
МКОУ «Андрюшкинская национальная СОШ»

Мөнтэлсэ одни. Исаг мөнтэлсэрэп оор
тэттэн, үннэн ай, ибга бисин. Дэгил нямси
төртэки дэгэлэддэ. Делгэнкэл тугэнитки ита-
гадда.

Исагли хиңэркэн куняваттин. Нонан тэвтэв, хайталбу, дэвэнцитэлбу тэпкуддин, тугэнив дебдэи. Эсни мэддэ, тачикан горла хөрдэңи унэндукуи. Горласукан дилики гэнэддин, хиңэркэм иттэн, тэвтэв, дэвэнгиту тэпкуддивэн. Дилики нянакунь миркэн, тадук хиңэркэн дюлгидэлэн бдни.

Хиңэркэн оладан, дилики гөнни:

— Хи бисэнри, хиңэркэн? Тик хину дебдим!

Хиңэркэн баргуттан:

— Эди мину депкир, дилики! Би көтлэн бисэм. Тавар хят дәпилян мунрукан тэгэчэддэн.

Дилики хятла тусаңчин. Тала гиркари бисин, нэлэлрэн дилики, хинмач дэриснэн.

Хиңэркэн-дамар, аликла тэвтэлбу, дэвэнцитэлбу нэриди, хөррэн.

Как мышка убежала от горностая

Наступила осень. Лес надел осенний наряд, в воздухе веяло запахом багульника. Птицы улетали на юг. Лесные звери готовились к зиме.

В один из осенних дней по тайге бегала мышка. Она собирала ягоды, семена, грибы на зиму. И не заметила, как далеко ушла от дома. Недалеко пробежал горноста́й, увидел мышку, которая собирала грибы. Горноста́й тихо подкрался и выскочил прямо перед мышкой.

Мышка испугалась, а горноста́й говорит:

— Ух, ты, мышка! Теперь я тебя съем!

Мышка в ответ:

— Не ешь меня, горноста́й! Я маленькая. А вот около куста заяц сидит.

Горноста́й прыгнул в кусты. А там — волк! Испугался горноста́й и убежал.

А счастливая мышка, обхитрив горноста́я, взяла корзинку с грибами и убежала домой.

Кягандя

(Өтэрэл укчэнэк)

Захаров Илья,

ученик 5-го класса

МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

Өтэл тар бисин. Хўнта окāталкан, нōг хя-кита хигилкан, гўд урэкчэлкэн, дэмңэ кунтэк-элкэн тёрли бэйл нулгэвэтчэл, хōя-да орал-касал бичэл. Тар бэйлнюн хамāн этикэн Кя-гандя тэгэтчэ. Ноңан бэкэтчэндутэн төңкэв-

ри хāвди бичэ.

Өмнэкэн, тар биддэкэтэн, хөнтэ тёрдук энин дāвча. Кягандя этикэн тарнюн дэпки кусичэ. Бэкэтчэндулэтэн гөнчэ: «Хөррэку, дюдукўр нї-дэ эдилрэ эңэнэ».

Өмэн ичэлэн атикан бичэ. Кягандя хамāлдаддакан, тар ати-кан, тёрэмэн эникэн долчир, этикэн хярумуван эңэнчэ. Тала, иттэкэн, хөкэн нян кяга кусидчэл бичэл. Тарканду итчэлэн, кяга хөкэндук дабдача. Бэйл бэкэтчур энилчэл, көкэчэл-дэ.

Тек-тэ тар тёрлэ Кягандя хамāн мōн бисни.

Кягандя

(предание)

В старину это было. В краю с глубокими реками, с густыми лесами, с высокими горами, с широкими лугами кочевали люди, много же оленей у них было. Вместе с ними жил старик-шаман Кягандя. Он был всеми уважаемым старейшиной.

Однажды из других мест пришел мор. Старик Кягандя стал бороться против него. Всем сказал: «Я пойду, пусть никто не выглядывает из жилищ». Среди людей была одна любопытная старуха. Когда Кягандя шаманил, она не послушалась, заглянула в юрту старика. Там увидела, как дерутся бык с медведем. Тут же, как она увидела это, Кягандя потерпел поражение. Все люди заболели и умерли. До сих пор в том месте есть могила Кягандя.

Нэлкэнирэп инэни

Клепечина Наталья,
ученица 7-го класса
МКОУ «Андрюшкинская национальная СОШ»

Чулбаня нянинула, нѳанакан тѳгэчир
ңэнэддѳ. Эрѳли хякитал ѳнңэтэн горинук
хавалран. Тѳллѳ аич нямсин, ңѳрин. Нѳлтэн
нямсин хячаму, итиву нямалуканни. Нѳл-
тэн нямсиди, иманрав умкэндеддэн, тигѳми
хѳя нярукѳг ичулрэн. Куңал тѳллѳ нѳридюр,
мунңѳвэчиддѳ, кѳнинтан, эвинтэн милтѳрэнни. Нярикэн нали-
мачами ирникэн ңэнэддэн, ундѳт-тѳ хирукѳттѳи. Асаткар хѳбде-
нич эвиддѳ.

Дѳялбу чакачадда, хѳрдѳвѳр ирѳлдѳрѳп участкаки.

Дюлѳп ѳрбѳчил нямси тѳрдук укал эмѳддѳ, хѳбденсич икѳ-
никэн дѳгѳддѳ. Кѳечиддѳм дѳгривутэн. Ноңартан амаргидадуку-
тан авулдил, гѳңѳтѳл, чукичар эмдир. Нѳлкѳни укландиддакан,
дѳгил хипкавур ѳдир. Ирили эмдин, нямалдин, хѳкчидин. Кулир,
магдилѳл ичулдир.

Мѳн буги бѳи хѳч аѳврам.

Весенний день

На улице так тепло, светло. В синем небе тихо плывут об-
лака. Издалека чувствую запах распускающейся лиственницы.
Солнышко ласково греет моѳ лицо. От тепла солнца тает снег,
луж становится с каждым днем всѳ больше. Дети, радуясь сол-
нечным дням, с раннего утра бегают на улице, весело кричат и
смеются. Мальчик тащит салазки, чтобы прокатиться с горки.
Девочки радостно лепят снеговика.

Мои родители собираются ехать на рыболовецкий участок,
готовятся к лету.

Я смотрю высоко на небо, вижу, как летят первые перелетные
птицы с юга и громко курлычут. Потом прилетят утки и маленькие
птички. К концу весны птицы начинают строить гнезда. Наступит
лето, сойдет снег, растает лед на речке, потеплеет, может, даже
жарко будет. Появятся наши любимые насекомые — комары.

Я очень люблю свой родной край!

Нуца

Кривошапкин Николай,

ученик 6-го класса

МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

Өмэн бэй тэгэтчэ, оралчимңа бичэ. Гэр-
бэн Василий бичэ, нимэр аманни. Ңиналкан
бичэ, Осикат гэрбэ. Өмнэкэн Василий орал-
чинами хөррин, Осикату дјолай эмэникэн.
Нуңай нян эчэ гар. Тачин оралчиддакан,
илан уямкән йчэ. Василий дөди асанча: «Як тикунян, ями нуңай
эчэ гар бисэм!»

Оралбу бакриди, биракчантаки нүнәнчэ, тарич дјолай мучу-
ча. Долба бчалан Осикат гогалран. Василий төллэ нөриди ит-
тэкэн, накатмая абдув чоңкаддин. Бэй, палаткала хивинукэни-
ди, нуңай наңтиснан. Төлэски тосаниди, өгэски нэмкэттэн. На-
катандя нјлэлриди, хигитки кунясанча. Василий, як-та эчэвчин
бра, абдуй дасриди, палаткалай хуклэсэнэн.

Ружье

(рассказ о таежной жизни)

Жил один человек, был оленеводом. Имя его — Василий, отец семейства. У него была собака по кличке Осикат (Звезда). Однажды Василий поехал искать оленей, оставив собаку дома. Ружье тоже не взял. В пути ему встретились три горных барана. Василий подумал про себя: «Какая досада, почему я не взял ружье!»

Найдя оленей, направил их к ручью, потом поехал домой. Ночью залаял Осикат. Василий, выйдя наружу, видит, как большой медведь копается в вещах. Человек, вбежав в палатку, схватил ружье. Выскочив, начал стрелять вверх. Медведище, испугавшись, убежал в тайгу. Василий, как ни в чем не бывало, закрыл вещи покрывком и пошел спать в палатку.

Төңэрэл

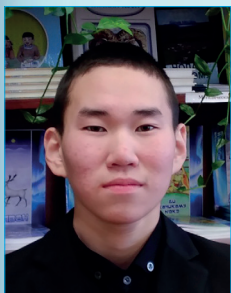
Кривошапкина Анастасия,
ученица 6-го класса
МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

Өтэл, элэхэс төр өпчалан, бэйл ачча бичэл. Делгэнкэл-нюн бичэл. Мё адикун, төңэрэл-дэ ачча бичэл. Таракам делгэнкэл хө эгдер бичэл, ноңардукутан бэкэччүр нэлгэрэчэл. Өмнэкэн токи кунядникан, нямалрала төчэ. Бөдэлэлни гүд билэлэн истала нямалрала йчэл. Тар төчэ төрлин мё хечэ. Тарич мё эгдөлбучэ, төңэрэл очал. Тачин төңэрэл хечэл.

Озера

В древности, когда земля только была создана, людей не было. Были только звери. Воды мало, озер не было. Тогда животные были огромными, их все боялись. Однажды лось, пробегая, наступил на мох. Ноги до высоких щиколоток вошли в мох. В местах, где он наступил, появилась вода. Потом воды стало много, стали озера. Так появились озера.

Би Бугу

Никولين Николай,
ученик 10-го класса
МКОУ «Андрюшкинская национальная СОШ»

Би Ицэньгидэ Бугла тэгэттэм. Элэ ицэньсэн. Ирэлду илан илām нямгаран. Тугэнив хүннэврэн. Мут буглат эрэли хөя төңэрэл. Окāt гэрбэн Алахай. Тундарала бисэ гүдал урэкчэр «Албай», «Киһилээх таас». Ноңартан горинук ибгэч ичуврэр.

Мут буюскэрэрэп, адалчиврарап. Ундэ стадал бисэ, тала оралчимңал оралчиврар. Мут эгден эңэет — эрэк оран. Ноңан муту дебукэнни, тэтун.

Эрэгэр ирэлдэрэп дэрэмкэчэклэ би ями-да стадатки хөргэрэрэм. Тала дъялби бэлэткэрэрэм. Оран хъя, гякитār. Эрэгэр нулгэврэрэп. Дюллэ оранбу хэпкэврэр, тадук алуврар. Унэм чакатңарарап, бэкэчвэн налималдула хусаңдарап. Бй гиркэнюми оранбу илбэврэрэп. Анңамта тёрлэ иссидюр, элтиң унэм илукандарап. Бй гиркэнюми ондив хукуврарап төңэрдук, бучамдав тэпкуврэрэп. Анңамта тёрлэ ибга, хэңкэс, нивэт унңэн хāvгаран. Чайнику хуюттидюр, хилуврэрэп. Амму минду эрэгэр бэлэткэрэн, бй-нйя ноңандун бэлэткэрэрэм.

Ирэлду милтэрэ кулин, иргат нāvран, хөкчиврэн. Эрэгэр ирэлду намгидатки стада нулгэврэн, тала гирсэн, адикун кулин биврэн. Стадала ибга, тала гякитāн дэбилбу, делгэнкэлбу итчинри. Хусиндял тундарала хъял, эрбэчил-дэ. Бй умталбу баккарарам, оранбу көсчиникэн. Чукичар умталтан көтлээкэкэр. Бадикар муту чукичар икэнтэн мялукāңран. Мут палаткала хуклэврэрэп. Тарак палатка ойлин чукичар бивэткэрэр.

Амарла ирэлду нйя-да хөрдим стадатки, дъялтикии бэлэтчим, оранчидим.

Мой край родной

Я живу на Севере. Здесь всегда холодно, кружат яростные вьюги. Тепло у нас бывает летом, целых три месяца. Тундра наша многоозерная, течет быстрая речка Алазая. Примечателен мой край высокими горами «Албай» и «Каменные люди», их можно увидеть издалека.

Промышляют здесь охотой, рыболовством, оленеводством. Наше богатство — северный олень. Олень нас кормит и одевает. Олени имеют разный окрас и рога.

Ежегодно на летние каникулы выезжаю в стадо, помогать своим родителям. Часто кочуем. Сначала вылавливаем со стада оленей и привязываем. Затем разбираем ярангу, и все вещи, посуду складываем на нарты, крепко привязываем. Я с напарником гоню оленей на новое пастбище. На следующей стоянке по маршруту ставим ярангу. Собираем для топки хворост и таскаем воду с озера. Аромат багульника и карликовой березы вкусно разливается по тундре. Закипает чайник быстро, все дружно пьем чай. Отец учит меня профессии оленевода, а я ему помогаю во всем.

Летом в тундре очень много комаров и оводов, а иногда бы-

вает и жарко. Поэтому в летний период стадо кочует к морю, где прохладно и мало комаров. В стаде мне хорошо, можно увидеть разных птиц и животных, гусей и лебедей очень много. Во время дежурства я всегда нахожу птичьи яйца, они такие маленькие.

Ночуем мы с ребятами в палатках. По утрам нас будит звонкое пение птичек, которые прыгают и бегают вокруг палатки.

Летом я снова поеду в стадо к своим родителям!

Мөнтэлсэ

Созонова Виктория,

ученица 7-го класса

МКОУ «Андрюшкинская национальная СОШ»

Мөнтэлсэду мут буглат хинмач хатаралгаран. Нёчэл исагла чуруня, хиңаня, хутаня хэрэчэлкэр օвран. Эдегэй օвран. Бадикар иңэньгэрэн. Инэңи дулакандулан нямалгаран. Эрэк времяла бэй бэкэчэн тэвтэлбу тэпкуврэр. Дялнюми бй участкаки хөргэрэрэм. Мут тала хөя тэвтэв, дэвэнңитэлбу тэпкурит. Бй, тэпкуникэн, ями-да дебгэрэрэм, тачикан амтамси гуйкит биврэн. Амनावу бэкэчэн чулбаргавран. Эньму хинмач тэпкуврэн, аликан укал милтэрэ օвран. Тадук унэнтэкивур хөридор, эньму вареньев օвран. Кыгав аманнюми адалу окатла яруткарар. Адалла хөя олда хоргаран. Эмурэкэтэн, упэннюми эньму тарав олдалбу экиврэр, нюкулав օвран. Бй эмденюми бучамдав тэпкуврэрэп. Ниңилэв упэ нэргуврэн, чайнику ноккаран, олдав екэлэ улэврэн. Бй ириткэрэрэм, экэн бими. Ирчэлэн дялбу бэкэчэн остол эрэли тэгэснидор дебэдьгэрэр.

Упэв инэңтэн хаңангаран: унталбу, куратлилбу, кокалдалбу. Түгэнив тарак оилбу тэткэрэр дялбу, бй-дэ. Аич нямгаран нандадук, օсалдук хаңанапча. Бй мэн буги аяврам!

Ранняя осень

Осень в наш край приходит стремительно, быстро темнеет. Лес меняет свой цвет: становится зеленым, коричневым, желтым, красным. Так красиво становится вокруг. По утрам бывает

прохладно, в середине дня становится тепло. В такие теплые осенние дни все идут по ягоды. Я с родителями выезжаю на дедушкину заимку, где нас ждут мои любимые дедушка с бабушкой. Там много ягод и грибов. Когда я собираю ягоды, то обязательно ем вкусную голубику, и мой рот окрашивается синим цветом. Моя мама умеет очень быстро собирать ягоду, потом мама варит варенье. В это время дедушка с папой на реке проверяют сети. В сети ловится много рыбы. Когда они приносят рыбу, бабушка с мамой делают из нее вкусную юколу. У нас с братишкой своя работа — собирать хворост. Бабушка разжигает костер, подкидывая хворост, подвешиваем на треногу чайник, кастрюлю с рыбой. Я, как старшая, слежу за костром, чтобы он сильно не разгорелся, и жду первых бульканий ухи. Всей семьей садимся за стол и обедаем вкусной свежей ухой.

Моя бабушка — настоящая мастерица, она ежедневно шьет: торбаза, шапки, рукавицы из оленьих камусов и шкур. Зимой эти вещи одевает вся моя семья, в такой одежде тепло даже в самые лютые морозы. Я очень люблю свой родной край!

Ноңдоки кадар

Кривошапкин Эдвард,
ученик 6-го класса

МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

— Ама, ями эрэв кадāру Ноңдоки гэрбу-чэл?

— Ээ, долчили, Нёнгэ, гүдандукун нян эгдендукун бичэдин, нюлкалбан көетли, тар няниндула хурэдюр аркачамдасал-нини. Өтэрэптук мут дянилти муткичин эрэк төрли нулгэтчэл. Төр буган чэлэн ханилкан, теми ок-та бисэкэн, илэ-дэ исми, тог мусаман дебукэний эди омунаврар, нэпескэв нян заваркав, бутатти-ди, бориврали, — баргуттан минтэки бй амму.

Тарит нян укчэнрэн, эрэк кадār хээлэн өтэл буюсэмүэл уямкām мāдавур иңал дяпкалдутан окопалбу оврачал. Пэктэрэ-вунтэн ачча бичэ, акатач буюскэрэчэл, дялбур дебукэндэвур.

Эрэк дюганиду ичин тэлэну оралчимжа амму минтэки укчэнин.

Би эгден б̄ми, эрэк кад̄р х̄элэн ойчидим н̄ян уямк̄рбу буюсчим, д̄ялби дебукэндэй. Өтэрэп т̄омал эдэтэн ом̄уапта н̄ян эрэк т̄лэну м̄эн гянилди укч̄эндим, өтэрэп бини эдэн ом̄уапта г̄ми.

Скала Ноңдоки

— Отец, почему эта скала называется Ноңдоки («задевающая», «выступающая»)?

— Аа, вот послушай, Ньонгэ, думаю, что название произошло из-за высоты скалы. Видишь — острием как будто упирается в небо, и не видно вершины, белые облака как будто спят на ее голове и плечах. На этой скале всегда можно добыть горного барана в любое время года, она очень щедрая, наша гора. Мы, как ты заметил, всегда кочуем по этим местам и не забываем угощать духов огня, земли и воды. Они — наши друзья. Потом отец поведал, что ему не раз приходилось подниматься на самую вершину скалы, гоняясь за быстро ногами уямканами, и там он видел окопы древних людей. В то время не было ружья и патронов и, видимо, поэтому охотники устраивали засады и били копьем баранов.

Когда я стану взрослым, то обязательно поднимусь на самую вершину скалы Ноңдоки, чтоб поклониться священному духу горы. Ведь благодаря его щедрости мы сыты и одеты, и никогда не буду добывать мяса больше, чем мне нужно. Это непрменный закон тайги, который соблюдают все кочевники, и об этом законе я расскажу своим друзьям.

Спасибо тебе, скала Ноңдоки!

Упэву толкунни

Заморщиков Элсун,

ученик 7-го класса

*МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»*

Өтэл б̄и упэву куңа биңсий, нулгэдникэн ху-
клэсниди, толкунтача.

Тар хуклэдникэн, ноңан иттэкэн, кад̄р
аңапча уркэвчин. Тадук х̄б цонам хуланя

нюритэлкэн асаткан нёчэ, тарич упэву нэлдукун гариди, кадәр дōлан йвчэ. Тала хō нэрин бичэ. Тик упэв тар толками дёмкат-такан, өгилэ нэрике, гёникэн көөттэңэн, люстрал бичэл. Хуланя нюритэлкэн асаткан нюч бичэ, ясалан нямчалтамдас чулбаня бичэ. Тарич упэдув эгден кинигэв бэриди, нючидич гөнчэ: «Эрэв кинигэв эңэнни бэрир, өк-та мэнчэл хөлтэтнэни».

Тадук истала упэв энеңдукуй эрэгэр улгимиврэчэ: «Би кинигэву илэ нэкрис?». Эненни хōч мяңнача, як кинигэвэн гэлэттэн гёникэн. Упэву-дэмэр тикэрлэн истала тар толкуми дёңчин, ибдирикэн укчэнгэрэн. «Эгден бэй оңанни» - гөнчэдин, гёникэн дёмкаткаран.

Сон бабушки

Давно моя бабушка, будучи ребенком, заснув во время кочевки, увидела сон.

Во сне она увидела, что скала открылась как дверь. Оттуда вышла девушка с очень длинными рыжими волосами, потом взяв бабушку за руку, провела ее внутрь скалы. Там было очень светло. Как сейчас думает бабушка, то, что она видела вверху свет, были люстры. Девушка с рыжими волосами была русская, глаза были голубыми, как небо. Затем, передав бабушке большую книгу, она сказала по-русски: «Не теряй эту книгу, всегда носи с собой».

С тех пор бабушка у своей матери всегда спрашивала: «Куда дела мою книгу?» Мать сильно удивлялась, про какую книгу она говорит. А бабушка до сих пор помнит тот сон, рассказывает с изумлением. Думает, что, наверное, та девушка просила ее стать большим человеком.

Ибдири бугандя

(Өтэрэп укчэнэк)

Кривошапкин Эрнест,
ученик 7-го класса

*МБОУ «Себян-Кюельская национальная
эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»*

Өтэл өмэн нимэр тэгэтчэ. Омалганюн асаткан хурэлкэсэл бичэл. Амантан хō бюсэлэн бичэ, орарби-да аич итникэн иргэткэрэчэ.

Өмнэкэн уямкандула хөрриди, амантан эчэ дјолай мучур. Горай алаттиди, энентэн аюмтуттай, хипкаттай удитникан хөрчэ. Илумуду хагди упэтэн, көтлэн асаткачан нјан хуркэчэн эмэпчэл. Хуркэн бөдэлэн кэнели, эти гиркар бичэ, миркэвэтти-нюн. Илумудук эникэн горала, хяликиду хуркав тулгэрэчэ, боргута голу тавгарача. Хйсэчин энентэн мучуча мэнкэн, амантан тачин-та бэрипчэ. Хб нэбус, дебэмси-дэ инэңил хилгатти бчал.

Өмнэкэн хуркэн хуркалби ярутнами арән миркэчэ хятакагла. Иттэкэн, дјөр хялики хуркала йчэл. Нукаддакан, аюка як-ул дәлилан бисимдэс. Ясали кирандин иттэкэн, хб эгден, ялраня инңаталкан бээмкэр хят дблин көөчэдчэ. «Ариңка-гу, бн-гу?», — хбч эгдень хилгэлчэ, нэлэлчэ. Итий авунди хаптуриди, хяликилбу ноңантакин нбдусанча. Тарич эникэн эсэттэ дјюткий миркэсэнчэ.

Хйсэчин чөптэрэ нэлникэн тэгэтчэл, бн-иси нэкчир, тиминни бадикар эненчэл хөрчэл хуркавур ганами. Аюка иттэкэтэн, нэлгэ ойлан дјөр мунрукан дэсчидчэ. Тадук истала ноңардутан як-ул тачин-та уямкәм, тбки улрэвэн нэкуврэчэ. Хәгди упэтэн «тјөр мусанни-вул, бэй хучана-вул бивэттэн» гөңнэчэ. Тараптукун бэйл-нюн боритматникан, эникэн дебэмнэ тэгэтчэл.

Иргат иләндун хуркэн хигила хөрриди, дјолай эчэ эмэргэр. Дјялни хоңникан биддэкэтэн, эври унма началан өрусике, мям-сике — хуркэңэтэн гирканикан эмчэ. Укчәнчэ. Хигили миркэвэ-т-никэн бивэчэддэкэн, амаргич нй-вул ноңман төкэсэнчэ. Хуклэсэнчэмдэс бчалан тарак бэй-гу, ариңка-гу бөдэлэлбэн бэлгэрэчэ, тәңчиникан улкуврача. Өмэн бадикар мялракан, окәт хблйдун дэсчидчэ. Миркэсэндэй нэкэдникэн мэддэкэн, аюка бөдэлэлни киңки бчамдасал. Нэлгэдук тәңчиматникан, олусаке дјөр бөдэлди илча. Упэн гөңчэ: «Хй хяликилби эникэн мулән бөчэлэс тјөр мусанни хинду бэлчэ. Эрэгэр тачин-та мән мәнур төруткэрэлрэ, бөлмэткэрэлрэ».

Тар смалгатан хбни буюсэмңэ, бэйлбу уличэмңэ бча.

Удивительный мир

(предание)

В старину жила одна семья. Были дети: мальчик и девочка. Отец был прекрасным охотником, да и хорошо заботился о своих оленях.

Однажды ушел отец охотиться на горных баранов и не вер-

нулся домой. Долго прождав, мать пошла искать его следы. В чуме остались старая бабушка, маленькая девочка и мальчик. У мальчика были большие ноги, не мог ходить, только ползал. Не отходя далеко от чума, он ставил силки на куропаток, собирал хворост. Вечером мать вернулась одна, отец так и пропал. Наступили печальные, голодные дни.

Однажды мальчик еле ползком отправился проверить ловушки в ивняке. Видит, две куропатки попались в силки. Когда снимал, чувствовал, как будто что-то есть рядом. Краем глаза видит, сквозь ветки на него смотрит огромный человек, обросший черной шерстью. «Черт или что это?» — испугавшись, даже задрожал. Закрыв глаза шапкой, бросил ему куропаток. Потом, не оборачиваясь, пополз домой.

Весь вечер просидели в страхе, но что поделать, назавтра утром вместе с матерью пошли за силками. Вдруг видят, на упавшем дереве лежат два зайца. С тех пор кто-то продолжал откладывать им мясо горного барана, лося. Старая бабушка говорила, что это приходил дух земли или чучуна («снежный человек»). С тех пор люди начали делиться с другими, жить сытно.

В месяц овода парень направился в лес и не вернулся. Родные оплакивали его, когда в начале месяца спускающейся кисти парень удивительным и счастливым образом вернулся на своих ногах. Рассказал. Когда он ползал по лесу, кто-то поднял его сзади. Все было как будто во сне, а черт ли, человек ли гладил, тряс, тянул его ноги. Когда проснулся в одно утро, лежал на берегу речки. Собравшись было ползти, почувствовал, будто ноги его окрепли. Подтягиваясь за бревно, неожиданно встал на ноги. Бабушка сказала: «За то, что ты не пожалел добытых куропаток, дух земли помог тебе. Всегда так же поддерживайте и сострадайте друг другу».

А тот парень стал великим охотником, кормильцем сородичей.

Хуличан нян цин

(авторской нимкан)

Михайлова Юлиана,

ученица 5-го класса

МБОУ «Себян-Кюельская национальная

эвенская СОШ имени П.А. Ламутского»

Өмнэкэн хигили бэрипчэ цин биэчидчэ.
Тар биэчидникэн, хуличам бакалдача.

— Оо-о, яв мэндиникэн элэ биэчидинри?

— улгимичэ хуличан циндук.

— Дүй мериди, биэчиддэм, — гөнни цин.

— Бү хинду хэнтэ дүйгас бакриди бөдим,
миндулэ элэ хари бэиңэлбу биддэ, ноңардутан дэги иргэчэкэн
(курятник) бисни, тала этумңэ цину гэлэттэ, — гөнни хуличан.

— Э-э, ибга-да бимчэ, ичукэли, гэ, тар дүйв, — өрэлдэрин цин.

Хуличан ичукэнни дүйв, тар бэйл цину гачал.

Хесэттэн хуличачан циннюн укчэнмэтнэми эмгэрэчэ, тарич
гөңнэчэ:

— Хй хуклэсли, бй этудим.

Цин хуклэснэкэн, хуличачан дүй дэгилни умтавутан дөрмивра-
ча. Өмнэкэн, цинандя тарав мэддиди, хуличачам илбэсэнчэ. Та-
раптук ноңартан этил укчэнмэттэ бчал.

Лиса и собака

(авторская сказка)

Однажды в лесу ходила пропавшая собака. Там встретилась
с лисой.

— О, что ты тут ищешь? — спросила лиса у собаки.

— Я потеряла свой дом, — сказала собака.

— Я тебе найду другой дом, здесь у меня есть знакомые, у
них есть курятник, там ищут собаку охранника, — предложила
лиса.

— А, хорошо бы было, покажи-ка этот дом, — обрадовалась
собака.

Лиса показала дом, эти люди взяли собаку к себе.

Каждый вечер лисичка приходила поговорить с собакой, потом говорила:

— Ты поспи, я поохраняю.

Когда собака засыпала, лиса воровала куриные яйца. Однажды собака, прознав про это, прогнала лису. С тех пор они перестали общаться.

БАЛДЫДЯК ТУРЭНДИ ДУКУДЯРАТ

Работы на эвенкийском языке

Дорогой друг! Если ты решил что-либо написать, знай, в любом сочинении или рассказе должен соблюдаться порядок, т. е. должна соблюдаться структура. В твоём «произведении» обязательно должно быть три части: вступление, основная часть и заключение.

Конечно, для начала надо выбрать тему сочинения. Затем надо заняться сбором материала по этой теме. Например, если ты хочешь рассказать о своём дедушке, надо узнать больше подробностей из его жизни, о его увлечениях. Вспомнить, о чём он тебе рассказывал, вспомнить, какое впечатление производили на тебя эти рассказы, вспомнить эпизоды из жизни, связанные с ним. Обязательно тебе надо завести тетрадь и все это записывать, чтобы не забыть. Затем, чтобы было легче писать, тебе надо составить подробный план сочинения. План нужен для того, чтобы последовательно изложить свои мысли. В плане-то и должны присутствовать те три части, о которых мы говорили выше: вступление, основная часть и заключение.

Прежде чем начать писать, хорошо подумай, что ты можешь сказать своим сверстникам, о чём ты хочешь рассказать, и почему ты выбрал эту тему, какую идею, какую главную мысль хочешь донести до них и других людей. И всё, что ты об этом думаешь, и будет вступлением твоего сочинения. От вступления должен быть плавный переход к основной части, в которой полностью, в форме описания, раскрывается идея и основная мысль сочинения, соответствующая теме, которую ты выбрал. В основной части может быть несколько абзацев, они должны быть связаны между собой. Можно ввести какой-либо рассказ из обычной жизни, который внесет эмоциональную окраску сочинению и подтвердит основные свойства характера героя. В

каждом абзаце надо очень тщательно подбирать слова, чтобы не отойти от темы сочинения. В заключении подводятся итог изложенного материала. Вывод тоже должен быть связан с темой и основной мыслью сочинения. Главный совет детям — больше читайте разные книги. Читая книги, вы многое узнаете, расширяете свой кругозор, обогащаете и совершенствуете свою речь.

О рассказах детей

В своих рассказах дети пишут о себе, своих родителях, бабушках и дедушках. Хорошо, что они запечатлевают, как проходит жизнь старшего поколения в тайге. Их дедушки и бабушки — последнее поколение, жизнь которых прошла в советское время.

Считаю, что сочинения детей соответствуют действительности. Что они видели, наблюдали в тайге, о том они и пишут. Содержание сочинений раскрывает тему, которую они обозначили. Главная мысль сочинений прослеживается на всех этапах работ. Выводы присутствуют.

По работам детей чувствуется, что они не в совершенстве владеют языком: язык изучают в школе. Но, поскольку они каждое лето бывают в тайге у родителей, им язык знаком, они его понимают, но затрудняются применять сложные языковые конструкции и некоторые художественные приемы.

Дорогие участники конкурса! Всем вам посоветовала бы и дальше писать о том, что вам знакомо, близко. Вы общаетесь со своими родственниками — хранителями традиционного уклада жизни эвенков, истинными носителями духовной культуры народа. Ваши родители, дедушки, бабушки — настоящие оленные жители тайги, сохранившие свою многовековую самобытную жизнь, неразрывно связанную с природой.

Больше общайтесь с взрослыми: родителями, дедушками, бабушками. Внимательно слушайте их рассказы, истории о долгой жизни, все запоминайте и записывайте.

Летом вы бываете в тайге с родителями, помогаете им или сами там работаете, вам в этом повезло. Не каждому ребенку предоставляется такая возможность — жить или бывать в тайге. Находясь в тайге, будьте наблюдательными, постарайтесь все запоминать и, конечно, у старшего поколения учитесь родному языку. Это очень важно. Всем удачи!

Клавдия Макарова,
заслуженный учитель РФ,
г. Нерюнгри

Минңи аяврив кэргэнми

Станислав Фомин,
ученик 8-го класса
МОУ «Средняя образовательная
школа-интернат имени Г.М. Василевич», с. Иенгра

Минңи гэрбив Стасик. Фамилияв Фомин. Би дьякун классту татчам. Минду дян дыгин анңани. Минду эвэ, эхэкэ, эне, ама, аки, нэкун Снежана бихи. Би нуңарватын аявуңнам. Эрэгэр нуңарватын муландяңнам. Мэр-гәдеңнэм бумуллэктын.

Эниндув аминин бихин — Яков Романович Леханов. Нуңан минңи эхэкэв. Сома ая эхэкэв. Советскай анңанилду нуңан совхозту «Золотинка» пастукит хавалдяңкин. Орорво аямат ичэтчэңкин. Кэтэ анңанилва хавалдячан. Нуңандун аят хавалналин медальва бучэтын «Заслуженный работник сельского хозяйства». Эхэкэв эткэн нян хавалдяран. Би зетчэм: эхэкэв гороё бидедэн, эдэн бумурэ.

Энев энинин — Марина Егоровна Леханова. Нуңан минңи эвэв. Нуңан нян советскаилду анңанилду эгдэнду эхэкэнун хавалдяңкин, орорво нян аят ичэтчэңкин. Нямахал хутэлвэр нодарактын, эвэв киракарва эңнэкэрвэ улидеңкин, эдэтын сэмнэ. Кэт-элвэ эңнэкэрвэ тыкэ эвэв айдыңкин, орор кэтэлдэтын. Советскай анңанилду мунду орор кэтэл биңкитын. «Советскай анңанил — тар аял анңанил бихитын!», — тыкэ эвэнкил гунивкил. Тарңахи бэел аял бичэл, аят хавалдявкил бичэл. Аял дяличил бичэл.

Минңи амав — Фомин Владимир Анатольевич. Нуңан нян эситкэн орорво аямат ичэтчэрэн. Орорво аявувки. Эткэндэлэ ичэтчэрэн. Эми орорво аяврэ, эмчэ-кие ичэттэ. Нуңандун ңинакирин бэлэтчэвкил: орорво, гогодёнол, илбэдевкил. Эхэлдук ңинакирин эвкил ңэлэрэ. Тар ая. Эхэдук ңэлэдери ңинакин — тар сома эру. Эмэвкэндеңэн.

Каникулилду би агила суруңнэм. Амаду бэлэтнэңнэм. Орорво аманун гэлэктэдеңнэрэв, бакамил — дюлавэр илбэдеңнэрэв. ңинакирвун мунду сот аят бэлэтчэвкил. Бу дюга эгдэнду диктэлвэ тэвлэңнэрэв. Ая диктэ бивки! Укумнивэ нямахалдук сириңнарав, тадук укумнидук корчикье оңнарав. Тар корчик сома алапчу девгэ! Вареньелва нян диктэлдук ириңнэрэв.

Урикитвун дагадун бира бихин. Таду бу дюганива элбэсчэңнэрэв. Ая бираду элбэсчэдэ! Оллолво нян бираду олломиңнарав.

Тар тыкэ бу эгдэнду биңнэрэв. Анңанитькин таду эхэкэ, эвэ, аминми, эне эрэгэр ороорвор аямат ичэтчэвкил. Би каникулилдуви нян ороорво аямат ичэтчэңнэм, амтылдуви бэлэтчэңнэм.

Анңанил эситкэн хуңтул одяра. Дуннэвэ старателил сукчадяра, биралва уркудяра. Орококорвун манавдяра.

Моя любимая семья

Меня зовут Фомин Стасик. Я учусь в восьмом классе. Мне четырнадцать лет. У меня есть бабушка, дедушка, мама, папа и младшая сестренка Снежана. Я их люблю, всегда их жалею и переживаю за них, когда они болеют.

Дедушка и бабушка всю свою жизнь работали пастухами-оленоводцами. Работали в советское время. Работа пастуха очень тяжёлая, ни выходных, ни праздничных дней. Даже если заболели, они работали, лишь бы сохранить поголовье оленей. Медведи, волки до сих пор давят и давят бедных оленей. А у бабушки с дедушкой нет сил с ними бороться. Мне их очень жалко. Они очень любят своих оленей. А сами олени совсем беззащитные, их спасаем только мы, люди. Бабушка и дедушка говорят: «В советское время было хорошо, хоть вертолетами волков отстреливали. А сейчас даже отраву для волков нельзя применять». Вот так и живём.

Мамин папа Яков Романович Леханов. Он мой дедушка. В советское время он работал пастухом, много трудился, чтобы сохранить оленей. Его в то время за хорошую работу наградили медалью «Заслуженный работник сельского хозяйства Республики Саха (Якутия)». Дедушка до сих пор работает. Я очень хочу, чтобы он не болел и долго жил.

Мама моей мамы, моя бабушка — Марина Егоровна. Она всю жизнь работала рядом с дедушкой, тоже была оленеводом. Хорошо смотрела за оленями. Если важенка бросит олененка, бывает и такое, бабушка маленьких оленят кормила, чтобы они не пропали. Много оленят спасла бабушка, и поэтому оленей у нас становилось больше.

Мой папа — Фомин Владимир Анатольевич. Он тоже работает в тайге, стережет оленей. Если бы не любил свою работу,

не любил оленей, он бы оставался в поселке. Ходить за оленями ему помогают наши собаки, они помогают отцу находить их в тайге и своим лаем пригоняют к стойбищу. В тайге собака лучший друг и помощник.

На каникулах я уезжаю в тайгу. Там всегда родителям помогаю. Каждый день ходим с папой искать по тайге оленей, находим и пригоняем домой, к стойбищу. Нам помогают гнать наши собаки. Маме помогаю ягоду собирать, варенье делаем на зиму, помогаю важенок доить, из молока утром корчик едим. Ах, какая вкуснятина! Еще мы летом любим на речке ловить рыбу и купаться.

Сейчас совсем другие времена настали, не как в советское время. Там, где мы стояли стойбищем прошлым летом, сейчас работают старатели: земля изрыта, речка обмелела, вода в ней стала желтой. Оленей становится меньше и меньше.

Минци эхэкэв

Константинова Каролина,
ученица 5-го класса
МОУ «Средняя образовательная
школа-интернат имени Г.М. Василевич», с. Иенгра

Минци гэрбив Каролина. Фамилияв Константинова. Би тунца классту татчам. Минду дян умукэн анңани. Минду энев Мария Валерьевна бихин. Нуңан аичимни. Бихин нэкунми Елизавета, нуңандун дюр анңани. Куңакады иргикитлэ нэнэктэдерэн. Таду куңакар эвидевкил, силувкил, тадук адевкил. Эне айкитту хавалдяран. Уколилва одявки, хуелвэ унядявки. Нуңан мунду эмукин, аминмун сэмчэ. Би сомат мэргэдем. Тар эру — амина ачин.

Аминмун аминин совхозту хавалдяңкин, ороорво карайдяңкин. Тар ороорво государственнаил бихитын. Тадук умун тыхинча егин няма егиндяр анңанилду эхэкэвун общинава ничэн. Эткэндэлэ нуңан общинаду хавалдяран. Ороорво ичэтчэрэн. Дюга бу нуңандулан суруңнэрэв. Эгдэнду бу киракарва, гудейкэрвэ эңнэкервэ ухикэрди уиңнэрэв, тар тыкэ уиңнэрэв — эңнэкер тататын, эдэтын суңнара.

Эхэкэду җинакинин бихин. Гэрбин тар җинакинин «Стрелка». Илмакта хунаткан. Илмакта бинэ эхэдук эвки нэлэрэ. Дюга мундулэ долбо эхэ эмэчэн. Бу бутуннул нэлэлчэвун. Сурдаке! Стрелка гоголлон. Эхэвэ тыкин ахаллан, ахаран-дат.

Эхэкэвун, бэрви гакса, Стрелканун агила сурурэн. Бу долдырав пэктырудеривэн. Эхэвэ бокончол. Тар тыкэ. Таргачин тар җинакин Стрелка!

Орорво ичэтчэми — сома ургэ хава. Орор тыкин агила сурувкил. Гэлэктэдеми орорво — со ургэ эхэкэдув. Тар эрэй. Кэтэ сэнэ сурувки. Бээл агиду бумуденэл-кэт хавалдявкил! Эдяңас? Орорво этэнни эмэнэ. Эхэкэви би аявуңнам. Сагдыва муландяңнам. Нуңан бутуннуви инми хавалдячан. Сагдандалави хавалдяран. Орорин эткэндэлэ бидерэ.

Нонон ая биңкин. Вертолётылди бэлэтчэңкитын иргичилвэ пэктырудэ. Эткэн эвкил бэлэттэ. Иргичил кэтэлчэл! Сурдакел очал!

Нонон аял аңанил бичэтын! Бээл нян аял бичэтын! Муланматчавкил мэнмэрвэр бичэтын. Эткэн тар эдыра?

Мой дедушка

Моя фамилия Константинова, имя мое Каролина. Я учусь в пятом классе. У меня есть лучший дедушка, которого я люблю. Он самый упорный человек. Почему? Он пока оленей не найдет, к своей палатке не идет. Совсем не устает! Он говорит, что у него советское упорство. Говорит, что оленей надо обязательно найти, иначе они далеко уйдут, тогда их волки, медведи могут совсем в другую сторону отогнать. Пусть около дома находятся, так спокойнее. Думаю, что у него это с советских времен — жить с чистой совестью. Он всех оленей жалеет: лечит им рога, ноги мажет, чтобы не хромали, оленят спасает, которых маточки бросили, их кормит сухим молоком. И эти оленята всюду за ним ходят, ждут его, когда он ищет их мам. Хорхают, зовут, ждут.

Летом помогаем дедушке: оленят привязываем, чтобы смиренными стали, чтобы не бодались, когда станут большими, ведь дедушка уже старенький и ему с ними нелегко. У него есть собачка по кличке Стрелка. Молодая. Однажды ночью пришел медведь, так она как начала лаять. Дедушка выстрелил, тот испугался и убежал. Дед со Стрелкой по следу пошли, догнали медведя.

Я дедулю люблю и жалею. Пусть всегда живет. Мы же в тайгу летом приезжаем, и он нам очень нужен.

Дёромовчо гагдули

Бастырова Алина,
ученица 11-го класса
ГБОУ РС(Я) «Экспериментальная школа-интернат
Арктика»,
г. Нерюнгри

Нимҕакады агиду со гудей амут бичэн. Тырганитыкин, элэкэс сигун урэ чагидалан бурудерэкин, тар амуттула дэгил эмэвил бичэл. Тарил бичэтын гагил. Эрил аятмарил дэгил, му оёлин дочадянал, гудеил асаткарди

овкил бичэл.

Долбонива нуңартын икэдевил, сэгэдевил. Тыматнэ нян гагилди овкил, тадук дюлавэр, урэ чагидалан, мучувкил. Дюдутын нуңарватын аявритын аминтын алатчэвки.

Умнээн хоктоли дюлавэр ңэнэденэл, ичэрэ, гэлун бэйңэ гагвэ дявагладяча. Нуңартын ңэлэллэ, дюлавэр мучура. Аминтын асаткарвэ тыматнэ тар амуттула эчэн тынэ. Нуңартын аминмар эчэтын долчатта.

Тыматнэ, гагил дюлавэр мучудярактын, тар гэлун бэйңэ, нуңартыкитын хэтэкэнэн. Никучатканма асатканмэ дяваран, мэнтыкиви суруврэн.

Егин гагил Дулин бугала дэгиллэ, илмактава Сониңма гэлэк-тэнэрэ, бэлэттэн, асатканмэ бакадан.

Городу, гороёду илмактава Сониңма бакара, тар Сониң нуңардутын бэлэттэн.

Тар Сониңма гагил дэгтылэлдувэр тэгэврэ, дэгиллэ. Илан долбонива, инэңивэ-дэ гэлунмэ бэйңэвэ гэлэктэчэтын. Тадук нуңартын пещерава бакара. Таду клетка бичэн, тар клеткаду асаткан бидечэн. Сониң гагилду гунэн:

— Пещерала дэгилкэллу. Таду химамаэт асаткарди одавэр.

Гагил дэгиллэ, уркэвэ ниглэдечэтын, ниглэдечэтын, эчэтын нирэ. Асаткар химат гагалди хуңтуврэ, тадук пещера долан дэ-гиллэ, ключэвэ горогуду акитту бакара, уркэвэ нирэ. Тадук Сониң гэлун бэйңэнун ңорчамачилла. Горово кухимэтчэчэтын. Сониң гэлун бэйңэвэ давдыран-дат. Тыкэ асаткар мэнңивэр никучаткан-мар нэкунмэр айчатын. Дюлавэр упкатыл, урунденэл, мучура.

Про похищенную лебедь

В сказочном лесу было красивое озеро. Каждый день, когда за горы уходило солнце, на то озеро прилетали птицы, и это были лебеди. Эти прекраснейшие птицы летали над водой и превращались в красивых девушек.

Всю ночь они танцевали и пели. А на следующий день заново превращались в лебедей и улетали за далекие горы, домой. Дома их ждал любимый отец.

Однажды, возвращаясь в родной дом, увидели, как дикий зверь лебедь терзает. Они испугались и быстро домой полетели. Отец на следующий день их на то озеро не пустил. Они отца не послушали и полетели.

На следующий день, когда лебеди возвращались домой, тот дикий зверь на них напал. Самую младшую сестренку поймал и к себе увез.

Девять лебедей по Срединной земле полетели искать молодого богатыря, чтобы попросить его помочь найти сестренку.

Далеко-далеко молодого богатыря Сонинга нашли и попросили лебеди его, чтобы Сонинг им помог.

Посадили Сонинга на свои спины и полетели. Три ночи, три дня дикого зверя Сонинг искал. Нашел он пещеру, где в клетке сидела девушка. Сонинг лебедям сказал: «Летите в пещеру. Там быстро превратитесь в девушек».

Лебеди полетели к пещере, превратились в девушек, но не смогли открыть дверь. Девушки вновь превратились в лебедей, взлетели и сверху внутрь пещеры залетели. В дальней комнате нашли ключ и открыли дверь. Зашел Сонинг в пещеру и стал драться с диким зверем. Долго длилась их борьба, но все же Сонинг одолел противника и освободил девушку. Лебеди-девушки поблагодарили Сонинга за спасение младшей сестрѐнки.

И вернулись домой все счастливые.

Минңи эхэкэв

Каргаполова Ольга,
ученица 9-го класса
МОУ «Гимназия №1 имени С.С. Каримовой»,
г. Нерюнгри

Таткит этэвчэлэн, энтылвун сонкан бегаду мунэвэ эгдэнтыхи сурувчэтын. Бу надан асаткар бичэвун, тадук умун омоло бичэн. Стадодувун мунэвэ тэгэл алатчачатын, эхэкэв нян алатчачан. Стадодув упкат бәэл этэечимнил бичэтын. Инэңитыхин этэечимнил ороорво онидячатын, бу дюдувар эхэкэнун бидечэвун. Эхэкэду халганин энудечэн, нуңан доколотчочон.

Эхэкэдувэр бу бэлэчиңкивун, муе эмувуңкивун, гаралва тавдяңкивун, самңирва илатчаңкивун, сәктэлэдеңкивун. Со ая эгдэнду бичэн. Эхэкэвун-кэ тупае, аладия-да сот аят оңкин, девгәе ириңкин. Тадук, он девгәлэ иридэ, мунэвэ алагудяңкин. Сот аят мунэвэ улиңкин. Аивуксал, бу авландула туксасиниңкивун. Долбодолон таду эвидеңкивун.

Умнэкэн, упкатыл этэечимнил ороорво оноро. Бу эхэкэнун эмэнмурэв. Тулилэ неңдэлэ бичэн, дылача сот нямалгидячан. Эхэкэ тулилэ печиду колобое одячан. Дагадувун со сиги бичэн, эхэкэв мунду гундечэн: «Энэл дюдуквар горолло». Бу дюдувар эвидечэвун. Умнэт эвидерэквун, эхэкэв экунма-ка тәпкәсинэн. Бу тәпкәндук сот олонов, химат дюдуквар эхэкәлэ туксарав, нуңандукин ханңурав: «Экун оран? Эда тәпкәденни?» Эхэкэвун мунду гунчэн: «Химат, химат пәктырәвунмэв эмувкәллу, тар сигиду экун-ка нәнәктәдерэн». Омологичанмун химат туксаран, пәктырәвунмэ эмуврэн, эхэкэду бурэн. Эхэкэв умнэт угиски ходарэн. Тадук мунду гунэн: «Гороло умукир экәллу дюдуквар сурурэ, бәйңәл нәнәктәдерэ».

Эхэкэв урәду инэңитыхин гулувун дагадун тәгәтчәнә, мунду эвәдылвэ улгурилвэ, нимңакарва-да улгучәндеңкин. Минңи эхэкэв кәтә самәлкилва саңкин, тәли улгучәндеңкин.

Эхэкэвун муннун эвәдыт-нун турәтчәңкин. Нуңан лучадыт окин-да эңкин турәттә. Сот аят эвәдывэ турәнмә саңкин.

Анңанитыхин эхэкэвун эгдэнду индеңкин, тугә бәелнун улу-

мидеңкин, бэюктэдеңкин. Бикиттула эңкин эмэктэрэ, бикитту нуңандун эру биңкин. Машиналва, телевизорва дэмэриңтэңкин, эгдэнду-кэ аямама нуңандун биңкин.

Умнэкэн мучун бегаду би эхэкэнун ороорво угучакилди оночовун. Со няма инэңи бичэн, дылача нямалгидячан. Эхэкэв нёрадячан, би амардун нэнэдечэв. Тар нирэ дагадун эхэкэв ороорво ичэрэн, минду гунэн: «Аямат ичэткэл, экур тар, ороор-гу, бэюр-гу?»

Би ичэчим, ичэчим, гуниим: «Бэюр, эсалтын хэгдыкур, секартын ачир! Химат пэктырукэл!» Эхэкэв пэктырэвунми химат тэвурэн. Тэвудерэкин, тар бэюр мунэвэ ичэрэ, часки хуктыллэ. Бу угучакилдивар нэнэрэв. Тар бэюрвэ ге нирэду бакарав, сивэктэвэ оңкодёчолво. Дагамарав, аямамат ичэхинэв, тар бэюр, эчэл бэюр бирэ, тар ороор бичэтын. Эхэкэв турукэруктук турукэт ороорво улирэн. Тар ороор митңи ге эхэкэвун ороортын бичэтын.

Тар тадук, эхэкэ минду гунчэн: «Сот аямамат ороорво адулакал, гунмучэдеңэс бэюр, тариңис орон бидеңэн. Эгдэнду биденэ, аракукан нэнэдекэл, сэрэнчэнэ». Тыкэ минэвэ эхэкэв кэтэду алагудяңкин.

Эситкэн эхэкэви дёнилицнам, меванми мэргэливки.

Мой дедушка

Помню в детстве весной, когда начинались каникулы, в мае месяце мы всегда уезжали в тайгу к родителям-оленоводам. Этим летом нас, школьников, повезли в тайгу на вездеходе. Нас было семь девочек и один мальчик. В стойбище нас ждали родные. И еще нас ждал наш дедушка. Каждый день оленеводы ходили за оленями, а нас не брали, потому что в тайге ходили хищники. Тогда у дедушки болела нога, и мы оставались с ним. Ходили за сэктэ (ветки лиственницы), разводили дымокуры, ходили за водой и за дровами. А дедушка делал хлеб, готовил еду, жарил олады, нас кормил. Наевшись, мы бегали, играли.

Однажды, когда все пастухи ушли за оленями, мы остались с дедушкой. На улице ярко светило солнышко, было тепло. Дедушка на улицу вынес печку и начал делать хлеб, а мы играли в палатке. Возле наших палаток был густой кустарник. И вот, когда мы играли в палатке, вдруг дедушка что-то крикнул, мы все испугались, выбежали и спросили: «Что случилось?». А дедушка нам сказал: «Быстро, быстро принесите ружьё! Там в кустах кто-то ходит!». И наш единственный мальчик быстро забежал

в палатку и вынес дедушкин СКС, дал его дедушке. Прозвучал один выстрел. Дедушка нам сказал, чтобы мы далеко в лес не ходили, потому что в лесу ходит хозяин тайги.

Круглый год наш дедушка жил в тайге, в поселок совсем не выезжал. В поселке ему было очень скучно, приезжал только за продуктами и сразу же обратно уезжал. Зимой с родными кочевал, охотился.

Однажды в июне месяце мы с дедушкой верхом на оленях поехали в тайгу за оленями. Была хорошая погода, солнце пригревало. Дедушка шел впереди, я за ним. Вдруг он увидел оленей и говорит мне: «Хорошенько посмотри, это наши олени или дикие?».

Я посмотрела и говорю: «Это дикие олени. Глаза большие, метки на ушах нет! Быстрее стреляй!». Дедушка быстро вскинул ружье. В это время олени нас увидели и поскакали в сторону. Мы дальше поехали. Через некоторое время опять их увидели. Они спокойно ели траву. Подъехали к ним, вгляделись. Оказалось, это домашние олени. Дедушка из мешочка достал соль и покормил их. Это были олени другого нашего дедушки.

Мой дед мне тогда сказал: «Будь наблюдательной, научись отличать домашнего оленя от дикого. Живя в тайге, надо быть осмотрительным, сначала хорошо подумай, а потом делай!»

Дедушки давно нет с нами. Когда вспоминаю дедушку, очень грустно становится на сердце. Он меня многому научил, рассказывал приметы и заповеди нашего народа. От дедушки я узнала навыки традиционной охоты и, главное, научилась говорить на эвенкийском языке.

Эне агиды хаван

*Ханхараева Александра,
ученица 7-го класса
МОУ «Средняя образовательная
школа-интернат имени Г.М. Василевич»,
с. Иенгра*

Минңи энинми эгдэнду индерэн. Таду хавалдыран. Эситкэн би улгучэндеңэм, экудыва хавава энинми эгдэнду овки. Эне эрэгэр эрдэ тэгэвки, печива илавки, чаникилва печилэ тэвувки. Девгэлвэ хэкулгивки, бутун-

нулвэ уливки. Тадук нуңан муе биракандук мулинэвки. Мувэ хэкулгиксэ, тэткэлвэ силкилилки, улапкур тэткэлвэ, тулилэ олгодотын, локовки.

Эне инэңитыкин девгэлвэ иридевки. Тупалва, дихиливкэлвэ одявки. Оночово амава алатчавки. Тадук нуңан охалва, нанналва тэлэлилки. Тар охал, наннал-да олгодёвкил. Олгороктын, охалва, нанналва-да ут удэвки, тадук мут улавки. Тарилва тадук чучунди чучулёлилки. Нюливунду нюлдевки, нялбургадатын, монңилилки.

Тара этэми, охалва, нанналва-да нючилилки (дымокурит). Тыкэ нючивкил тарилва, иксарил бидэтын.

Тадук тар охалдук энинми унталва уллидевки. Нанналдук мукукэлвэ уллилки.

Инэң эне куреду ирэкэтлдулэ турукэе уңкувки. Орор эмэллэктын, эне тарилва мамкадявки, эридевки, курела идэтын, турукэвэ чивулдатын. Орор курела ивкил, турукэвэ чивдявкил.

Минңи энев ая этэчимни. Нуңан аманун орорво оновки, илбэвки. Тадук аманун орорво, эңнэкэрвэ-дэ дяватывкил. Дю дагадун тарилва уивкил. Тэли эне нямахалва сирилилки, ама нуңандун бэлэтчэвки: нямива дявучадявки, эдэн суңнара.

Энинми тэткэлвэ саңанадявки, аят онёдёвки, улгэдевки. Эгдэнду энеду хаван сома кэтэ.

Мамина таежная работа

Моя мама живет в тайге. Там же и работает. Я сейчас расскажу про мамину работу. Мама всегда рано встает: топит печку, ставит чайник, подогревает еду и всех кормит. С утра натаскает воды из речки, подогреет ее и начинает стирать белье, одежду.

Мама каждый день готовит еду, стряпает хлеб. Одним из основных занятий мамы считается выделка шкур таежных зверей. Шкуры и камуса натягивает на распялку, чтобы высохли. Когда высохнут, она их начинает скоблить скребком. Потом замачивает специальным раствором и оставляет на некоторое время. Затем другим скребком-чучунди убирает жидкость. Когда шкуры чуть-чуть подсохнут, мама начинает их мять руками, чтобы они стали мягкими. Затем в специальном приспособлении шкуры надо дымокурить, чтобы были прочными. И только после всего этого можно начинать выкраивать шубы-мукукэ для взрослых, унты, шапки и шить. И все это время мама ждет папу, кото-

рый пошел искать оленей. Когда она услышит издалека звон колокольчиков, она открывает изгородь-куре, вокруг деревьев насыпает соль (олени любят соль), берет турукэрук-мешочек с солью, идет навстречу бегущим к стойбищу оленям и громко зовет их: «Мок-мок-мок!». Если выдастся свободное время, мама штопает, вяжет, шьет украшения.

Ама агиды хаван

Ама нян эрдэ тэгэвки. Силувки. Тэткэлви тэтывки. Сукэви гавки, моланавки. Эгдэнду мова токтодёвки, тыкивувки. Тар ургэкур молва дюлави ңалдявки, дю дагадун нодавки. Молва худявки, чуркалва ивэдевки. Тадук тар молва умивдявки, хадылва дюла ивувки, кувадявки, печиви илаливки.

Дэпиксэ, нэмэви ңалихинивки, озорви гэлэктэнэвки. Гэлэктэденэ, удыктадявки, баками, тар удылитын сурувки. Ңэнэденэ, долчатчавки, иду озор. Эгдэндули гиркуна ңэнэдеми со ургэ, дэрми — дэрумкивки, тадук нян ңэнэдевки.

Нэхилэ озорво бакавки, угучакви дявавки, нэмэлэвки. Угучадяна, озорви дюлави илбэливки. Урикутту озорво курелэ ивкэнивки.

Аминми ая бултамни, бэюрвэ, токилва бултадявки. Дюга олломидявки, сыргалва одявки. Кэтэлвэ эматаналва хавалва одявки. Таргачин аминми хаван.

Папина таежная работа

У моего папы тоже много работы в тайге. Встав рано утром, он пьет чай, затем берет топор и идет заготавливать дрова. Топором рубит деревья, валит их, обтесывает и несет домой. Затем пилит на чурки и раскалывает их топором на поленья. Поленья аккуратно складывает поленницей. Охапку поленьев заносит домой для растопки печки. Затем, попив горячий чай, папа идет искать оленей. Обязательно берет с собой седло для своего оленя. Сначала он ищет свежие оленины следы и идет по ним. Так он может долго идти. Идет и прислушивается, не раздается ли где звон колокольчиков на шеях оленей. Идет, а если устал, чуть-чуть отдохнет и опять идет по следам. Наконец, находит стадо. Сначала ловит своего седового оленя, навьючивает на него седло и гонит всех оленей к стойбищу.

Кроме работы оленеводом папа в тайге охотится на диких

олений, лосей, дичь. Этим мы и кормимся. Папа — добытчик. Летом, кроме оленеводческой работы, рыбу ловит, плетет сети, мауты, изготавливает нарты и многое-многое другое. Вот, такой вот он человек!

Минци гиркив — орон

Орон — тар аяргума агиды бэйцэ. Орон дүлэргүмэ бэйцэ минци индув. Эда оронмо би аявуңнам? Нуңан ая хэгды гирки. Иду-дэ бэлэдевки. Эвки атагастара. Этэн минэвэ иду-дэ эмэнэ.

Би агила урунденэ суруңнэм. Таду бидерэ орорви: угуча-килви, нямахалви, чонокулви, эвкэрви. Бу, нулгилмил, тэргэлвэр орорду инивуңнэрэв. Ургэлвэ инилвэ сирулду инивуңнэрэв, гилвэ — нямилду.

Дюга би нян агила сурурив. Умнэ би тэгэлтэнэ мелим. Бээл орорво илбэдечэтын. Би химакунди тэткэлви тэтым. Тулиски юмэлдом. Туксана курелэ эмэм. Орор курелэ идеёчивкил. Бутуннул ирэ. Би нямиви гэлэктэлим. Нянив гэрбин Багдарикан. Эчэв бакара! Соңольёчим! Нянив балдыңат бихин.

Дюлави сурум. Дённа, дённа соңодёёчиңнам! Эвэ дюла ирэн, ханңуллан: «Эда соңодённи?» Би нуңандун гуним: «Нянив ачин». Эвэ гунэн: «Эхэкэс нянивас элгэнэ эмуврив. Ая, ирас дуннэду уйрин». Би химакунди туксана тулиски юмэлчэм! Бакамалдом! Малу чагидадун уючэдерэн. Би дагамам! Нянив миндулэ ичэхинэн, гундеригэчин: «Би иникин бихим, ая бидян». Би дагадун илгимадяна гунчэдеңнэн: «Эрэгэр ая бигин! Иргичил, эхэл, эрул бээл эктын сунэвэ атагастара, эктын ахактара».

Би дюлави эмэм. Аямат силюм. Тулиски эвинэм. Тар тыкэ эвиденэ, нян дёним нямиви! Химакунди туксана эмэмэлчэм! Арай нянив кираканма, багдариканма, гудейкэнмэ эңнэкэнмэ балдыча! Би сомат уруним! Инэңинмэн сома аяргума инэңи! Сигун гарпалин минэвэ нямалгидяритын, кумнудеритын! Буга инемухинчэдерин! Чивкачар аяргумалва икэрвэр икэдеритын! Би урундеёчиңнэм! Эвэлэ туксам, гуним! Эвэ юмэлчэрэн, ичэрэн, нян урунъёттон! Бугаду серун ичэвуллэн! Бу эвэнун, урунденэл, хэкиллэв, балдывча нямукундули икэллэв! Бу сот урундечэвун! Хунаткан! Хунаткан! Гиркив одян! Дылканми угиривки, нян тыкивувки. Демулчэ! Укумнивэ укуллэн! Кэ, тар сома ая! Хэгдылдян!

Би инэңивэ хэктыв! Икэрив, сатана — энэ! Тар сома ая орочи бими! Би дялдуви гунчэдем: «Орор гороё-гороё бидектын!

Эктын бумурэ! Кэтэлдектын! Бэйңэл дарили ңэнэктэдектын!
Эңнэкэнми би гэрбириг Урун, лучадыт гунми — Радость.

Мой друг — олень

Меня зовут Александра Ханхараева. Мне тринадцать лет, учусь в седьмом классе. Как-то раз мы поехали в тайгу, когда еще отел не закончился.

Однажды я проснулась оттого, что гнали оленей к палаткам. Некоторые олени не хотели заходить в куре (изгородь), в сторону уходили, кто-то их догонял, обратно отправлял. Вроде, все олени зашли.

Все начали смотреть, все ли олени пришли. И я тоже начала искать глазами свою важенку. Но к своему удивлению, я не смогла ее найти! Я с волнением смотрела на всех важенок, но среди них ее не было! Я в отчаянии побежала домой, слезы душили меня, лезли всякие темные мысли, я мысленно ругала всех волков, а медведей не ругала, говорят же, нельзя про них ничего плохого говорить. Только волков и браконьеров ругала, потому что именно на них распространялся мой гнев. Слышу, бабушка спрашивает: «Плачешь что ли?». А у меня опять слезы, ничего сказать не могу. Еле успокоилась и объяснила причину своих слез. А бабушка спокойно сказала: «Так деда утром еще ее привел за уздечку. Он ее где-то нашел, все боялся, как бы не родила где-нибудь. Все боялся зверей, которые могут напасть. И привязал ее на чистом месте, вон видишь?». Я мигом рядом оказалась! Я так радовалась, глядя на нее! Она посмотрела на меня, будто бы что-то хотела сказать. А я бегом побежала домой, схватила соль, хлеб, печенье и назад, все это выложила перед ней. Она все обнюхала и начала есть хлеб. Потом бабушка меня позвала, мы с ней пошли за водой. После обеда пошла играть, заигралась и забыла про свою важенку. Вспомнила! Вмиг около нее оказалась! Ой, а она не одна! Рядом лежал комочек! И смотрел на меня испуганными глазами. Чуть от него отошла. Я так была счастлива! На небе появилась красивая радуга! Самые красивые птички пели свои песни! А солнышко так ласково улыбалось! Тепло-тепло было на душе! И я плясала, как могла! В воздухе слышалась очень красивая музыка! Все смотрели на меня и радовались! А я все плясала и плясала от счастья! Олененка так и назвала — Радость.

МЭТ УЙЛООЛ АЖУУЛЭ ШУРУЛЭЛЭК

Работы на языке лесных юкагиров

Юкагиры — один из коренных малочисленных народов Севера. Различают две локальные этнолингвистические группы юкагиров: лесные (самоназвание — *одул*) и тундренные (самоназвание — *вадул*). Они компактно проживают в селе Нелемное Верхнеколымского района и в селе Андрюшкино Нижнеколымского района Республики Саха (Якутия). Эти две группы юкагиров существенно отличаются друг от друга по языку, традиционному укладу жизни, особенностям материальной и духовной культуры.

Юкагирский язык внесен в Атлас языков мира, ЮНЕСКО и Красную книгу языков народов России, находящихся на грани исчезновения. В данное время юкагирский язык относят к палеоазиатской группе языков, однако вопрос о его происхождении до сих пор остается открытым, так как недостаточно исследован. Язык лесных юкагиров в силу сложившихся обстоятельств считается наименее изученным в отличие от тундренного юкагирского языка.

В селе Нелемное работает Нелемнинская средняя общеобразовательная школа, которая с гордостью носит имя своего выдающегося земляка Николая Ивановича Спиридонова-Тэки Одулока, первого ученого из числа коренных малочисленных народов Севера, первого юкагирского писателя, автора знаменитой повести «Жизнь Имтеургина-старшего». В школе ведется активная работа по сохранению исчезающего юкагирского языка и культуры. Ребята изучают родной юкагирский язык и литературное чтение на нем, посещают кружки этнокультурной направленности: «Ярхада-на» (фольклорный кружок), «Чэнчэ одул ажуу» (Занимательный юкагирский язык), киностудию «Одунфильм» и занятия с мастерами прикладного искусства и охотничьих промыслов.

Развитие речи учащихся — обязательная часть школьного курса юкагирского языка. Один из способов развития речи — это написание сочинений разных видов. Общеизвестно, что обучение сочинению — в числе актуальных вопросов образо-

вания. Написание сочинений учит упорядочивать и правильно излагать свои мысли, способствует обогащению лексического запаса, формированию грамотности, развивает творческие способности. Сочинение позволяет автору отобразить окружающий мир сквозь призму своего внутреннего мира, выразить свое отношение к каким-то проблемам.

Мы хотим познакомить вас с сочинениями учащихся Нелемнинской школы, которые были написаны в рамках Республиканского конкурса по сочинению произведения и статей «Культурное наследие — богатство народа», приуроченного к 100-летию ЯАССР, для молодежи и школьников с 4 по 11 классы. Здесь представлены работы Вячеслава Солнцева (7 класс), Софии Андрющенко (7 класс), Алисы Шалугиной (6 класс) и Вероники Ларионовой (6 класс). Две сказки о тотемных животных одулов — Зайце-Чолборо и о шаманской птице Сове-Мошолупкаа, а также два рассказа-описания о традиционном укладе жизни в селе Нелемное и о Николае Ивановиче Спиридонове-Тэки Одулоке, достижениями которого гордятся все юкагиры.

В своих этимологических сказках ребята выражают собственное мнение о происхождении особенностей повадок животных и птиц. При написании творческих работ дети учатся мыслить, анализировать, сопоставлять, делать умозаключения, что способствует развитию речи и словесно-логического мышления, умению тонко чувствовать и понимать родной язык.

Сочинения написаны лексически грамотно. В текстах у ребят используются простые и сложные предложения, используются слова, обладающие разными оттенками значений в переводе на русский язык. Грубых орфографических ошибок нет. Пунктуационная грамотность соблюдена в полной мере. В небольших по объему рассказах ребят отражено духовное богатство юкагирского народа, его традиционное мировоззрение. Это проба пера детей, не носителей родного языка, но старающихся его изучить и писать на нем свои первые сочинения и сказки. Произведения, написанные на одульском языке, будут интересны для всех, кто заинтересован в изучении юкагирского лесного языка.

Любовь Демина,

поэтесса, прозаик, переводчица,

Алёна Миронова,

учитель юкагирского языка

МКОУ «Нелемнинская СОШ

имени Н.И. Спиридонова-Тэки Одулока»,

Верхнеколымский улус

Ходит кедиэл чолгороплэ лэйнум таасилэ ходит титтэл түдэгэлэ иниинуна

Солнцев Вячеслав,
ученик 7-го класса
МКОУ «Нелемнинская СОШ
имени Н.И. Спиридонова-Тэки Одулока»

Тудаа кедиэл омоольэл. Түдэл чолгороплэк эл лэйнумлэ. Чолгоропул түдэгэлэ чэньиинга, түдэл йонгоньэт кудэй. Иркидьэ кедиэл иркин чолгорогэлэ иидиэльэлум, лэйльэлум. Тамун анураальэлум, чуулэк чонись. Тан параагэт кедиэл чолгороплэ лэйнум, титтэл түдэгэлэиниинуна. Чиздьэмэ чолборо пойней, пугэмэ шөйбэй.

Почему волк зайцев ест и почему они его боятся

Раньше волк хорошим был. Зайцев он не ел. Зайцы над ним смеялись и он стал сердитым. Однажды волк одного зайца поймал, съел. Это ему понравилось, мясо вкусное. С тех пор волк зайцев ест, они его боятся. Зимой заяц белеет, а летом сереет.

Мит поселок Нелемнэй

Андрющенко София,
ученица 7-го класса
МКОУ «Нелемнинской СОШ
имени Н.И. Спиридонова-Тэки Одулока»

Мит поселок Нелемное оҕоой пүдэнмиэдьэ чоҕосьо будиэ Чахаадан унун архаа. Тии иильсьэ лэбиэ, поселок өнмиэдиэпэлэ йөмгориит оҕоой. Лигэйоонпэ пундуунуна, титүөн йалмэшки миэстэ. Чуэльоол модопэдэйлэ чомоодьэ оожии мэйнульэлум, тии оожии эл мэйну. Чахаадан — мэт эмэй, миткэлэ лэгитиэнум. Одулпэ түдэл поста-

абиинуна, тудэл титтин хамиедьэгэн монут. Чахаадан унунгэлэ шоромопул йахтэриинуна, омосьэ ажуук шурулэшнилэ. Унун шэльгэйдөөнэ, титтэл унун лэгитиэнунна, оожиинин пэйжиинуна лудун пондэпул, королькиипэ, чөнчэ лэгул. Таасилэ моннуни:

«Оожид-эмэй, митин лэгул кэйк,
Тэт будиэн митул омось эйрэш!»

Мит Нелемное йукоой, атахун сто шоромопул оотэй, нингэйэ национальностьпэлэк модонил.

Куөйпэпул — хангичэпул чуюльэд омниигэт нумэгэ иись элпэнуни, чуетэ йообии эйриэнунни: промышльайнуна, анил иксиннунилэ. Титтэл чуюльэд омнии миибэптэйлэ чумут лэйдиина.

Ньаадэмэ паайпэпул шахальашнуна одун лэбэйдиигэлэ, кэйлэбэйдиилэ, чолборон лэбэйдиилэ, аранпаайэ. Анилгэт йукэлэ аанунилэ, хаарпэлэк кэрлэшнунилэ.

Пугэмэ Нелемнэйгэ одун праздник «Шахадьибэ» оонуй. Одулпэ кишэнунна нэмдик титтэл лэйдинилэ национальнэй культурэгэ. Паайпэпул кишэнунна титтэ чэкчильгэлэ: одун лэгулгэлэ, ньиэргэлэ. Куөйпэпул кишэнунна ходо лосил пиэдэтин, шаашиипэ эгэтэстын, омось пэйжидин болас, пөлбиэлгэн мэ-нмэндьидин таасилэ эйэлэ омось айинудин. Таат одулпэ чумут шахальаанульэлни, йахтаанульэлни, йөмгиэнуйэ лондоле «Лондо» лондаанульэлни.

Мит анурэ уйлоол лэбиэ. Мит Нелемнэй — чиек омосьэ поселкэ! Мит киэйэ нигийоодьэ уйл оюой: поньяаштин одун ажуу, культура, чумут иркиллээн мит аатэй!

Наш посёлок Нелемное

Наш поселок Нелемное стоит на высоком берегу реки Чахаадан. Здесь красивая земля, поселок стоит окруженный лиственными. Старые люди говорят, что это третье место поселения. Прежние места большая вода брала, здесь вода не берет. Чахаадан — моя мать, она нас кормит. Юкагиры её благословляют, чтобы она им помогала. Чахаадан реку люди воспевают, хорошие слова о ней пишут. Когда река вскрывается, они реку кормят, бросают в воду копейки, бусы, вкусную еду. При этом говорят:

«Мать — вода, нам еду давай, по твоим водам нас хорошо води!»

Наше Нелемное маленькое, двести человек будет, много национальностей живут.

Мужчины-охотники дома долго не сидят, на охоту ходят, промышляют, рыбу ловят. Они род свой помнят, чтят.

Осенью женщины собирают голубику, бруснику, смородину, грибы. Из рыбы юколу делают, шкурки животных мнут.

Летом в Нелемном отмечаем юкагирский праздник «Шахаджибэ». Юкагиры показывают свои знания по национальной культуре. Женщины показывают свое мастерство в еде, одежде. Мужчины показывают как развести костер, поставить петли, как далеко забросить груз, как бегать по кочкам и стрелять из лука. Так юкагиры вместе собираются, поют, танцуют круговой танец «Лондо».

Я люблю мою родную землю. Мое Нелемное — самый хороший поселок!

Перед нами стоят нелегкие задачи: сохранить юкагирский язык, культуру, все вместе мы всё это сделаем!

Николай Иванович Спиридонов-Тэки Одулок

Шалугина Алиса,
*ученица 6-го класса,
МКОУ «Нелемнинская СОШ
имени Н.И. Спиридонова-Тэки Одулока»*

Николай Иванович Спиридонов-Тэки Одулок — кизэйоол одун шурулэшнулбэн, одун ученойэк, мит лэбиэгэ уйсьоодэк.

Тудэл уйсь иркин тысяча куниркильдьюол сто малбалмэштэ ньэмомлбилгэ Чахадан унунгэ поселок Нелемнэй архаа. Тудэл эсьи-эги Атыляхан Ипполун ньууньэй, тудэл Чолбород омогэт льэл. Йукоодьэ Тэки Одулок тэньэйэ шоромопулгэ уйнаайоодэк. Таасилэ тудэл Ленинградскэй университеткэ лэддэн омопэлэ кисийоодэк. Таа кисьиэлуодьэ шоромок кудэй. Тэки Одулок Чукоткагэ модольэл, таа райком партиягэ секретарэ уйнаайоодэк.

Николай Иванович атахун книгаплэ шурулэшум «Чэйлисыэ Лэдудэгэ», «Чомуол Имтеургин модолги».

Нелемнэй эрдьюол кисиэнубэ Николай Иванович Спиридонов-Тэки Одулок ньууньэй. Школа кизэйэ Тэки Одулок бюстки обой. Кисьиэнубэнгин куниркильдьюодьэ кунэль ньэмомлбилэк кудэй. Аай поселоккэ чомуодьэ чугэ льэй, Тэки Одулок монут ньууньэй.

Николай Иванович Спиридонов-Тэки Одулок

Николай Иванович Спиридонов-Тэки Одулок — первый юкагирский писатель, ученый, который родился на нашей земле.

Он родился в тысяча девятьсот шестом году на реке Чахаадан возле поселка Нелемное. Имя его отца Атыляхан Ипполун, он из рода Зайцев. Маленьким Тэки Одулок батрачил у богачей. Потом учился в Ленинградском университете народов Севера. Там стал учёным человеком. Тэки Одулок жил на Чукотке, там работал секретарем райкома партии.

Николай Иванович написал две книги «На Крайнем Севере», «Жизнь Имтеургина-старшего». Нелеминская средняя школа носит имя Николая Ивановича Спиридонова-Тэки Одулока. Перед школой стоит бюст Тэки Одулока. В поселке есть улица Тэки Одулока.

Ходиэт мошолупкаа чуэтэ шаал будиэ модой

Ларионова Вероника,
ученица 6-го класса
МКОУ «Нелеминская СОШ
имени Н.И. Спиридонова-Тэки Одулока»

Тудаа мошолупкаа лэбиэгэ модольэл. Чумут иниинульэлум. Тудэл подьорхомэ инронуй эльэ, эмилмэ промышьайнум. Иркидьэ угуйэлмэ шахалэ тудэгэлэ тодиилэ милльэлум, мошолупкаа чугоон тудэгэт мэрэильэл. Тамунгэт чаашэт тудэл шаал будиэ модой, эл лэбиэгэ.

Почему сова всегда на дереве сидит

Раньше сова на земле сидела. Всего боялась. Она же днем спит, а ночью промышляет. Однажды утром лиса ее зубами схватила, сова быстро от нее успела улететь.

Поэтому сейчас она сейчас всегда на дереве сидит, не на земле.

МЭДЬУОЛУОЛ АРУУЛЭК НИМЭЛЭСҮЙ

Работы тундренных юкагиров

Родной язык — это характер народа, его память, история и культура, это наследие народа, его душа.

Пока язык жив в устах народа, до тех пор жив и народ. Именно язык связывает человека с его народом, с предыдущими поколениями, с духовным достоянием нации.

Самоназвание тундровых юкагиров — вадулы. Язык тундровых юкагиров принято называть тундренным юкагирским.

Юкагирская семья включает два языка — тундренный (северный) и лесной (южный) юкагирские языки. Ранее эти языки считались диалектами одного юкагирского языка (в некоторых публикациях эта терминология воспроизводится и по сей день), однако значительные лексические и морфологические расхождения между ними позволяют рассматривать их как самостоятельные языки. Условно юкагирские языки принято считать генетически изолированными и включать в группу палеоазиатских языков. Фактически и по лингвистическим критериям они находятся в отдаленном родстве с уральскими языками.

В 1934 г. лингвист и этнограф Е.А. Крейнович (1906–1985) приступает к работе над монографией «Юкагирский язык», это был первый опыт описания фонетического и грамматического строя тундрового диалекта. Однако, из-за обвинений в шпионаже и последовавшей репрессии, монография была опубликована лишь в 1958 г. Ценность данного труда заключается в обращении к вопросу генетических связей юкагирского языка с языками енисейских, самодийских, тюркских и других народов. Другая значимая заслуга Крейновича обозначена установлением им системы логического выделения в юкагирском языке, о которой впоследствии он опубликовал статью (1955). Собрав и

проанализировав достаточно данных и материала по юкагирскому языку, Крейнович готовит и издает в 1982 г. монографию «Исследования и материалы по юкагирскому языку», где он приводит описание фонетики, морфологии и синтаксиса двух диалектов, включая логико-выделительные аспекты предложения, а также осветил проблему генетического родства, сведя древний юкагирский язык с уральскими.

Носители тундренного юкагирского языка проживают в основном на крайнем северо-востоке Якутии — в стойбищах и селах Андрюшкино и Колымское Нижнеколымского района РС(Я), а также в г. Якутске. В других районах (Аллаиховский и Усть-Янский) тундренный юкагирский язык возрождается.

Сфера использования юкагирского языка сократилась до семейного круга общения, что обусловлено полиэтничностью мест проживания, массовым двуязычием и многоязычием самих юкагиров, в разной степени владеющих эвенским, чукотским, якутским и русским языками. Сегодня юкагиры предпочитают говорить, главным образом, на русском и якутском языках.

Юкагирский язык обладает множеством форм, он очень сложен для освоения. Большинство людей, которые занимаются его изучением, отмечают, что он весьма непросто для понимания.

Основными занятиями тундровых юкагиров являются оленеводство, охотпромысел дикого оленя и рыболовство. Традиционные верования юкагиров связаны с культами духов-хозяев, природных стихий, промысловых животных, небесного бога Хойла, предков и шаманов.

Тематика сочинений — малая родина. Учащиеся пишут о любви к родному языку, о животных и бережном отношении к природе. Также рассказывают об истории своей семьи — гордятся своими предками. В работах видны погружения в процессе работы над сочинениями ребят в то далекое время, эмоциональные переживания всего того, о чем они пишут. Похвально и отрадно то, что они написали свои истории, основываясь на рассказы своих бабушек и дедушек: значит, связь поколений есть, она не прерывается. В небольших по объему повествованиях ребятам удалось показать красоту родного края, мечту о прекрасном будущем села лаконично, четко используя речевые обороты, свойственные нашему языку.

Хочется пожелать ребятам дальше пробовать себя в писательском мастерстве, развивать свой творческий потенциал че-

рез изучение родного языка, и тогда читатели увидят неповторимую самобытность юкагирского народа. Удачи вам, ребята!

Анастасия Третьякова,
*отличник образования РС(Я),
учитель юкагирского языка и родной литературы
МКОУ «Андрюшкинская национальная средняя
общеобразовательная школа»,
МР «Нижнеколымский район»*

Мэт нимэ — Арктика

Курилова Алаина,
*ученица 9-го класса
МКОУ «Андрюшкинская национальная СОШ»,
Нижнеколымский район*

Мэт Якутияҕа саҕанэйэн. Якутияҕа льуку пэчуолэк Өндөрүүскэ лъэй. Тудэл льукуолдэн анаан тэтчиэлэк. Мэт пэчуолэк Аласэй энү аҕальҕа аҕуонь. Мит энү анаан амуч, вэй-луонь. Энү ньанбэличэ муоханьэй. Саал ту-дурууҕа пойуодьэ пуриэ, самналданньэ лъэй.

Мит ньингомийэ пуриэ охоль аптаанунуй. Хандьэмэн ньанбэ-личэ морс лавнунуй. Мит йэвличэ йуорпурэ амуч. Якутияҕа энупэ, йалбилпэ пойуолни. Хандьэмэн иэнбэрэҕа саҕанэрэн илийэ чадьуу мөнгэр, эримэ кэриэлги мондьиэнунун. Чуобаймэн чайлэ мэ чайлэрэйнуни. Сиигийэ мөнгэрги, уйэньэйрукунпэ йах-тэпэги мондьиэнунун. Мэт вадун аруу, мэт лэвэйнбурэбэ анаан амудьинг. Мит пэчуолэкхэ пойуодьэ омпэ саҕанэни: вадулпэ, эрпэйэпэ, йохолпэ, чупчэлэ, долганпэ, ненецпэ. Көнмэ чии тит-тэ арууҕанэ мэ йанаспэйраануни. Таатльэр мит аруулэк морат ньиэдьийли. Мит лукулҕа вадун аруу эл саҕааҕан!

Мой дом — Арктика

Я живу в Якутии. А в Якутии есть маленькое село Андрюшкино. Местность хоть и маленькая, но зато богатая. Село расположено на реке Алазея. Наша река Алазея очень просторная и красивая. В ней водится вкусная и любимая рыба — чир. Лес

богат ягодами, мы пьем вкусный морс. Наша тундра очень богата, красива и разнообразна.

Зимой наша тундра прекрасна, как никогда. Бывает, присядешь у пенька, слышишь шум ветра, как падает снег.

Весной светит прекрасное солнце, твой выход на природу украшает каждое мгновение. Звон ручья, птицы наши — все можно услышать на природе. Я очень люблю и ценю свой родной край, свой родной язык.

У нас в селе проживает много национальностей: юкагиры, эвены, якуты, чукчи, русские, долганы. Люди забывают свои родные языки, чтобы этого не произошло, нужно разговаривать, больше общаться. Много узнаем о родном языке, о крае, о селе. Я люблю свой край!

Ураанубэ нимэ: киэйэдьиэ, идьирэ, эвийэ времяба

Курилова Алина,
ученица 11-го класса
МКОУ «Андрюшкинская национальная СОШ»

Мит чии ньиэдьилпэлэк, ураанубэ нимэ кийэдьиэ Хара — Таалабэ лыэльэнь, тадаа мит абучиэпул, хайчиэпуэ ураальэлни. Тан ураанубэ нимэба албамльань уорпэ ураальэлни, ураричиичэ ваай албамлань. Мэт абучиэ Ягловская Матрена Гавриловна ваай тадаа ураальэнь, тудэл мэтинь ньиэдьим хуодэн тадаа ураайуолэ.

Идьирэ мит Андрюшкиноба ураануили, кирийэги МКОУ АНСОШ. Ураанубэ нимэ национальнай: йохон, эрпэйэн, вадун аруупэ ураричундьэли. Тидаа йамдьий коронавирус эвлэдаба ньиномийэ мероприятияпэ нолаанунни, танниги мит кэдэл, мит талант йуосиэнунуй. Идьиэ митинь албамлань мероприятияпэ нолаанунни.

Кэлтэл времяба мит ураануй нимэ чамумутэй, ураануй уорпэ таат титтэ аруу ураричнутэм. Мит аруу эл йанаспэрайуолбэн!

Школа: прошлое, настоящее, будущее

По рассказам старожилков мы знаем, что наша школа в прошлом располагалась в местности Хара Таала. Там учились наши бабушки, дедушки. В той школе училось мало детей, преподавателей тоже было мало. Моя бабушка училась в то время в Хара Таале. Она мне рассказывала о том, как они учились в то время.

В настоящее время мы учимся в селе Андрюшкино, наша школа называется МКОУ «АНСОШ». Наша школа национальная, потому что мы изучаем разные языки: юкагирский, эвенский и якутский. До коронавируса у нас раньше проводились разные мероприятия, где мы могли показать свои таланты. А сейчас у нас, к сожалению, проводится мало мероприятий.

В будущем наша школа станет еще лучше, и дети также будут продолжать учить наши родные языки. Ведь мы не должны забывать свои родные языки.

Мэт лэwэйнбурэбэ

Павлова Кюннэй,
ученица 11-го класса
МКОУ «Андрюшкинская национальная СОШ»

Мит Республика Саха Якутияба саҕанэйли, пэчуолэк Андрюшкиноба. Мит пэчуолэха пускийин истуо чиипул саҕанани. Мит эльиллэ вадун урааричиэ Вырдылина Анна Гавриловна, тудэл хуодэн чабадьэйуолги сочинение нимэлэснуй. Тудэл чундьэдамудьэ, чундийэ кедэ нонь. «Разговорник на юкагирском языке» wiэм, «Диктантпэ», тадаат «Сказки народов Севера» переводтаам.

Мит лэwэйнбурэбэ, моннунни: тысяча йалҕил лэwэйнбурэбэги. Мит пэчуолэк лэwэймэн, хандьэмэн, чуобаймэн тадат хомдэмэн анаан йэwлич. Андрюшкиноба благоустройнай нимэпэ: льюку нимэ, ураанубэ нимэ, ДЭС, котельнай, почта, администрация лээни.

Мит лэwэйнбурэбэ тадаат илэлэк тэтчиэ нонь. Та-

атльэр мит чии иэруулэк, саабандьэ паниэлэк сабанани. Идьиэ маархуонь мэр албамламуй мит илэ, уудэк мэ льукумуй. Альба ваай льукумуй, мит энупул, йалбилпул лавийэпэги кэвэйнуни, мэ ханьин мэ потабайнунни. Уудэк таат нолаадабанэ альба мэ сабаатэй. Йаанэр сабаадэбанэ мит эдьил эл амуот.

Мэт монулбудьэн тун уонодьэ чиининь: вайи уо нолнудаба урааричуол наада, йаануо йанубарайрэн, тунудэн тиэнудэн эл сундиичуол сабананубан. Чама чииньэн маархалльэба маархан чундэлэк чабадьэник мондэн.

Мэт лэвэйнубурубэ мэр амудьин!

Мой край

Мы живем в Республике Саха (Якутия), в селе Андриюшкино. В нашем селе проживает около 700 человек.

Мы пишем это сочинение в честь первого учителя юкагирского языка Вырдылиной Анны Гавриловны. Она была творческим, трудолюбивым, добрым, умным человеком. Выпустила «Разговорник на юкагирском языке», «Диктанты», с переводом на юкагирский язык «Мамонт», «Сказки народов севера», «Раньше так говорили».

Нашу местность называют «Край тысячи озер». Природа в селе очень красивая летом, зимой, весной и осенью. В Андриюшкино стоят благоустроенные дома и здания как: детский сад, школа, ДЭС, котельная, почта, администрация и магазины.

Летом, когда с Андриюшкино едешь в тундру, там так красиво. Вокруг летают птицы, бегают разные звери, порхают бабочки. Растений очень много. В тундре, в участках пахнет лиственницами, багульниками.

Главное богатство нашего села это — рыба, олени. Поэтому основная работа для нас — это охота и рыбалка. Но сейчас оленей стало мало и с каждым годом становится все меньше. И рыб тоже стало мало ловиться. Так как наши реки, озера становятся грязными, безжизненными. Если так дальше пойдет, все исчезнет. А если все исчезнет, то для андриюшкинцев не будет работы.

Чтобы привлечь молодежь к проблеме, нужно их учить с раннего детства, не мусорить, бережно относиться к природе. Думаю, что нужно создать бригады волонтеров не только среди детей, но и взрослых.

Я хочу сохранить наш край, потому что люблю его!

Күндү Сахабыт сири дьоно-сэргэтэ!

Ыччат кэлэр кэскилбит буолар. Саҥа кэм таһымынан, аныгы технологиялар көмөлөрүнэн ийэ тылбыт-өспүт, өбүгэбит өйүн-санаатын, култууратын сүнкэн баайын тиэрдии бырайыакпыт сүрүн сыала-соруга буолар. Бырайыак биір үлэтин хайысхатынан тахсар «Саха этигэн тыла» <http://sakhaetigentyla.ru/> аан ситим сааһыттан хааччаҕа суох, ийэ тылбыт кэскилин өйдөөн айымныылаахтык ааҕар, суруйар уонна санааны сайа этэр сатабылга үөрэниэн баҕалаахтарга ананар. Саха сиригэр олохтоох төрүт омуктар үгэстэрин, култуураларын, норуот үөрэбин, этнографиятын туһунан үөрэтэр суруйуулардаах уонна биэриилэрдээх.

Уопсастыбаннай хамсааһынна тыл үөрэхтээхтэрэ, кыраайы үөрэтээччилэр, түмэл үлэһиттэрэ, учууталлар, уһуйааччылар, чинчийээччилэр биір сомоҕо буолан үлэли сылдыаллар.

Куйаар кодтарынан киірен көрөргүтүгэр уонна бу номнуо норуот сэнээриитин ылан эрэр аан ситимнэр үлэлэригэр кыттаргытыгар, бэйэбит суруйууларгытын, чинчийиілэргитин ытаргытыгар, үөрэххэ, үлэбэ, дьиэ кэргэннит уонна тус бэйэбит сайдыгытыгар туһанаргытыгар ынырабыт!

Айымньыны айарга эркээйи

«Я признаю только одно духовное приобретение как необходимую часть образования мужчины и женщины. Я имею в виду точное и изысканное употребление родного языка», — диэн Чарльз У. Эллиот эппиттээбэ. Ааҕан көрбүттэринэн, дьиз хаһаайката 2000 тылы туттар, устудьуон 5000 тылы, оттон А.С. Пушкин айымньыларыгар 21 920 тылы туттубут эбит. Күнгэ 10 сана тылы билэн, ону тутта сырыттааха, тыл-өс биллэрдик байар. Ону тэнэ норуот тылынан уус-уран айымньытын, уус-уран литэрэтиирэни аабын. Онно баар — тыл эгэлгэтэ, санаа-оноо дирин далайа. Бу суруйууга этиини байытар ньымалартан сомоҕо домоҕу таба туттууну көрүөбүт эрэ.

Билинни дьон тылыгар-өһүгэр сомоҕо домох састаабын уларытыы, тыл суолтатын билбэттэн сыһа суруйуу баар. А.Г. Нелунов уус-уран литэрэтиирэбэ эмиэ сомоҕо домохторго албас арыт баарын холобурдаабыта: «Манна сүүрбэччэ кэринэ хара батталга умса баттаппыт дьон киэн көхсүлэрэ ыксаан, Маппыайабыска сир солуу тураллар». Бу туһунан чинчийээччи маннык суруйар: «Киэн көхсө кыараата сомоҕо домох «ыксаата, кытаанах суолга түбэстэ, тугу да гыныан булбата» диэн суолталаах. «Ыксаата» диэн сомоҕо домох суолтата буолар тылы суруйааччы Бэс Дьарааһын домох лексической састаабыгар киллэрэн кэбиспит. Онон сомоҕо домох да, көнүл ситим да суолтатыгар кыайан өйдөммөт буолбут». Салгы маннык холобурдуур: «Ол билигин Ханаласка киирбит сураба иһилиннэ: онон Миитэрэй уйатыгар уу кутулунна (уу киирдэ диэн буолуохтаах), [Михаил Дожордуурап, Талыллыбыт айымньылар, с. 154]»; «Ол иһин эйигин биһиги бүгүн тыыннын тардыхпыт (тыыннын быһахпыт диэн буолуохтаах) [Эрилик Эристиин. Кэпсээннэр уонна

пъесалар, с. 51]» [Нелунов А.Г., Сомоџо домохтору этии чилиэнин быһыытынан ырытыы, 1976: 58–59].

Онон уус-уран ньыма дэгэтин киһи талбытынан уларытыа суохтааба, суолтатын чопчу билиэхтээбэ кестөр [Кузьмина А.А., Киэн эйгэбэ сахалыы сангарыы уонна суруйуу сатабыла. — Дьокуускай : Айар, 2021. — 80 с. кинигэтиттэн быһа тардан, с. 13–14).

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Варвара Корякина. ПРЕДИСЛОВИЕ</i>	3
<i>Ангелина Кузьмина. ААН ТЫЛ</i>	4
АЙАР ҮЛЭ ААРТЫГЫН СЭГЭТЭН	5
<i>Михайлова Алгыстаана. Этин, чабылбан, ардах хайдах баар буолбуттара</i>	5
<i>Ноговицына Мичийэ. Дьүкээбил хайдах үөскээбитэ</i>	7
<i>Рожина Айталина. Улахан киһи</i>	8
<i>Петров Максимилиан, Владимирова Дайаана, Кельцинов Дмитрий, Осипов Артем, Сухарева Анна, Григорьева Розанна. Үөдэй Боотур уонна хайа иччитэ</i>	9
<i>Стручкова Сардаана. Тулаайах Эһэчээн</i>	10
<i>Елисеева Таусия. Муус манан чыычаах</i>	11
<i>Иванов Никита-Сандал. Күөл</i>	12
<i>Степанов Эльдар. Курууска сибиинньэ</i>	13
<i>Анисимова Күннэй. Дөбөр</i>	14
<i>Максимов Ариан. Киһиргиибин диэн кирсин быстаарай...</i>	15
<i>Егорова Яна. Бары эйэлээхтик</i>	16
<i>Алиева Рада. Харана олох хара дьэбэрэтэ</i>	18
<i>Ефремова Виолетта. Арай, хоту диэки...</i>	19
<i>Яковлев Антон. Сэгэй баай уолаттара</i>	21
<i>Прокопьев Гаврил. Аптаах чуораан</i>	24
<i>Винокуров Владимир. Хойутаан кэмсинии</i>	26
<i>Поротова Вилена. Бардыбыт, олонхо дойдутугар...</i>	27
ЫСТАТЫЙАЛАР	33
<i>Винокуров Афанасий. Эһэм кэпсээнэ</i>	33
<i>Огорокова Анна. Дойду дьонунан сурабырар</i>	34
<i>Шишигин Александр. Сэрии кэммин оҕолоро</i>	38
<i>Лыткин Олег. Хос эбэм Акулина Васильевна Старостина-Өкүйэ — эбээн суруйааччыта Н.С. Тарабукин истин таптала</i>	41
<i>Борисова Мария. Өбүгэ муудараһа</i>	44
<i>Винокуров Арсен. Микиитэ уол иитиллибит балаҕана уонна билинни оҕо улаатар эйгэтэ</i>	46

<i>Слепцова Диана</i> . Өбүгэ төрүт дьарыга кэнчээри ыччакка	48
<i>Филиппов Кирилл</i> . Хос эһэм — олонхоһут	49
<i>Протопопова Милена</i> . Саха саллаата, разведчик, мин хос эһэм	51
<i>Дмитриева Ньургуйаана</i> . «Ийэм кэпсиир» айымньыны ырытыы	53
<i>Григорьева Айталина</i> . Муся Потапова — Амма Наахараҕа үөрэҕи-билиини саҕааччы (<i>Саха АССР</i> <i>тэриллбитэ 100 сылыгар ананар</i>)	56
<i>Ольга Шедричева</i> . Константин Спиридонович Чиряев — саха тыллаах үөрэбин эрэлэ	62
ИНЬЭ ТЫЛБЫТЫНАН ҢУРУЙАБЫТ	64
<i>Наталья Илларионова, Пелагея Туприна</i> . Работы на долганском языке	64
<i>Иванова Дарина</i> . Долган омук өс коһоонунан кэпсэл	66
<i>Туприн Айаал</i> . Мин һайыным	67
<i>Туприн Айхал</i> . Мин тыам	68
<i>Заровняева Сахаайа</i> . Дьикти чыычаак	68
<i>Туприна Софья</i> . Кырса онно бөрө	69
<i>Туприна Анна</i> . Һулус кыыс туһунан былыргы өс	71
МЫТЫНТОМГАВЫРКЫН ЧИНИТҢИЛЕ	74
<i>Вера Дьячкова, Алина Дьячкова</i> . Работы на чукотском языке	74
<i>Дьячкова Анастасия</i> . Гымнин урэннутэнут	75
<i>Курилова Карина</i> . Мургин нымным Колымскак	76
<i>Никитина Настя</i> . Гымнин урэннутэнут	77
БАЛДАЧА ТӨРЭНДИ ДУКАДДАП	79
<i>Надежда Очирова</i> . Работы на эвенском языке	79
<i>Кривошапкин Алексей</i> . Оти Пасали = Оти Пасали	83
<i>Никитина Айыына</i> . Буюсэмнэ нян хуличан = Охотник и лиса	84
<i>Никитина Ариана</i> . Мадича нян куһа = Тарбаган и ребенок	86
<i>Кривошапкин Аяврин</i> . Асаткан төңэрэн = Девичье озеро	87
<i>Кейметинова Аянесса</i> . Илан гянул = Три друга	89
<i>Степанова Дарина</i> . Тог-хәнин мусман эвэсэл төңкәр = Эвены почитают Дух огня-дыма	91
<i>Николаев Саян</i> . Би аяври билэку Тополиной	92
<i>Ероглазов Александр</i> . Он хиңэркэн диликидук дэриснин	92
<i>Захаров Илья</i> . Кягандя = Кягандя	94
<i>Клепечина Наталья</i> . Нэлкэнирэл инэни = Весенний день	96
<i>Кривошапкин Николай</i> . Нуңа = Ружье	97
<i>Кривошапкина Анастасия</i> . Төңэрэл = Озера	98

<i>Никулин Николай</i> . Бй Бугу = Мой край родной.....	98
<i>Созонова Виктория</i> . Мёнтэлсэ = Ранняя осень	100
<i>Кривошапкин Эдвард</i> . Ноудоки кадар = Скала Ноудоки....	101
<i>Заморщиков Элсун</i> . Упэву толкунни = Сон бабушки.....	102
<i>Кривошапкин Эрнест</i> . Ибдири бугандят = Удивительный мир.....	103
<i>Михайлова Юлиана</i> . Хуличан нян цин = Лиса и собака	106
БАЛДЫДЯК ТУРЭНДИ ДУКУДЯРАТ	108
<i>Клавдия Макарова</i> . Работы на эвенкийском языке.....	108
<i>Фомин Станислав</i> . Минңи аяврив кэргэнми = Моя любимая семья	110
<i>Константинова Каролина</i> . Минңи эхэкэв = Мой бабушка	112
<i>Бастырова Алина</i> . Дёромовчо гагдули = Про похищенную лебедь	114
<i>Каргаполова Ольга</i> . Минңи эхэкэв = Мой бабушка	117
<i>Ханхараева Александра</i> . Эне агиды хаван = Мамина таежная работа	119
Ама агиды хаван = Папина таежная работа.....	121
Минңи гиркив — орон = Мой друг — олень	122
МЭТ УЙЛООЛ АЖУУЛЭ ШУРУЛЭЛЭК	124
<i>Любовь Демина, Алена Миронова</i> . Работы на языке лесных юкагиров	124
<i>Солнцев Вячеслав</i> . Ходит кёдиэл чолҗороплэ лэйнум таасилэ ходит титтэл тудэгэлэ иниинуна = Почему волк зайцев ест и почему они его боятся.....	126
<i>Андрющенко София</i> . Мит поселок Нелемнэй = Наш поселок Нелемное	126
<i>Шалугина Алиса</i> . Николай Иванович Спиридонов-Тэки Одулок	128
<i>Ларионова Вероника</i> . Ходизт мошолупкаа чуөтэ шаал будизэ модой = Почему сова всегда на дереве сидит	129
МЭДЬУОЛУОЛ АРУУЛЭК НИМЭЛЭСУИ	130
<i>Анастасия Третьякова</i> . Работы тундренных юкагиров	132
<i>Курилова Алаина</i> . Мэт нимэ — Арктика = Мой дом — Арктика	132
<i>Курилова Алина</i> . Ураанубэ нимэ: киэйэдьиэ, идьирэ, эвийэ времяҗа = Школа: прошлое, настоящее, будущее	133
<i>Павлова Кюннэй</i> . Мэт лэвэйинбурэбэ = Мой край.....	134
Күндү Сахабыт сирын дьоно-сэргэтэ!.....	136
Айымныны айарга эркэйи.....	137

Литературно-художественное издание

СОЧИНЯЮ НА РОДНОМ ЯЗЫКЕ

Составитель
Кузьмина Ангелина Афанасьевна

Якутск, «ИЦ НБ РС(Я)», 2023

*На якутском, русском, долганском,
эвенском и других языках*

Редакторы текстов:
на якутском языке *А.Ф. Саввинова*
на долганском языке *Н.А. Илларионова,*
П.И. Туприна
на чукотском языке *А.А. и В.Г. Дьячковы*
на эвенском языке *Н.М. Очирова*
на эвенкийском языке *К.И. Макарова*
на языке лесных юкагиров *Л.Н. Демина,*
А.Н. Миронова
на языке тундренных юкагиров *А.В. Третьякова*
Корректоры: *С.И. Игнатьева,*
В.С. Гаврильева

Зав. центром *Н.Э. Игнатьева*
Редактор *Д.И. Алексеева*
Комп. верстка *А.В. Максимова*
Дизайнер *О.А. Камшилина*

Заказ № 14.

Подписано в печать 03.02.23
Формат 60х90 1/16. Гарнитура Arial
Объем 9 усл. п.л. Тираж 107 экз.

Оригинал-макет подготовлен в Издательском центре
Национальной библиотеки Республики Саха (Якутия)

Национальная библиотека Республики Саха (Якутия)
677018, г. Якутск, пр. Ленина, 40

Отпечатано с готовых оригинал-макетов в
Якутской республиканской типографии
им. Ю.А. Гагарина

677008, г. Якутск, Виллюйский переулок, 20

Для заметок
